

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ESKİ MISIR'DA XVIII. HANEDANLIK KRALİÇELERİ

Salih ASLANBEY

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

DOKTORA TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

EYLÜL 2024

ESKİ MİSİR'DA XVIII. HANEDANLIK KRALİÇELERİ

Salih ASLANBEY

DOKTORA TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

EYLÜL 2024

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Salih ASLANBEY

10/09/2024

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Programı öğrencisi Salih ASLANBEY tarafından hazırlanan “Eski Mısır’da XVIII. Hanedanlık Kraliçeleri” başlıklı tez çalışması 10/09/2024 tarih ve 14:00 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile DOKTORA TEZİ olarak **KABUL** edilmiştir.

Kabul

Ret

Başkan (Ünvan/Ad-Soyad/Kurum):

Prof. Dr. Esmâ REYHAN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

X

Üye (Ünvan/Ad-Soyad/Kurum):

Prof. Dr. İlhamî DURMUŞ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

X

Üye (Ünvan/Ad-Soyad/Kurum):

Prof. Dr. Leyla MURAT KARAKURT
Ankara Üniversitesi

X

Üye (Ünvan/Ad-Soyad/Kurum):

Doç. Dr. Koray TOPTAŞ
Gazi Üniversitesi

X

Üye (Ünvan/Ad-Soyad/Kurum):

Doç. Dr. Mehmet MANDALOĞLU
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

X

ESKİ MİSİR'DA XVIII. HANEDANLIK KRALİÇELERİ
(Doktora Tezi)

Salih ASLANBEY

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Eylül 2024

ÖZET

Eski Mısır'da 31 adet hanedan hüküm sürmüştür. Bu hanedanlardan özellikle bir tanesi pek çok ilke imza atması ile ön plana çıkmaktadır. Bahsi geçen hanedan XVIII. Hanedanlık'tır. Hiksos'ların egemenliğine son verip Eski Mısır'dan yabancı kralların saltanatına son vermesi, Aşağı ve Yukarı Mısır'ı birleştirmesiyle İkinci Ara Dönem'i sonlandırıp Eski Mısır'ın altın çağı olan Yeni Krallık Dönemi'ni başlatması, Hatşepsut ve Nefertiti gibi kadın firavunların yer alması ve Eski Mısır'da ilk kez tek tanrılı dine geçilmesi gibi yönleriyle XVIII. Hanedanlık ilgi çekmektedir. XVIII. Hanedanlık'ın başlangıcından sonuna kadar pek çok güçlü kadın naip, firavun, eş hükümdar ya da eşinin arkasındaki esas akıl olarak tahtta söz sahibi olmuş, diplomatik ilişkiler kurmuş veya tanrıça olarak tapınım görmüş ve yüceltilmiştir. Bu kadınlardan en çok bilinenleri Hatşepsut ve Nefertiti'dir. Fakat gölgelerden gün yüzüne çıkması ve daha çok üzerinde durulması gereken başka kraliçeler de vardır. Bu tez çalışması kapsamında XVIII. Hanedanlık'ın Hatşepsut ve Nefertiti gibi oldukça tanınan kraliçelerinin yanı sıra, daha az bilinen ama oldukça önem arz eden kraliçelerinin hayatları ve Eski Mısır tarihindeki önemleri ele alınmıştır.

Bilim Kodu : 110802
Anahtar Kelimeler : Eski Mısır, Yeni Krallık, XVIII. Hanedanlık, Naip, Kraliçe
Sayfa Adedi : 205
Tez Danışmanı : Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

QUEENS OF THE 18th DYNASTY IN ANCIENT EGYPT

(Ph. D. Thesis)

Salih ASLANBEY

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

September 2024

ABSTRACT

31 dynasties ruled in Ancient Egypt. One of these dynasties in particular stands out with its many pioneering achievements. The dynasty in mentioned is the XVIIIth Dynasty. The XVIIIth Dynasty attracts attention with its aspects such as ending the rule of the Hyksos and bringing an end to the reign of foreign kings of Ancient Egypt, terminating the Second Intermediate Period by uniting Lower and Upper Egypt and initiating the New Kingdom Period, being the golden age of Ancient Egypt, the presence of female pharaohs such as Hatshepsut and Nefertiti, and the transition to monotheistic religion for the first time in Ancient Egypt. From the beginning to the end of the XVIIIth Dynasty, many powerful women held the throne as regents, pharaohs, co-rulers or the mastermind behind their husbands, established diplomatic relations, or were worshipped and glorified as goddesses. The best known of these women are Hatshepsut and Nefertiti. However, there are other queens who should come out of the shadows and be emphasized more. This thesis focuses on the lives of the well-known queens of the XVIIIth Dynasty, such as Hatshepsut and Nefertiti, as well as lesser-known but highly important queens and their importance in the history of Ancient Egypt.

Science Code : 110802

Key Words : Ancient Egypt, New Kingdom, 18th Dynasty, Co-regent, Queen,

Page Number : 205

Supervisor : Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın yürütülmesi ve nihayete erdirilmesi noktasında her türlü desteğini, yol göstericiliğini, emek ve zamanını harcayan lisans eğitim dönemimden itibaren hocam olan değerli danışmanım Prof. Dr. İlhami DURMUŞ'a, tez izleme komitesinde yer alarak değerli görüşleri ile araştırmanın şekillenmesine katkıda bulunan hocalarıma ayrıca tez savunmasına katılarak tezin son şeklini almasına önemli katkıları olan kıymetli hocalarıma son olarak her zaman yanımda olan, ne koşulda olursa olsun desteğini ve yardımını hiç esirgemeyen kıymetli dostum Elif TUNÇİL'e sonsuz teşekkürlerimi borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

sayfa

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xiii
1. GİRİŞ	1
2. ANTİK MİSİR’İN COĞRAFYASI	5
2.1. Aşağı ve Yukarı Mısır	5
2.2. Nil’in Armağanı	6
3. ANTİK MİSİR’İN SİYASİ TARİHİ: YENİ KRALLIK ÖNCESİ	11
3.1. Eski Mısır’ın Siyasi Tarihinin Zaman Çizelgesi.....	11
3.2. Hiksoslar’ın Eski Mısır’a Gelişi.....	15
3.3. Hiksoslar’ın Saltanatının Sona Erişi ve Yeni Krallık’ın Doğuşu	16
3.3.1. Hiksoslara Karşı Direnişler	16
3.3.2. Hiksoslara Karşı Kadın Dayanışması	17
3.3.3. Hiksoslardan Kalan Miras.....	18
4. ANTİK MİSİR’DA KADINLARIN YERİ VE ÖNEMİ	21
4.1. Doğurganlık ve Annelik.....	22
4.2. Kadından Geçen Soy Teorisi	23
4.3. Sanatta Tasvirleri	26
4.4. Sosyal Hayat ve Haklar.....	27
4.5. İlahi Roller ve Görevleri	32
4.6. Savaşçı Kadınlar.....	34
4.7. Kraliyet Kadınlarının Aldığı Ünvanlar	37

5. ANTİK MİSİR'IN ALTIN ÇAĞININ MİMARI: XVIII. HANEDANLIK	41
5.1. XVIII. Hanedanlık'ın Eski Mısır Tarihindeki Yeri ve Önemi	41
5.2. XVIII. Hanedanlık'ın Soy Ağacı	45
5.3. XVIII. Hanedanlık'ın Asıl Kurucuları: Gücün Ardındaki Kraliçeler	45
5.3.1. Tetisherî: Öncü	46
5.3.2. Ahhotep: Savaşçı	48
6. XVIII. HANEDANLIK'IN GÖLGEDE KALMIŞ KRALİÇELERİ	53
7. AHMOSE – NEFERTARİ: AMON'UN İLAHİ EŞİ	55
7.1. Ahmose-Nefertari'nin Kökeni ve Ebeveynleri	55
7.2. Eşi I. Ahmose Zamanında Ahmose-Nefertari	55
7.2.1. Ülkenin Yeniden İnşası	56
7.2.2. İlahi Konumu ve Bağış Steliyle Alınan Ünvan	57
7.3. Oğlu I. Amenhotep Zamanında Naipliği	59
7.4. I. Thutmose Zamanında Ahmose-Nefertari	60
7.5. Kraliçenin Aldığı Ünvanlar	61
7.6. Ölümü ve Mezarı	63
7.7. Ölümünden Sonraki Tasvirleri ve Kültü	64
8. HATŞEPSUT: KADIN FİRAVUN	69
8.1. Hatşepsut'un Kökeni ve Ebeveynleri	69
8.2. II. Thutmose ile Evliliği	70
8.3. II. Thutmose Sonrası: Kraliçelikten Firavunluğa Geçiş	71
8.3.1. Kutsal Doğumu ve Yarı Tanrılık İddiası	73
8.3.2. Firavun Olarak Tasvirleri	75
8.3.3. Firavun Olarak İcraatları	77
8.3.3.1. Askeri İcraatlar	78
8.3.3.2. Ticari İcraatlar	79

	sayfa
8.3.3.3. Mimari İcraatlar	80
8.4. Ölümü ve Mezarı.....	81
8.5. Ölümünden Sonraki Tasvirleri	83
9. MÜTEMWİYA: STATÜ ATLAYAN.....	85
9.1. Mutemwiya'nın Kökeni	85
9.2. Konumu ve Kazandığı Ünvanlar.....	86
9.3. Eserlerde Mutemwiya	87
9.4. Mutemwiya ve III. Amenhotep'in İlahi Doğumu	87
9.5. Ölümü ve Mezarı.....	88
10. TİYE: BİLGE DANIŞMAN	91
10.1. Tiye'nin Kökeni ve Ebeveynleri	91
10.2. Büyük Kraliyet Eşi Tiye'nin III. Amenhotep'le Evliliği ve Çocukları.....	96
10.3. Tiye'nin İlahi Yönü.....	102
10.3.1. Hathor ile Özdeşleştirilmesi.....	103
10.3.2. Tapınakları	105
10.3.3. Sed Festivallerinde Tiye.....	106
10.4. Tiye'nin Siyasi Rolü	110
10.4.1. Bilge Kraliçe	111
10.4.2. Amarna Mektupları	113
10.4.3. Tüm Toprakların Sahibi.....	116
10.5. III. Amenhotep'in Ölümünden Sonraki Hayatı.....	118
10.6. Ölümü ve Mezarı.....	119
10.7. Ölümünden Sonraki Tasvirleri.....	121
11. NEFERTİTİ: GİZEMLİ.....	123
11.1. Nefertiti'nin Kökeni ve Ebeveynleri.....	123
11.2. IV. Amenhotep'le Evliliği ve Çocukları	124

11.3. Büyük Kraliyet Eşi Olarak Rollerini.....	126
11.3.1. Dini Rollerini	127
11.3.1.1. Aten ve Atenizm	127
11.3.1.2. Eski Mısır’da Yeni Dinin Doğuşu.....	130
11.3.1.3. Kraliçelikten Tanrıçılığa.....	132
11.3.2. Siyasi Rollerini.....	134
11.3.2.1. Kraliçe mi Eş Hükümdar mı?.....	134
11.3.2.2. Kayınvalidesi Tiye’nin İzinde.....	137
11.4. Nefertiti’nin Tartışmasız Güzelliği – İkonik Büstü	139
11.4.1. Berlin Büstünün Çağdaş Sanattaki Yeri.....	141
11.5. Nefertiti’nin Tartışmalı Firavunluğu – Neferneferuaten.....	142
11.6. Bilinmeyen Ölümü ve Mezarı.....	143
12. ANKHESENAMEN: ŞAŞIRTAN.....	147
12.1. Ankhesenamen’in Kökeni ve Ebeveynleri.....	147
12.2. Tutankamon ile Evliliği ve Kraliçelik Rolü	147
12.3. Büyükannesi Tiye’nin İzindeki Ankhesenamen	149
12.4. Dul Kraliçe Ankhesenamen’in Şaşırtan Mektubu.....	150
12.5. Ölümü ve Mezarı.....	152
13. SONUÇ	153
KAYNAKLAR	159
EKLER.....	165
EK-1. Eski Mısır Haritası.....	165
EK-2. Horus’u Emziren İsis.....	166
EK-3. Ahhotep’in Altın Sinekler Kolyesi.....	167
EK-4. Dövüşen Köy Kadınları – Eski Krallık	168
EK-5. Akhenaten ve Nefertiti'nin Savaş Arabaları İçinde Çizimi	169

EK-6. Düşmanı cezalandıran Nefertiti.....	170
EK-7. Savaş Alanında Savaş Arabasındaki Twosret	171
EK-8. XVIII. Hanedanlık Öncesi Eski Mısır'ın Zaman Çizelgesi.....	172
EK-9. XVIII. Hanedanlık ve Sonrası Eski Mısır'ın Zaman Çizelgesi.....	173
EK-10. XVIII. Hanedanlık Firavunları	174
EK-11. XVIII. Hanedanlık Firavunları ve Aile Şeması.....	175
EK-12. Kraliçe Tetisherı	176
EK-13. Ahmose-Nefertari ve Oğlu I. Amenhotep	177
EK-14. Diriliş Tanrısının Siyah Derisini Giyen Ahmose-Nefertari.....	178
EK-15. Hatşepsut'un Kutsal Doğumu: Kraliçe Ahmose'un Doğuma Götürülme Sahnesi	179
EK-16. Hatşepsut'un Takma Sakallı Firavun Tasviri ve Osiride Heykeli.....	180
EK-17. Hatşepsut ve III. Thutmose'un Birlikte Tasviri Örneği.....	181
EK-18. Hatşepsut'un Punt ile Ticaretini Tasvir Eden Duvar Resimleri	182
EK-19. Hatşepsut'un Deir-el Bahri'deki Tapınağı	183
EK-20. III. Amenhotep'in İkiz Devasa Heykellerinde Mutemwiya ve Tiye	184
EK-21. Mutemwiya III. Amenhotep'in İlahi Doğumuna Götürülürken	185
EK-22. Hatıra Skarabeleri Örneği.....	186
EK-23. Tiye'nin Baş Helkeltraşı Prenses Baketaten'in Heykelini Yaparken.....	187
EK-24. Kraliyet Ailesinin Akşam Yemeği: Tiye, Akhenaten ve Nefertiti	188
EK-25. Kraliçe Tiye'nin Ahşap Büstü – Berlin	189
EK-26. Bilge Kraliçe Tiye ve Karakteristik Hathorik Başlığı	190
EK-27. Üçlü Peruk ve Önünde Üçlü Uraeus Bulunan Bir Modius Taç Giymiş Genç Tiye	191
EK-28. Sed Festivali: Tiye III. Amenhotep'e Palmiye Kaburgası Sunarken	192
EK-29. Sed festivali: III. Amenhotep, Tiye ve Sistrum Çalan Prensesler	193

EK-30. Kraliçe Tiye ve III. Amenhotep'in Devasa Heykelleri	194
EK-31. III. Amenhotep ve Tiye'nin heykelleri rahipler tarafından kızaklar üzerinde taşınırken	195
EK-32. Nefertiti ve Ailesinin Tasvirleri.....	196
EK-33. Aten'e Adak Adayan Nefertiti ve Kızı	198
EK-34. Yaşlı Nefertiti	199
EK-35. Nefertiti'nin Thutmosis Tarafında Yapılan İkonik Büstü	200
EK-36. Çağdaş Sanatta Nefertiti Büstü.....	201
EK-37. Çağdaş Sanatta Nefertiti Büstü – Diğer Örnekler	202
EK-38. Tutankamon'un Tahtı-Ankhesenamen	203
EK-39. Tutankamon Ankhesenamun'un Eline Su Dökerken	204
ÖZGEÇMİŞ	205

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
ark.	arkadaşları
bkz.	bakınız
CT	bilgisayarlı tomografi
çev.	Çeviren
DNA	Deoksiribonükleik asit
EA	Amarna Tabletleri / Mektupları (El-Amarna)
ed.	Editör
KV	Krallar Vadisi
MÖ	Milattan Önce
TT	Teb mezarları (Theban Tomb)
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri

1. GİRİŞ

Eski Mısır'da kadınlar devlet yönetiminde ve yaşamın her yönünü şekillendirmede aktif rol oynadı. Eski Mısırlılar cinsel eşitlik konusunda dönemindeki çoğu antik uygarlığa kıyasla benzersiz bir tutumu sergiliyordu. Bazı güçlü kraliçeler naip olmanın ötesinde 'Firavun' ünvanına sahip olurken, kraliyet kadınlarının yanı sıra, dünyanın bilinen en eski kadın doktoru Leydi Peseshet gibi yüksek meslek sahibi halktan kadınlar da vardı. Mısırbilimci Prof. Dr. Joann Fletcher belgeselde verdiği bir röportajında Eski Mısır'da kadının yeri ve önemi hakkında şu sözleri sarf etmiştir:¹

"Nereye bakacağınızı bilerseniz, Eski Mısır'ın hikayesi aynı zamanda olağanüstü bir miras bırakan kadınların hikayesidir. Eski Mısır, kadınların antik dünyanın başka hiçbir yerinde olmadığı kadar çok hakka sahip olduğu bir toplumdur. Her biri farklı şekillerde, diğerlerinin önünü açan birer öncüdür. Saygıdeğer anne, mükemmel diplomat... Sadece güzel değillerdi. Birlikte sadece Kleopatra'yı değil gelecek nesilleri de etkileyecek bir kadın otoritesi mirası yarattılar. Bunlar modern dünyada hepimiz için inanılmaz rol modelleridir."

Eski Mısır'ın yaradılış mitleri tüm yaşamın, yaşamın kaynağı olan büyük Güneş'in ilk olarak tanrıları yaratmak için ortaya çıktığı sulardan (Nil) başladığını öne sürüyordu.² Bu mitlerden en ünlüsü İsis ve Osiris idi. Kardeş tanrılar aynı zamanda karı kocaydılar. Eski Mısırlılara göre, çoğu eski kültürün aksine, aktif ve baskın olan eş erkek değil, Tanrıça İsis'ti. Osiris oldukça pasif bir adamdı. Aslında hikayenin başlarında kardeşi Seth tarafından öldürülmüştü. Evrende onu hayata döndürecek ve diriltecek kadar güçlü olan tek güç, onu ölümden diriltmek için tüm büyük sihrini ortaya koyan ve bu yoldan tüm insanlığı başlatan büyük kız kardeşi İsis'ti.³ İsis'in bu güçlü efsanevi kadın hikayeleri, kadınların Mısır yaşamında nasıl bu kadar önemli bir yere sahip olduğunu anlamak için birçok yönden kilit öneme sahiptir, çünkü İsis ilahi bir anne figürü olarak oldukça saygı görürdü. İsis anneliğin simgesi haline gelmişti ve MÖ 1000'lerden itibaren onu bebek oğluyla (Horus) gösteren pek çok resim günümüze ulaşmıştır. Büyülerde çocukların korunması için sık sık ona başvurulmuştu. Aynı

¹ Fletcher, J. (2017) "The Story Of Ancient Egypt's Mysterious Queens". *Timeline-World History Documentaries*. 00:00-58.52.

² Johnston, G. H. (2008). "Genesis 1 and Ancient Egyptian creation myths". *Bibliotheca Sacra-Dallas-*, 165(658), 182.

³ Pinch, G. (2004). *Egyptian myth: a very short introduction*. Oxford USA, 10-11.

zamanda önemli bir cenaze tanrıçasıydı ve Osiris'i dirilttiği gibi ölüyü de dirilteceği umudunu taşıyordu.⁴

Eğer İsis ideal eş ve anneyse, tanrıça Hathor da kadın cinselliğinin, aşkın, müziğin, dansın ve sarhoşluğun vücut bulmuş haliydi. Bereket getiriciydi ve doğum sırasında kadınları korurdu. Doğurganlık ve doğumla olan yakın bağlantısı nedeniyle, aynı zamanda öbür dünyada yeniden doğuşla ilgilenen bir cenaze tanrıçasıydı. Ancak Hathor her zaman iyiliksever değildi. Tefnut, Mut ve Sakhmet gibi diğer tanrıçalarla birlikte, öfkeyle Mısır'ı terk eden ve bir erkek tanrı tarafından sakinleştirilip geri getirilmesi gereken Ra'nın kızı ve gözü olan öfkeli tanrıça ile özdeşleştirilebilir.⁵ Bu ikililik Eski Mısır kadınlarının doğasına da yansımış ve yeri geldiğinde Mısırlı kadınların da savaşçı yanları ortaya çıkmıştır.

Eski Mısır toplumunda kadın ve erkek bir takım ayrıcalıklar dışında neredeyse eşit sayılırdı.⁶ Evlenme, boşanma, miras, mülk edinme gibi haklar kadınlara da tanınmıştı. Mısır dini inanç sisteminde adaletin temeli olan Tanrı Maat'ın kanunlarında kadınlara saygılı olunması gerektiği ve kadınlara yapılan haksızlığın tanrıya yapılmış sayılacağı belirtilmişti. Kadına verilen bu önem doğumun ve doğurganlığın kutsiyetinden geliyordu. Eskiçağ toplumlarının genelinde ataerkil yapı nedeniyle isimlerin önüne baba adı söylenirken Eski Mısır'da, özellikle Orta Krallık Dönemi'nde, isimlerinden sonra anne adı söyleniyordu.⁷

Eski Mısır'da genel olarak halk ve aristokrat kesimindeki kadın figürlere kıyasla kraliyet ailesine mensup soylu kraliçe ve prenseslere yönelik günümüze ulaşabilen daha fazla kaynak bulunsa da kadının sosyal ve toplumsal hayattaki yeri ve önemi hakkında kanıt sunan veriler sınırlıdır. Temelde eski yazmalardan edinilen objektif kanıtlar ve resim, heykel, kabartmalar gibi sanatsal tasvirlerdeki yorumlamalardan yola çıkılarak yapılan ve kanıt değeri daha düşük olan subjektif kanıtlardan faydalanarak yorum yapılabilmektedir. Devasa taş figürleri, canlı mezar resimleri ve incelikle oyulmuş kabartmalarıyla temsili sanat bize hanedan kadınlarına dair en kalıcı imgelerden bazılarını sunmakta ve erkeklerin, kadınların ve çocukların yurttaşları

⁴ Robins, G. (1993). *Women in ancient Egypt*. Cambridge. 18.

⁵ Robins, a.g.e., 1993, 18.

⁶ Kadının aldatması erkeğin aldatmasından çok daha ağır cezaya sahipti. Çünkü kadının aldatmasında çocuğun babasının kim olduğu belirsizdi.

⁷ Babila, M. H. A. (2016). Eski Mısır'da Kadın. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1). 132.

tarafından kaydedilme biçimlerini inceleyip karşılaştırarak Mısır toplumuna dair bilgilerimizi genişletme şansı vermektedir.⁸

Mevcut verilere göre, Yeni Krallık Dönemi'nde hem yazıtlarda hem de eserlerde kraliçeler daha önce hiç olmadıkları kadar görünür hale gelmiş, hem her kraliçenin bireyselliğine hem de kraliçe-eş rolünün kutsallığına giderek daha fazla vurgu yapılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda Kraliçe Tetisherî ekonomik ve askeri genişleme döneminde ülkenin siyasi yaşamında önemli bir rol oynamayı başaran dikkate değer bir kadın grubu olan XVIII. Hanedanlık kraliçelerini de kapsayacak şekilde genişleyen, güçlü eşler silsilesinin ilkiydi. Bu öncü XVII. ve XVIII. Hanedanlık eşlerine önceki kraliçelerden daha fazla ünvan verilmiş, hem ilahi eş hem de kral annesi rolüyle tanrıça Hathor ile daha sıkı bir şekilde ilişkilendirilmişlerdi. Sonraki hanedanların kraliçeleri XVIII. Hanedanlık'taki seleflerinden çok daha az dikkat çekmiştir.⁹ Kadınların etkinliğinin hiç olmadığı kadar arttığı XVIII. Hanedanlık'tan sonra, Yeni Krallık Dönemi'nde sadece XIX. Hanedanlık döneminde diplomatik yönüyle Nefertari ve hanedanlığın son firavunu ve kadın firavun oluşuyla Twosret Eski Mısır tarihi üzerinde gerçek bir etki yaratmayı başarmıştır.¹⁰ Yeni Krallık Dönemi'nin son hanedanlığı olan XX. Hanedanlık'ta ise sadece kraliçeler değil, firavunlar bile eski önemlerini kaybetmişti. Firavunlar artık yeryüzünde tanrıyı temsil etmiyordu ve tıpkı diğer tüm insanlar gibi o da tanrının iradesine tabiydi. Diğer yandan Amon¹¹ rahipleri ilahi gücün, esas kral Tanrı Amon'un, aracısı olarak gittikçe güç kazanmışlardı.¹² Hem genel Eski Mısır tarihinin hem de Yeni Krallık Dönemi'nin dikkat çekici kraliçeleri en fazla XVIII. Hanedanlık'ta boy gösterdiği için bu çalışmanın kapsamında sadece XVIII. Hanedanlık'ın gölgede kalmış kraliçeleri ele alınmıştır. Literatürde XVIII. Hanedanlık kraliçelerinden 21 yıllık uzun saltanatı ve hem siyasi hem ekonomik hem de askeri icratlarıyla kadın firavunlar arasında büyük bir önem atfeden Hatşepsut¹³ ile Eski Mısır tarihinde hem dini hem sanatsal alanda

⁸ Tyldesley, J. (1995). *Daughters of Isis: women of ancient Egypt*. Londra. 41.

⁹ Tyldesley, a.g.e, 1995, 212 ve 218

¹⁰ Tyldesley, J. (2015). Queens of the Early New Kingdom The Politically Active Queens. *Ancient Egypt Magazine*, 15(5). 12.

¹¹ Amon Teb'in baş tanrısıdır ve güneş ile ilişkilendirilir. Kaynaklarda Amun ve Amen olarak da adlandırılmaktadır. Bu tez çalışmasında ortak kavram olması ve bütünlük açısından "Amon" seçilip kullanılmıştır..

¹² Dijk, J.,V. (2003). *The Amarna period and the later: New Kingdom*. (ed. Shaw, I.). Oxford. 306-307.

¹³ Creasman, P., P. (2014). Hatshepsut and the Politics of Punt. *African Archaeological Review*, 31, 395-405.

pek çok ilke imza atan heretik kral Akhenaten'in tartışmasız güzelliği ve tartışmalı firavunluğuyla belki de en çok duyulan kraliçelerden biri olan Nefertiti¹⁴ hakkında pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle, mevcut çalışmada Hatşepsut ve Nefertiti gibi ünlü kraliçelerden genel hatları ile bahsedilip günümüzde isimleri daha az duyulmuş ama kendi dönemlerinde oldukça iyi bilinen XVIII. Hanedanlık'ın güçlü ve öncü kraliçelerinin gün yüzüne çıkarılması ve hak ettikleri ilginin bir nebze de olsa teslim edilmesi amaçlanmıştır.

¹⁴ Dodson, A. (2018). The Mysteries of Nefertiti. *Ancient Egypt Magazine*, 18(5). 18-26.

2. ANTİK MİSİR'İN COĞRAFYASI

Eski Mısır'ın siyasi, dini ve sosyal tarihini daha iyi kavrayabilmek için coğrafyasını ele almak elzemdir. Bu nedenle ilk olarak Eski Mısır'ın coğrafyasından bahsedilecektir. Zengin doğal kaynakları ve neredeyse tecrit edilmiş coğrafi konumu sayesinde Mısır, uzun tarihi boyunca temelde bağımsız ve kendi kendine yeten bir ülke olarak kalmayı başarmıştır.¹⁵ Mısır doğuda kıyıyla paralel uzanan sıradağlar ile Kızıldeniz'den ayrılmıştır.¹⁶ Nil tarım ve bereket için anahtar rol oynarken, Nil ve Kızıldeniz arasındaki bu sıra dağlar bölgenin bir diğer önemli zenginliğidir. Bu dağların önemi Mısır firavunlarının saraylarını, mezarlarını süsleyen madenlerin bu dağlardan işlenip çıkarılmasıdır.¹⁷

Eski Mısır; Yahudilerin “Mısrayim”, Yunanların “Egiptos” ve yerli halkın toprak ve ülke manasına gelen “To” olarak adlandırdığı Nil Nehrinin oluşturduğu vahada kuruldu.¹⁸ Yeryüzünde medeniyet kurulan en eski yerleşim bölgelerinden biri olan Mısır, paleolitik dönemden bu yana yurt edinilmiştir.¹⁹ Eski Mısır, batı çölündeki vahaları ve Kızıldeniz boyunca uzanan yerleri de içermesine rağmen, Nil tarafından tanımlanıyordu. Eski Mısırlılar, kendilerini tanrılarının tezahürleriyle çevrili hissettikleri bir ekolojik çevreyle sınırlanmıştı. Doğa, ülkeyi bazıları tanrılar tarafından temsil edilen çeşitli ekolojik ve politik alt bölgelere ayırdı.²⁰

2.1. Aşağı ve Yukarı Mısır

Asırlar boyunca Eski Mısır; Yukarı Mısır ve Aşağı Mısır olarak ikiye ayrılmış ve bazı dönemler tek bir krallık altında birleştirilirken bazı dönemlerde de iki farklı krallık olarak bölgede hüküm sürülmüştür. EK-1'de yer alan Eski Mısır haritasında görüldüğü üzere haritanın üst kısmı Aşağı Mısır ve alt kısmı Yukarı Mısır olarak adlandırılmıştır. Bu adlandırma, Nil Nehri'nin akış yönüne göre verilmiştir. Nil Nehri yukarıdan aşağıya doğru akıp Akdeniz'de delta oluşturup buradan denize

¹⁵ Tyldesley, a.g.e, 1995, 23.

¹⁶ İplikçioğlu, B. (1994). *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*. İstanbul. 107

¹⁷ Özer, Y., Z. (1987). *Mısır Tarihi*. Ankara, 7.

¹⁸ Özer, a.g.e., 1987, 7.

¹⁹ İplikçioğlu, a.g.e., 1994, 107

²⁰ Kaelin, O. (2016). “Gods in ancient Egypt”, *Oxford Research Encyclopedia of Religion*. 2.

dökülmektedir. Bu nedenle, Nil nehrinin üst akım kısımlarına Yukarı Mısır, deltanın oluştuğu alt akım kısımlarına Aşağı Mısır denilmiştir.²¹

İki ülkenin birleşmesi, krallık ideolojisinin merkezinde yer almaktaydı. İki ülkeyi birleştiren firavunlara kraliyet ve ilahi ünvan olan *nb t3wj* ("İki Ülkenin Efendisi") ünvanı verilirdi. Sırasıyla Aşağı ve Yukarı Mısır'ı temsil eden kırmızı taç²² ve beyaz taç²³ krallığın koruyucu tanrılarına da bağlıydı. İki ülkenin her biri yaklaşık yirmi *sep3wt*'den ("eyaletler, nomlar") oluşuyordu; bunların her biri, ilişkili bir ana tanrı ile kendi taşra başkentine ve birçok durumda ek tanrılar ve kültler için ek tapınaklara ve ilahi bir standarda sahipti.²⁴ Örneğin Aşağı Mısır'da Eski Krallık'ta Memfis'in ana tanrısı Ptah ve tanrıçası Sekhmet iken Yukarı Mısır'da Yeni Krallık'ta Teb'in ana tanrısı Amon ve tanrıçası Mut olarak sayılmıştır. Memfis (günümüzde Kahire) çoğu büyük piramidin yer aldığı Aşağı Mısır'ın en önemli alanı iken, Yukarı Mısır'ın en önemli alanı Teb'te (günümüzde Luksor) piramit bulunmayıp XVIII. - XX. Hanedanların döneminde Yeni Krallık'ın firavunları ve dönemin ileri gelenleri için inşa edilen mezarların bulunduğu Krallar Vadisi (KV) yer almaktadır.²⁵ Delta (Aşağı Mısır) ve vadinin (Yukarı Mısır) birleştiği yere yakın olan Memfis ilk ve en önemli başkentti. İki ülkenin birleşmesiyle oluşan uzak mesafelere kolay hükmetme düşüncesi neticesinde bu önemi kazanmış olabilir. Gelişen siyasal olaylara göre başkent in değiştirilmesinde Eski Mısır'ın coğrafi yapısı etkili olmuştur.²⁶

2.2. Nil'in Armağanı

Aşağı Mısır ve Yukarı Mısır için en büyük ortak nokta, hayatın kaynağı olarak görülen Nil Nehri'dir. Dünyanın en uzun nehri ünvanına sahip olan Nil, Eski Mısır'ın coğrafyasını, sosyal hayatını ve dini yaşamını şekillendirmiştir. Vadi olan Yukarı Mısır ve delta olan Aşağı Mısır'ı oluşturmuş ve Mısır'ı iki farklı bölgeye ayırmıştır. Nil Nehri Eski Mısırlıların var saydığı gibi yeraltı dünyasından gelmeyip kaynağını Victoria Gölü'n'den almaktadır. Beyaz Nil, Mavi Nil ve Atbara Nehri, Nil Nehrini

²¹ Green, R., L. (1987). *Tales of Ancient Egypt*. Londra. 10-14.

²² Wadjet olarak da bilinir.

²³ Nekhbet olarak da bilinir.

²⁴ Kaelin, *a.g.m.*, 2016, 3.

²⁵ İnternet: <https://thebanmappingproject.com/>, Erişim tarihi: 29.05.2024.

²⁶ Yiğit, T. (2019). *Eski Mısır Tarihi*. Ankara. 16.

oluşturan ve besleyen en büyük kollarıdır.²⁷ Kalkolitik dönemden günümüze kadar Mısır'ın coğrafyasında büyük değişiklikler görülmezken 1960-1970 yılları arasında yapılan Asvan Yüksek Barajı coğrafyada önemli değişikliklere yol açmıştır. Barajın yapılmasıyla Eski Mısır'ın hem dini hem sosyal yaşamında hem de tarımsal faaliyetlerinde önemli yer tutan Nil taşkınları olarak bilinen devinime engel olmuştur.²⁸ Haziranın sonundan eylülün sonuna kadar Nil'de Muson yağmurlarıyla beslenmesi neticesinde taşkınlar olurdu.²⁹ Nehir çekilirken Etiyopya dağlarından erozyonla taşınan verimli alüvyonları balçık şeklinde nehrin iki tarafına bırakırdı. Ekim ayında su seviyesinin azalmasıyla tarım için ekim zamanı başlardı.³⁰ Herodot Eski Mısır'daki ekim işlemini şöyle anlatmıştır:³¹

“Mısır’da tarlaları işlemek için kazma, saban gibi aletlere gerek yoktu. Onların yapacağı tek şey, Nil Nehri’nin taşmasını beklemekten ibarettir. Taşma işlemi gerçekleşip sular çekildikten sonra her çiftçi tarlasına tohum serper. Tohum serpme işlemi tamamlanınca çiftçiler besledikleri hayvanları arazilerine yönlendirirler. Tohumun çimlenmesiyle tahıl tanesi çimleneceği derinliğe inmiş olur. Bu işlemin ardından hasadı bekleyen çiftçiler, hasat zamanı gelince ürünlerini tarladan kaldırır.”

Herodot

Herodot'un aktarımından da anlaşıldığı üzere, Nil Nehri, taşıdığı alüvyonlarla zengin bir tarım arazisi sunmakla kalmayıp ekim işlemini de Mısırlılar için oldukça kolaylaştırmıştı. Bu taşkınlarla gelen bereket, sadece halkı doyurmakla kalmayıp ekonominin temelini tarım oluşturuyordu. Ekonominin temelini teşkil eden bu uğraş doğrudan ve dolaylı siyasal, sosyal ve kültürel ilişkileri etkilemiştir.³²

MÖ 3200 civarından beri şehir devletleri bereketli Nil Nehri boyunca kurulmuştur. Nil Nehri, Yukarı Mısır boyunca neredeyse düz bir rotada akmaktadır. Memfis yakınlarında genişleyerek birçok kanalıyla Aşağı Mısır deltasını oluşturmuştur. Delta, Mısır'ın tarım arazilerinin çoğunu ve geniş bataklık alanlarını

²⁷ Şafak, F. A. (2022). Eski Mısır'da Nil Nehri ve Tanrı Hapi. *Amisos*, 7(12), 23.

²⁸ Yiğit, a.g.e., 2019, 15.

²⁹ Şafak, a.g.m., 2022, 23.

³⁰ Yiğit, a.g.e., 2019, 20.

³¹ Herodot (2012). *Pers-Yunan Savaşları*. (çev. Gezik, H.) İstanbul.. 71.

³² Yiğit, a.g.e., 2019, 6.

kapsıyordu.³³ Aşağı Mısır'ın verimli deltasının aksine, Yukarı Mısır'da tarım daha geç başlamıştır. Arkeolojik bulgulara göre, Yukarı Mısır'a tarım Nil Vadisi tarafının olduğu kuzeyden değil, bugünkü Sudan ve Batı Safra'nın yer aldığı güneyden ulaşmıştır.³⁴

Nil Nehri olmasa bugün Mısır kendisini saran kum çölünden başka bir şey olmayacaktı. Tarih boyunca bölgedeki bitkilerin, hayvanların ve insanların hayatı ve can damarı olarak görülmüştür.³⁵ Tarihçi Herodot, Mısır'ın uzun ince coğrafyasını, halkının gelişiminde çok önemli bir faktör olarak görmüştü. Dar bir ekili arazi şeridinden kuzeye doğru akarak Delta'nın ayrı akarsularına ayrılan Nil Nehri, hanedan yaşamının her yönüne hükmediyordu ve Eski Mısırlıların yaşadıkları toprakları anlamadan onların düşünceleri ve eylemleri hakkında herhangi bir fikir edinmek imkansızdı. Herodot'un kendisinin de sık sık tekrarladığı bir ifadeyle belirttiği gibi:³⁶

“Nil Osiris'in armağanı, Mısır Nil'in armağanıdır.”

Nil Nehri, ilk Mısırlılara içme, yemek pişirme, yıkanma ve atıkların bertaraf edilmesi için güvenilir bir su kaynağı sağlayarak Kuzey Afrika'nın kurak bir bölgesine başarılı bir şekilde yerleşmelerini sağlamıştır. Büyük yolların ve tekerlekli araçların yokluğunda Nil, kasabaları ve şehirleri birbirine bağlayan ana ulaşım yolu olarak hizmet etmiş ve akarsu güneyden kuzeye doğru akarken hakim rüzgar kuzeyden güneye doğru estiğinden, hem kürek hem de yelkenle donatılmış herhangi bir tekne için ülkenin hem yukarı hem de aşağı hareketi çok kolay hale gelmiştir.³⁷

Mısır kültürünün gelişimi üzerinde derin bir etkiye sahip olan şey Nil'in her yıl taşması ya da sular altında kalmasıydı.³⁸ Bu taşkınlar, iklim neredeyse yağışsız olduğundan toprağın verimliliği için oldukça elzemdi.³⁹ Nehir taşmadığında tarımsal üretim ya sınırlı kalıyor ya da mümkün olmuyordu ve bu durum Eski Mısır'da kıtlık ve felaket demektir. Taşkınsız ve kıtlıkla geçen bir çok örnek yazılı belgelerde de yer almıştır.⁴⁰ Eski Mısırlılar, basitçe *jtrw*, belki de "mevsimsel olan" dedikleri Nil'in

³³ Kaelin, *a.g.m.*, 2016, 2.

³⁴ Price, B. (2011). *Tutakamon En Ünlü Mısır Firavunu*. (çev. Berk, E.). İstanbul. 14.

³⁵ Özer, *a.g.e.*, 1987, 9.

³⁶ Şafak, *a.g.m.*, 2022, 22.

³⁷ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 24.

³⁸ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 24.

³⁹ İplikçioğlu, *a.g.e.*, 1994, 107.

⁴⁰ Yiğit, *a.g.e.*, 2019, 20.

yeraltı dünyasından geldiğine ve Elefantın'de⁴¹ ortaya çıktığına inanıyorlardı. Yıllık seller *dšrt* ("kızıl toprak") olarak adlandırılan yan taraftaki çöllerin aksine, verimli *kmt*'yi ("kara toprak") getirdi ve yarattı.⁴² Nil Nehri haziran ayının ortalarında yavaş yavaş yükselir. Nil'in bu yükselişi Mısır'ın sosyal hayatı üzerinde çok etkiliydi. Nil yükselmeye başladığında “geliyor, gökteki yerdeki abı-hayat geliyor” diye şenlikler yapılırdı. Haziranın 17-18. gecesı kocası Osiris'in ölümüne ağlayan tanrıça İsis'in gözyaşlarının damlaması ile yeryüzüne yeni hayat veren Nil'in taşkınlığının vuku bulduğu inancı vardı. Bu nedenle o gece “damla gecesı” olarak kutlanan Eski Mısırlıların büyük bayramlarından biriydi.⁴³ Nil, bazen "Osiris'in büyük akışı" veya İsis'in gözyaşları olarak anılsa da, hiçbir zaman kendi başına bir tanrı olarak görülmedi. Yine de taşkınları doğurganlık olarak özdeşleştirilen bereketi sağlıyordu.⁴⁴ Nil'in yeraltı dünyasından geldiğine ve Elefantın'de ortaya çıktığı inancı neticesinde Elefantın tanrı ve tanrıçaları Khnum, Satet, Anuket ve Hapi Nil'in kaynağı ve akımı ile ilişkilendirilmiştir.⁴⁵ Hapi⁴⁶, Eski Mısır için hayati olan Nil taşkınlarının tanrısı olarak görülüyordu. Orta Krallık'tan günümüze ulaşan bir ilahide Hapi adına şu sözler sarfedilmiştir:⁴⁷

Toprağı sulamak için topraktan fışkıran Tanrı Hapi'ye selam olsun!

Sen gizli yolların, gün ışığında karanlığın, sana tapanların şarkı söylediği.

Ra'nın yarattığı tarlaları sularsın ve susayan herkese içecek verirsın.

Dini yaşam ve festivallerin yanı sıra ölümlerin defni için de Nil Nehri önem arz etmekteydi. Bir mezar için tercih edilen yer genellikle Nil'in batı yakasında, verimli toprakların dışında, çöle doğru, ölümler diyarına girildiği ve güneş tanrısının battığı yere yakındı. Ölenler ağırlıklı olarak Nil'in batı yakasına, güneşin battığı yere, "siyah" ve "kızıl" topraklar arasına gömüldü.⁴⁸ Yaşayanlar ile ölümler, doğurgan olanlar ile kısır

⁴¹ Elefantın Yukarı Mısır'daki Asvan şehrinin bir parçasını oluşturan Nil üzerinde bir adadır. Ulaşımında ve ticarete bir durak noktasıydı. Elefantın adını almasında da fildişi ticaretindeki rolünden kaynaklı olabileceği düşünülmektedir. Yiğit, *a.g.e.*, 2019, 22

⁴² Kaelin, *a.g.m.*, 2016, 2.

⁴³ Özer, *a.g.e.*, 1987, 10-11.

⁴⁴ Kaelin, *a.g.m.*, 2016, 2.

⁴⁵ Green, *a.g.e.* 1987, 10-14.

⁴⁶ Hapi genelde iki tanrı formuyla tasvir edilir. Bazen basında bir papirüs bitkisiyle Güney'in, bazen de bir lotus çiçeğiyle Kuzey'in Nil Tanrısı olarak betimlenmiştir. Hapi'yi bazen bir kadın göğsüne sahip iri bir adam sekliyle de görebilmekteyiz. Hem erkek hem de kadın formuna sahiptir. Çifçi, M. K. (2010). *Eski Mısır Dininde Tanrı ve Öte Dünya İnancı*. (Yüksek Lisans Tezi). Konya. 35.

⁴⁷ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 24

⁴⁸ Kaelin, *a.g.m.*, 2016, 3.

olanlar arasındaki keskin zıtlığın bu daimi hatırlatıcısı, seküler ve dini düşünce üzerinde silinmez bir iz bıraktı ve sürekli doğum, ölüm ve yeniden doğuş döngüsü, Eski Mısır yaşamının sonsuza dek tekrarlanan bir teması haline geldi.⁴⁹

⁴⁹ Tyldesley, *a.g.e*, 1995, 24

3. ANTİK MİSİR'IN SİYASİ TARİHİ: YENİ KRALLIK ÖNCESİ

Yaklaşık 3000 yıllık tarihe sahip olan Eski Mısır, günümüzde de gizemleriyle, sosyal ve dini yaşayışlarıyla, mimarisi ve eserleriyle insanlığı büyülemeye ve gizeminin korumaya devam etmektedir. Mevcut tezde adı geçen kraliçelerin hayatını ve rollerini daha iyi anlayabilmek için elbette yaşadıkları dönemin özelliklerinin bilinmesi oldukça elzemdir. Bu nedenle, Eski Mısır'ın siyasi tarihine bir bakış açısı kazandıracak şekilde özet halinde değinilecektir. Zira üç bin küsur yıllık köklü bir medeniyetin siyasi tarihi, başlı başına bir kitap konusu olabilecek kadar derin ve ayrıntılıdır. Bu köklü ve uzun tarihte Eski Mısır zamanın getirdiği şartlardan, kuraklıklardan, dış güçlerden etkilenecek tek tip bir yapı sergilemeyip gelişmelere ve değişimlere uğramıştır. Bu nedenle her bir dönem, farklı özellikleri ile öne çıkmaktadır.

3.1. Eski Mısır'ın Siyasi Tarihinin Zaman Çizelgesi

Eski Mısır'ın siyasi tarihine başlamadan önce tarihlendirme hakkında bilgi verilmesi elzemdir. Eski Mısır'ın kronolojisi söz konusu olduğunda evrensel olarak kabul görmüş bir kronoloji yoktur.⁵⁰ Özellikle MÖ 664'den öncesi net değildir ve kaynaklar arasında maksimum 50-100 yıl civarında farklılıklar görülebilmektedir. İlk tarihlendirme, MÖ 2. yüzyılda Ptolemaioslar zamanında yaşamış olan Mısırlı rahip Manethon tarafından yapıldı.⁵¹ Mısırlılar, tarihlerinin yıllarını tek bir yıldan itibaren saymazlardı. Krallık dönemine göre tarihlendirirlerdi. Kralın yılları, mutlak tarihlendirmedeki bu farklılıkların bir nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵² Bu tez çalışmasında Russman'ın tarihlendirmesi baz alınmıştır.⁵³

Hanedanlık Öncesi Dönemde (MÖ 5000-3100), Eski Mısırdaki birbirinden bağımsız olan ve siyasi bütünlüğü bulunmayan Mısırlıların *sepat* Yunanlıların *nom*

⁵⁰ Price, *a.g.e.*, 2011, 7.

⁵¹ Yiğit, *a.g.e.*, 2019, 12.

⁵² Olivier, A. (2008). *Social status of elite women of the New Kingdom of ancient Egypt: A comparison of artistic features* (Doktora Tezi). Pretoria. 37.

⁵³ Russman, E. R. (2001). *Eternal Egypt: masterworks of ancient art from the British Museum*. Londra. 260-261.

olarak adlandırdığı Aşağı Mısır’da 20, Yukarı Mısır’da 22 adet olmak üzere toplam 42 adet küçük topluluklar vardı.⁵⁴ Bunların birleşmesi ile Hanedanlık Dönemi başlamıştır. Erken Hanedanlıktan Büyük İskender’in Mısır’ı fethine kadarki süreçte 31 adet Hanedanlık yönetimde söz sahibi olmuştur. Bu hanedanlar arasındaki geçişler salt soylara göre değil, egemenlik alanlarına ve merkezlerine göre düzenlenmiştir.⁵⁵ Örneğin, III. ve IV. Hanedanlık’lar, XVII. ve XVIII. Hanedanlık’lar aynı soyun devamı olsa da yeni bir hanedanlık devam etmiştir. İlk hanedandan son hanedana kadar iç karışıklıklar, taht kavgaları, kuraklık ve dış güçler gibi sebeplerle zaman zaman siyasal bölünmelerin yaşandığı ve Mısır’ın düşüşte olduğu ve üç adet “Ara Dönem” yaşanmıştır. Bu ara dönemlerde tek bir kralın hükmünde birleşmiş bir devlet söz konusu olmayıp siyasi karmaşa vardı. Farklı bölgelerin yöneticileri arasında kurulup bozulan ittifaklar, iktidar mücadeleleri ve rakip gruplar arasında sürekli meydana gelen savaşlar hakimdi.⁵⁶

Huzur, refah ve siyasal birliğin olduğu, Aşağı Mısır ve Yukarı Mısır’ın birleştiği, Mısır’ın gerçekten geliştiği parlak dönemler de Eski Krallık, Orta Krallık ve Yeni Krallık olarak adlandırılmıştır. Tarihçilerin genel kanısına göre bunlardan en zengin, siyasi olarak en güçlü, en fazla eser bırakan ve ülkenin sınırlarını en geniş sınırlara ulaştıran altın dönem XVIII. Hanedanlık ile başlayıp XX. Hanedanlık ile son bulan Yeni Krallıktır. Bu tez çalışması kapsamında XVIII. Hanedanlık baz alındığı için daha çok bu hanedanlığın öncesi ve kuruluşu üzerinde durulacaktır. EK-8 ve EK-9’da Eski Mısır medeniyetinin yaklaşık tarihlerle oluşturulmuş zaman çizelgesi verilmiş ve Aşağı Mısır veya Yukarı Mısırdaki bulunan hanedanlar başlıklarına göre gösterilmiştir.⁵⁷

Daha zengin kabileler daha zayıf olanlara hükmettikçe, tüm vadi yavaş yavaş kuzey deltası (Aşağı Mısır) ve güney vadisi (Yukarı Mısır) olmak üzere iki krallığa

⁵⁴ Yiğit, a.g.e., 2019. 28.

⁵⁵ Alameen, A. V. (2013). *Women’s access to political power in Ancient Egypt and Igboland: A critical study*. (Doktora Tezi). Pensilvanya. 58 ve İplikçioğlu, a.g.e., 1994, 108.

⁵⁶ Price, a.g.e., 2011, 20

⁵⁷ Aşağı Mısır başlığı kırmızı renkli *Wadjet* (ilahi kobra ile ilişkilendirilen tanrıça), Yukarı Mısır’ın başlığı beyaz renkli *Nekhbet* (akbaba ile ilişkilendirilen tanrıça) ve iki ülkenin birleştiği zamanlarda bu iki başlık da birleşmişti. Bu durum için de *Nepty* (Antik Mısırca: *nbtj*) ismi kullanılırdı. "İki Kadın", "İki Ülke" anlamlarına gelen bu sözcük Antik Mısırlıların koruyucusu olan ve Aşağı Mısır ile Yukarı Mısır’ın birleşmesinden sonra herkes tarafından tapınılan iki tanrıça Wadjet ve Nekhbet için kullanılan dini bir ifadeydi. Bianchi, R., S. (2022). A bronze reliquary for an Ichneumon dedicated to the Egyptian Goddess Wadjet. *Arts*, 11(21), 4.

bölündü. Eski Mısır'ın siyasal birliği, (MÖ 3100-2686; I. ve II. Hanedan) Narmer veya Menes adlı bir hükümdarın Aşağı ve Yukarı Mısır'ı ilk kez birleştirmesiyle I. Hanedanlık olarak başladı. Ancak ilk iki hanedanlık sırasında Eski Mısır henüz emekleme dönemindeydi ve bu nedenle döneme Erken Hanedanlık Dönemi adı verildi. Nil'in dar vadisinden çıktığı ve geniş, düz delta ovasına akarken farklı kollara ayrıldığı yerde, modern Kahire'nin 24 kilometre güneyinde, daha sonra Memfis olarak adlandırılacak yeni bir başkent kurdu. Bu dönemde yazı (hiyerogrif) ve devlet örgütünün geliştirilmesi en önemli atılımlardı.⁵⁸

III. Hanedanlık'tan VI. Hanedanlık'ın sonuna kadarki süreç “Eski Krallık (MÖ 2686-2181)” olarak adlandırılmıştır. Eski Krallık, Aşağı Mısır merkezliydi ve başkenti zaman zaman değişmekle birlikte çoğunlukla Memfis idi. III. ve IV. Hanedanlık zamanında devlet ve kültür oluşumunda önemli adımlar atıldı. En büyük ve en ünlü piramitlerin inşa edildiği dönemdi. Bunlardan ilki, III. Hanedanlık'ta yer alan Zoser adlı bir firavun için yapılmış ve Zoser'in veziri olan Imhotep adlı mimar tarafından tasarlanmış olan basamaklı piramit Zoser Piramidi'dir. Büyük piramitlerin çoğu Eski Krallık'ın en önemli hanedanı olan IV. Hanedanlık döneminde inşa edildi. IV. Hanedanı kuran Sneferu üç büyük piramit inşa ettirmiştir. Eski Mısır'ın en büyük piramidi olarak sayılan ve Giza'da yer alan Büyük Piramit de IV. Hanedanlık döneminde firavun Khufu adına inşa edilmiştir. V. Hanedanlık'tan itibaren hükümdarlara “Firavun” denilmiştir. Eski Mısır'da devlet yönetimi dinden köken alan bir hukuk sistemiyle idare ediliyordu. “Büyük Ev” anlamına gelen Firavun, Tanrı Horus'un yer yüzündeki tezahürüydü ve “dünya düzeninin efendisi” olarak rol alıyordu.⁵⁹ VI. ve VII. Hanedanlık piramitleri kötü inşa edilmişti. Bu dönemde, hiyeroglif sütunları ilk olarak kral piramidindeki odaların duvarlarında görülür. Bunlar, kralın güçlü bir tanrı olarak Yeraltı Dünyası'na geçmesi için gerekli güçleri güvence altına almak üzere tasarlanmış dini metinlerdi.⁶⁰

MÖ 2200 yılı civarında büyük bir iklim olayı meydana geldi. Dünya çapında aşırı kuru koşullara neden oldu ve bu kuraklık muhtemelen Eski Krallık'ın düşüşüne neden oldu. Bu noktada Eski Mısır'da; Aşağı Mısır ve Yukarı Mısır olarak ayrıldığı

⁵⁸ Hawass, Z. (2009). *Silent images: Women in pharaonic Egypt*. Cairo.1-2.

⁵⁹ İplikçioğlu, a.g.e., 1994, 107 - 109.

⁶⁰ Hawass, a.g.e., 2009, 4.

“Birinci Ara Dönem” (MÖ 2181-2040; VII.-X Hanedanlar) yaşandı.⁶¹ Memfis hükümeti VI. Hanedanlık'ın sonunda çöktüğünde, kıtlık ve sıkıntılarla dolu bir yüzyıl başlamış oldu. Belki de merkezi hükümetin dizginlerini zayıflatan II. Pepi'nin uzun saltanatı (antik kaynaklara göre doksan yıldan fazla) ya da kıtlık getiren bir dizi düşük veya yıkıcı yüksek Nil taşkınlarıydı. Büyük ölçekli binaların ve sanat eserlerinin yapımı durmuştur. Ülke ancak XI. Hanedanlık döneminde güneydeki Teb kentinden gelen yeni bir krallar silsilesi altında yeniden birleşerek Orta Krallık döneminde eski refahına kavuşmuştur.⁶²

Aşağı ve Yukarı Mısır, iki krallık, XI. Hanedanlık'tan II. Mentuhotep adlı firavun tarafından yeniden birleştirildi ve böylece XIII. Hanedanlık'ın sonuna kadar süren “Orta Krallık Dönemi” (MÖ 2040-1650) doğdu. Bu birleşme ile yönetim merkezi tekrar Memfis'e taşındı. Orta Krallık dönemindeki üç hanedandan XII. Hanedanlık en önemlisidir. Bu dönemde yöresel beyler tamamıyla etkisizleştirilip merkezi devlet güçlendirilmiştir. XII. Hanedanlık dönemindeki bir diğer önemli gelişme olarak piramit inşaatı yeniden başladı. Ancak Orta Krallık piramitleri, Eski Krallık piramitleriyle rekabet edemedi. Bugün çoğu oldukça kötü durumdadır. Bu piramitlerden en büyüğü Dahşur'da yer alan III. Senusret ve III. Amenemhat piramitleridir.⁶³

XIII. Hanedanlık'ın sonlarına doğru Hiksos istilası ile ülke tekrar Aşağı Mısır ve Yukarı Mısır olarak ikiye ayrılmış, Aşağı Mısır'ı yani deltayı Hiksoslar ele geçirmiştir. Hiksosların ülkeden kovulup Aşağı ve Yukarı Mısır'ın tekrar birleştiği zamana kadarki bu süreç, “İkinci Ara Dönem” (MÖ 1650-1550) olarak adlandırılmıştır. Bu ara dönemde büyük bir hezimete uğrayan ve neredeyse hayatının şokunu yaşayan Eski Mısır, anka kuşu misali küllerinden doğmuş ve Hiksosların kovulup Aşağı ve Yukarı Mısır'ın tekrar birleştirildiği ülkenin en parlak dönemi olan “Yeni Krallık Dönemi” (MÖ 1550-1069; XVIII.-XX. Hanedanlıklar) doğmuştur.⁶⁴

⁶¹ İplikçioğlu, *a.g.e.*, 1994, 110.

⁶² Hawass, *a.g.e.*, 2009, 6.

⁶³ İplikçioğlu, *a.g.e.*, 1994, 110.

⁶⁴ Schneider, T. (2018). Hyksos research in Egyptology and Egypt's public imagination: a brief assessment of fifty years of assessments. *Journal of Egyptian History*, 11(1-2), 80-81.

3.2. Hiksoslar'ın Eski Mısır'a Gelişi

Eski Mısır XIII. Hanedanlık'tan sonra bir istikrarsızlık dönemi yaşadı. Kemet'in doğu delta bölümü neredeyse yüz yıl boyunca Hiksos adı verilen yabancı krallar tarafından sömürgeleştirildi.⁶⁵ Mezopotamya üzerinde ve Şimali Suriye'de Etiler, Kaşlar, Arsinler, Huriler, Mitaneler birbirini takip eden dalgalar halinde gelerek o yerlerin eski sakinlerini daha ileri atıyorlar ve Mısır'a doğru bir göçe yol açıyorlardı. Daha XVII. Hanedanlık devrinde Ebişa isimli bir kabile, reisleriyle birlikte Mısır'a göç etmişti. XIII. Hanedanlık'ın karışıklıkları, bu göçlerin seyrinde vesile olmuştur. Hiksosların Eski Mısır'da baş göstermesi de Anadolu ve Yukarı Fırat'tan akıp gelen bir ulusun istilasını idi.⁶⁶

Hiksosların kökeni ve Hiksoslara ait bilgiler, arkalarında yazılı kaynak bırakmadıklarından sadece Mısırlıların oldukça taraflı kayıtlarından ve birtakım arkeolojik buluntudan yola çıkılarak bilinmektedir.⁶⁷ Hiksosların kim olduğu ve hangi ırka mensup olduğu tartışma konusudur. Hiksos ismi Maneton'a göre bedevi krallar, Müller'e göre yabancı krallar manasına gelmektedir. Fakat Özer'e göre Sos veya Şasu kelimesinin yabancı veya bedevi manasından ziyade bir kabile ismi olması daha muhtemeldir ve Çinlilerin kayıtlarında Sas isimli Türk kabilesinden bahsedilmiştir. Ön Asya'ya doğru ilerleyen Saslar, Huri Mitanelerden önce Mezopotamya'yı istila ettikleri gibi Suriye ve Filistin üzerinden Aşağı Mısır'daki deltaya kadar ilerleyip Mısır'ı istila etmişlerdir. Özer ayrıca Hiksos krallarının taşıdığı isimlerin Türk isimlerine benzer oluşuna da dikkat çekmiştir. Örneğin en meşhur kralları Hıyan, Ergenekon destanı kahramanı Kayan'ın ismini taşımaktadır. Salitis yıldız manasına gelen Soltuz kelimesine, Apofis ismi Göktürk hükümdarlarından Apon'un ismine benzerdi.⁶⁸ Fakat Özer'in bu iddiası kanıtlanmamış olmakla beraber “atlı savaş arabası” ile savaşan Hiksosların aksine “atlı süvari” olarak savaşan Türk halkı ile uyuşmamaktadır.

Hiksosların tek bir ırk veya topluluktan ziyade farklı etnik grupların birleşmesiyle meydana gelen Asyalı ve Sami unsurlardan oluştuğu düşünülmektedir.⁶⁹

⁶⁵ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 90.

⁶⁶ Özer, *a.g.e.*, 1987, 175.

⁶⁷ Price, *a.g.e.*, 2011, 21.

⁶⁸ Özer, *a.g.e.*, 1987, 177 - 178.

⁶⁹ Babila, M. (2023). *Hiksos İstilasından III. Ara Döneme Kadar Eski Mısır'da Siyasal Gelişmeler (MÖ 1650-1076)*. (Doktora Tezi). Kahramanmaraş. 25.

Hiksos kavramı her ne kadar II. Ara Dönem’de Aşağı Mısır’ı ele geçiren tüm halklar için kullanılsa da toplumun geneline Mısırlılar tarafından “Anu” deniliyordu. Anu çoğunlukla Asyalı olarak tercüme edilmiştir. Çünkü Hiksosluların Eski Mısır’a Filistin ve Suriye üzerinden geldiği düşünülmektedir. Hiksosluların Aşağı Mısır’a yaklaşık MÖ 1800 civarında geldiği ve esasında iş bulmak için gelen göçmenler olduğu da varsayılmaktadır.⁷⁰ Hiksoslar, ülkenin tamamına hakim olmasa da, Nil Vadisi’nin güney kısmında Teb ve Sudan’a kadar uzanan geniş bir alanda birçok Hiksos yapımı eşya bulunmuştur. II. Ara Dönem’de hakim olan bu kargaşa ortamı, dönemin yazılı kayıtlarından “Torino Kral listelerine” de aksetmiştir. Bununla birlikte, bu döneme dair kaynaklar yetersizdir. Mevcut kaynaklar arasında skarabeler⁷¹, Kral listeleri, Manetho’nun kayıtları, otobiyografik metinler ve Doğu Delta’da yapılan Tell el-Daba (Avaris) kazılarında edinilen bulguları oluşturmaktadır.⁷²

3.3. Hiksoslar’ın Saltanatının Sona Erişi ve Yeni Krallık’ın Doğuşu

3.3.1. Hiksoslara Karşı Direnişler

Hiksoslular Aşağı Mısır’da, verimli tarım arazilerinin olduğu deltada, Avaris adlı başkent kurdular ve giderek topraklarını genişlettiler. Bu durum, yerli toprak sahiplerinin daha güneye gitmesini zorunlu kıldı. Eski Mısır’ın Aşağı Mısır’daki başkenti Memfis, Hiksoslar tarafından ele geçirilince Nil Nehri üzerindeki gemi geçişlerinin kontrolü de bu yabancı kralların eline geçmiş oldu.⁷³ Bu toprak kayıpları ve giderek artan Hiksos baskısı sonucunda Yukarı Mısır - Teb’de yükselen yeni Mısırlı kraliyet soyu, XVII. Hanedanlık, kendisini açıkça kuzeyde Hiksoslar olarak adlandırılan yabancı krallara (XIV. ve XV. Hanedanlık) ve güneyde Hiksoslarla müttefik olan Nübye krallarına karşıydı. Teb’de yabancı karşıtı duyguların kabardığı bir tür “Mısır’ı Tekrar Büyük Kılma” hareketi doğdu. Teb’in bu XVII. Hanedanlık’ı hem Nil Vadisi’ni hem de Delta’yı tekrar merkezi Mısır kontrolü altına almaya ve

⁷⁰ Price, *a.g.e.*, 2011, 21.

⁷¹ İlerleyen kısımlarda (Kraliçe Tiye) “skarabe” kavramı daha ayrıntılı açıklanacaktır.

⁷² Çiçek, E. (2019). *Eski Mısırda siyasi hayat (I. ve XX. hanedanlar arası dönemler)*. (Doktora Tezi). Elazığ. 74.

⁷³ Price, *a.g.e.*, 2011, 21.

Hiksosları topraklarından kovmaya çalıştı. Birleşik bir Mısır'ın kontrolü için uzun bir savaş başlamıştı.⁷⁴ XVII. Hanedanlık'ın sonlarına doğru, kraliyet ailesinin ısrarı sayesinde Kemet iktidarı bu davetsiz misafirlerin elinden aldı. Yeni Krallık, XVII. Hanedanlık döneminde patlak veren savaş, ölüm ve mücadele sayesinde mümkün olmuştur. Bu Asyatik grubu kovmak için savaşı başlatan kraliyet ailesi, eşi Kraliçe Tetisheri'nin de desteğiyle kocası Senakhtenre'ydi.⁷⁵ Senakhtenre'nin ölümünden sonra mücadeleyi tahta geçen oğlu Seqenenre Tao devam ettirmiştir. Seqenenre Tao'nun Hiksoslarla savaş sırasında ölmesi üzerine tahta önce büyük oğlu Kamose ve ondan kısa süreli saltanatından sonra da diğer oğlu I. Ahmose yönetimi ve mücadeleyi devralmıştır. Hiksoslarla mücadeleler hakkındaki önemli bir kaynak, yaklaşık olarak MÖ 1555 – 1550 yılları arasında tahtta olan Kamose tarafından Karnak'ta Teb yakınındaki Amon tapınağına dikilen iki dikilitaştır. Bu dikilitaşlarda Hiksoslara karşı yürütülen seferlerin ayrıntıları yer almaktadır. Bir diğer kaynak da I. Ahmose'un Abidos'taki yönetimi sırasında kazınan duvar rölyefleridir. Bu rölyeflerde I. Ahmose atlar ve savaş arabalarıyla donatılmış ordusunun başında Avaris'e saldırırken resmedilmiştir.⁷⁶

Kamose ve kardeşi I. Ahmose, ikinci çağlayan bölgesini yeniden fethederken Hiksosları Aşağı Mısır'dan çıkarmayı başardılar. Aşağı Mısır'da, Kamose ve XVIII. Hanedanlık'ın kurucusu Ahmose, Hiksosların son kalıntılarını da sürerek Mısır'ı yerli yönetimine geri döndürdüler ve böylece ülkeyi yeniden birleştirdiler. Ahmose'un hükümdarlığı daha sonra bir dönüm noktası, XVIII. Hanedanlık'ın ve Yeni Krallık Dönemi'nin başlangıcı olarak kabul edildi.⁷⁷

3.3.2. Hiksoslara Karşı Kadın Dayanışması

Hiksoslar'ın Mısır'dan kovulmasında ve böylece Aşağı ve Yukarı Mısır'ın tekrar birleşmesinde XVII. Hanedanlık'ın sonlarında yükselişe geçen kraliyet kadınlarının gücü ve etkinliği önemli bir yere sahiptir. Tetisheri, Ahhotep ve Ahmose

⁷⁴ Cooney, K. (2018). *When women ruled the world: Six queens of Egypt*. Washington.102.

⁷⁵ Alameen, a.g.t., 2013, 90.

⁷⁶ Price, a.g.e., 2011, 21.

⁷⁷ Budin, S. L., ve Turfa, J. M. (Eds.). (2016). *Women in antiquity: Real women across the ancient world*. Londra ve New York. 177 ve 437.

– Nefertari'den oluşan bu üç kuşak kraliçe, nineden toruna, bir direnişin simgesi olmuş ve neredeyse kocalarından daha fazla önem kazanmıştır.

Tetisheri, XVII. Hanedanlık'ın az bilinen kocası Firavun Senakhtenre'den çok daha ünlü olan bir kraliçeydi. Hiksoslar ile mücadele eden Senakhtenre'den sonra tahtı oğlu Seqenenre Tao aldı. Seqenenre Tao bir Levanten-Nübye koalisyonuna karşı savaşa girdiğinde, Baş Eşi Kraliçe Ahhotep'e onun yokluğunda Teb'i yönetmesi, askerlerine göz kulak olması, çevredeki isyancıları kovması, kaçakları cezalandırması ve genel olarak Teb bölgesini siyasi ve askeri yetenekleriyle uzun süre hatırlanacak kadar müthiş bir otoriteyle yönetmesi için dolaylı olarak güvenildi. Ancak bu derin bir belirsizlik dönemi. Seqenenre Tao kısa süre sonra savaş esnasında öldürüldü. Mumyasının incelenmesinde tespit edilen kafatasındaki balta şeklinde bir delik, ölüm nedenini oldukça açık hale getirmiştir. Ancak Seqenenre Tao ölmeden önce hem eşi hem kardeşi olan Kraliçe Ahhotep ile Mısır'ı yönetecek başka bir erkek kardeş-kız kardeş çiftini dünyaya getirmişti: Kral Ahmose ve kız kardeşi Kraliçe Ahmose-Nefertari.⁷⁸

XVII. Hanedanlık'ın kralları Levanten rakiplerine karşı savaşa giderken, Teb'de ve Yukarı Mısır'ın başka yerlerinde iktidarı korumak için kadınlarına güveniyorlardı. Bir kriz olduğunda Mısırlılar ataerkil kalıtsal krallığı desteklemek için kadınlarının iktidarı ele almasını talep etmişlerdi. XVII. ya da XVIII. Hanedanlığın başlarındaki bu kadınlardan hiçbiri bizzat kral olmamış fakat naiplik yapmıştı. Ancak bu Teb kadınları Hatşepsut ve Twosret gibi gelecekteki büyük kadın firavunların habercisiydi. Yeni Krallıktaki kraliçeler, statüsülerinin ve önemlerinin daha önceki dönemlere kıyasla artmasında bu üç kuşak kraliçeye borçludur.⁷⁹

3.3.3. Hiksoslardan Kalan Miras

Hiksosların kendi yerli kültürleri ile Mısır kültürü arasında başarılı bir denge kurdukları, ev sahibi kültüre saygı gösterdikleri ve mevcut siyasi sistemin içine dalmaktan oluşan başarılı bir yönetim yöntemi kurdukları çeşitli veriler neticesinde

⁷⁸ Cooney, *a.g.e.*, 2018, 101.

⁷⁹ Robins, *a.g.e.*, 1993, 42 – 43 ve Olivier, *a.g.t.*, 2008, 140.

savunulmaktadır.⁸⁰ Hiyeroglif yazısını kullanmış, Eski Mısırlıların krallarının kullandıkları ünvanlarını kullanmış ve başkentleri Avaris'te baştanrı olarak benimsedikleri Seth için tapınak inşa ederek yerel halk ile uyumlu bir profil sergilemişlerdir.⁸¹

Hiksoslar farklı uluslar ile etkileşimleri neticesinde savaş sanatları ve gelenekleri açısından oldukça gelişmişti.⁸² Hiksos'lar 240.000 kişilik büyük bir ordu toplayan ve askeri idmanlar yapan savaşçı bir kavimdi. Eski Mısır'a ilk defa at ırkını ve atlı savaş arabalarını Hiksoslar getirmişlerdi. Sürat, manevra ve hareket kabiliyetindeki bu artış Mısırlılarda şaşkınlık yaratmıştı ve Mısırlıları ağır bir yenilgiye uğratmıştı. Atlı savaş arabalarının yanı sıra bronzdan ve demirden yapılma silahları da Eski Mısır'ın savaş teknolojisine katkı sağlamışlardır.⁸³ Hiksosların Mısır'daki varlığının daha sonra tasvir edildiğinden daha az zarar verici olduğu ve Hiksosların sadece teknolojik alanda, özellikle de savaş yeniliklerinde değil, aynı zamanda Yeni Krallık firavunlarının ilham alacağı din, kültür ve felsefede de bir miras bıraktığı düşünülmektedir.⁸⁴ Eski Mısır'ın nispeten izole ve korunaklı coğrafi konumunda tarıma dayalı olarak yaşayan Eski Mısır, daha önce görmedikleri bu askeri düzen ve teknikler ile kendi konfor alanından çıkmıştır. Hiksosların özellikle getirdiği askeri teknolojideki yenilikler sayesinde, Yeni Krallık Dönemi'ni başlatan XVIII. Hanedanlık, Eski Mısır'ı içe dönük bir siyasetten dışa dönük, yayılmacı bir imparatorluk düzeyine ulaştırmasında bu yabancıların getirdikleri yeniliklere borçludur.

⁸⁰ Schneider, *a.g.m.*, 2018. 75.

⁸¹ Babila, *a.g.t.*, 2023, 30-31.

⁸² Babila, *a.g.t.*, 2023, 30.

⁸³ Özer, *a.g.e.*, 1987, 180.

⁸⁴ Schneider, *a.g.m.*, 2018. 76.

4. ANTİK MISIR'DA KADINLARIN YERİ VE ÖNEMİ

Mısır'ın iklimi o ülkeye özgü olmakla ve Nil nehri diğer nehirlerden farklı davranmakla kalmaz, aynı zamanda Mısırlıların kendileri de çoğu davranış ve adetlerinde insanlığın genel uygulamalarının tam tersidir.⁸⁵ Örneğin, kadınlar pazarlara gidip ticaret yaparken, erkekler evde oturup dokuma tezgahında dokuma yaparlar. Erkekler taşıyacakları yükü başları üzerinde götürürken kadınlar bunları omuzları üzerinde taşırlar... Mısırlı kadınlar küçük tuvaletlerini ayakta, Mısırlı erkekler ise kadınlar bunları omuzları üzerinde taşırlar... Mısırlı kadınlar küçük tuvaletlerini ayakta, Mısırlı erkekler ise çömelerek giderirler... Erkek evlatlar, ana babalarına bakmak zorunda değildirler. Bu durum kız çocukları için söz konusu olamaz. Onlar bu konuda zorlanabilirler...⁸⁶

Herodot

Yunan tarihçi Herodot, hanedan döneminin sonlarında Mısır'ı ziyaret ettiğinde, hem ülkenin hem de halkının baş döndürücü doğası karşısında şaşkına dönmüştü. İklim ancak olağandışı olarak tanımlanabilirdi, Nil Nehri klasik dünyada başka hiçbir nehre benzemiyordu ve cinsiyetler arasındaki ilişkiler tek kelimeyle olağanüstüydü. Herodot daha önce hiç erkekleri kadar özgür görünen kadınlarla karşılaşmamıştı ve onların davranışları ilgisini çekmişti.⁸⁷ Mısır'ın kadınları antik dünyada büyük bir heyecan yarattı. Ataerkil toplumların eşlerine ve kızlarına dayattığı katı erkek denetiminden yasal olarak muaf olan bu kadınlar, çağdaşlarına bağımsız hayatlar sürüyor gibi görünüyordu.⁸⁸ Kadınlar toplumun kölelikten firavunluğa kadar hemen hemen her kademesinde rol oynamış, meslek ve ünvan sahibi olabilmiş, boşanma ve mülk sahibi olma hakkına ulaşmıştır. Bu bölümde alt başlıklar altında Eski Mısır'ın soylu olmayan ve soylu kadınlarının yaşamına dair genel bir bakış atılacaktır.

⁸⁵ Tyldesley, a.g.e., 1995, 22.

⁸⁶ Herodot, a.g.e., 2012, 72.

⁸⁷ Tyldesley, a.g.e., 1995, 22.

⁸⁸ Tyldesley, a.g.e., 1995, 39..

4.1. Doğurganlık ve Annelik

... Kız kardeşi onun muhafızıydı... Kardeşini koruyan, onu bıkmadan arayan, bulana kadar dinlenmeyen güçlü İsis... Osiris'in tohumunu aldı ve varisini doğurdu, çocuklarını bilinmeyen bir saklanma yerinde yalnızlık içinde büyüttü...

*Osiris için Yeni Krallık ilahisi*⁸⁹

Eski Mısır'da, etrafındaki öteki medeniyetlerden farklı olarak, ailenin en önemli üyelerinden biri olan kadınların aileye karşı sorumlulukları ve aile içindeki görevleri ayrıntılı olarak belirlenmişti.⁹⁰ Eski Mısır'da kadının en temel görevi ve özelliği doğurganlığı ve soyun devamını sağlamasıydı. Anneliğe tanrıça figürlerinin özelliklerinden de anlaşıldığı üzere bir kutsiyet atfedilmişti. Özellikle Tanrıça İsis pek çok tasvirde oğlu Horus'u emzirirken resmedilmiş ve doğurganlıkla anneliğin kutsallığının en önemli simgesi haline gelmiştir (EK-2). Erkeklerin yirmili yaşların başında, kadınların da on iki ila on üç yaşında evlenmeleri ve biran önce evlat sahibi olmaları bekleniyordu.⁹¹

*Gençken bir eş al,
Senin için bir oğul yapsın;
Sen gençken senin için doğurmalı,
İnsan yetiştirmek doğru olandır*

Çocuklar, özellikle en büyük oğul, bazen yaşlı bir ebeveyne bakan ve babasının işini devralan “yaşlılığın asası” olarak anılırdı. Ebeveynler yaşamın kaynağıydı ve saygı ve onuru hak ediyorlardı. Çocukların ebeveynlerinden, özellikle de annelerinden gördükleri ilgiye karşılık vermeleri bekleniyordu. Yeni Krallık Dönemi'nden günümüze ulaşmış bir yazıtta da çocuklara bu konuda öğüt verilmiştir:⁹²

“Annenizin size verdiği yemeği iki katına çıkarın ve onun sizi desteklediği gibi siz de onu destekleyin. Sen onun için ağır bir yükün ama o seni terk etmedi. Aylarınızdan sonra doğduğunuzda, üç yıl boyunca sizi emzirdiği için hala size bağlıydı. Sen büyüdükçe ve dışkıların iğrençleştikçe o iğrenmedi.”

⁸⁹ Tyldesley, a.g.e., 1995, 214.

⁹⁰ Özbakır, Z., N. (2022). *Eski Mısır'da Kadın*. (Master Tezi). Konya. 10

⁹¹ Hawass, a.g.e., 2009, 66.

⁹² Tyldesley, a.g.e., 1995, 89.

Yaşlılıklarında ebeveynlerine bakmalarının yanı sıra, öldüklerinde cenaze törenlerinde de başlıca rolleri üstlenmeleri gerekiyordu. Ancak sorumlulukları bununla da bitmiyordu. Ölmüş atalar geniş ailenin bir parçasıydı ve onlara bakmak yaşayan ailenin görevidi. Belirli aralıklarla ve özellikle de büyük şöenlerde mezarda sunulan yiyecek ve içecek sunularına ihtiyaçları vardı.⁹³ İşlerin devrinin, soyun devamının, yaşlılıkta bakımın ve ölümden sonra da ilgilenilmenin teminatı olarak görülen çocukların dünyaya gelişine aracı olan doğurganlık ve annelik Eski Mısır'ın temelini oluşturan unsurlardandı.

4.2. Kadından Geçen Soy Teorisi

Her ne kadar kesin bir kanıt olmasa da, bazı araştırmacılar Eski Mısır'da taht hakkının kraliyet ailesinin kadın soyu aracılığıyla bir varisten diğerine doğrudan aktarıldığı inancına sahipti. Bu sisteme göre, hak sahibi kralın bir önceki hükümdarın oğlu olması yeterli değildi; ideal olarak bir önceki kral ve kraliçenin kızı ve dolayısıyla ya öz ya da üvey kız kardeşi olan varisle evlenerek taht üzerindeki iddiasını güçlendirmesi gerekiyordu. Bu önceden belirlenmiş evlilik sayesinde mirasçı kadın krallık hakkını kocasına-kardeşine devrediyor ve kendisi de asıl kraliçe oluyordu.⁹⁴ Bu durum kraliyet ailesi dışındaki halkın çoğunlukla tek eşli oluşu ve enest ilişkisinin olmayışına karşın kraliyet ailesinde soyun devamı ve saflığı için çok eşliliğe ve enest evliliklere sahip olmasının bir açıklaması olarak sunulmuş olabilir. Veliaht teorisinde herhangi bir kral, kendinden önceki kralın oğlu olsun ya da olmasın, taht üzerindeki iddiasını bir önceki kralın ve onun “varisi” olan kraliçenin kızı olan varis ile evlenerek meşrulaştırmak zorundaydı. Bu da çoğu durumda bir kralın kız kardeşi ya da üvey kız kardeşiyle evlenmesi gerektiği anlamına geliyordu. Bu hipoteze göre taht hakkı kadın soyundan gelse de, krallık makamı kadın olan “varis” tarafından değil, evlendiği erkek tarafından kullanılıyordu.⁹⁵

⁹³ Hawass, *a.g.e.*, 2009, 78.

⁹⁴ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 213.

⁹⁵ Robins, *a.g.e.*, 1993, 26.

III. Thutmose'dan itibaren diplomatik ilişkileri güçlendirmek için Babil, Hitit, Mitanni gibi pek çok dış ülkenin prensesleri ile evlilik yapılmıştır. Fakat bu evlilikler sadece tek yönlü işledi. Örnek olarak, Babil Kralı Kadaşman-Enlil III. Amenhotep'ten Mısır'dan bir gelin istediğinde III. Amenhotep'in verdiği cevap gösterilebilir: "Eskiden beri bir Mısır kralının kızı hiç kimseyle evlendirilmemiştir".⁹⁶ Mısır kralları kızlarını yurtdışına göndermeyi reddettiler. Firavun muhtemelen kendisini diğer krallardan daha güçlü görüyordu ya da Mısırlı bir prensesin yabancı bir hükümdarla evlenmesinin, bu prensesten doğan varisin "kadından geçen soy" neticesinde Mısır tahtında hak iddia etmesine yol açacağından korkmuş olabilir. Mısır tarihinde istisnai durumlardan da bahsedilmiştir. Bunlardan biri Hitit yıllıklarında yer alan "Mısır'ın Kraliçesi" başlıklı mektuptur. Tutankamon'un dul kalan eşinin Hitit kralına yazdığı mektupta kendisine eş olarak bir oğlunu göndermesini istemişti.⁹⁷ Ne yazık ki Mısır kayıtlarında bu olay hakkında, tıpkı Kutsal Kitap'ta yeni İsrail devletinin kralı Süleyman ile Firavun'un kızı arasında kaydedilen evlilik hakkında da bilgi verilmediği gibi, herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Yeni Krallık döneminin sonundaki ekonomik ve siyasi çalkantılardan sonra Mısır kralı, kadınlarının yabancılarla evlenmesine izin verme konusunda o kadar da katı davranmamış olabilir. Ancak bu olaya dair Mısır'da herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.⁹⁸

Kadınlardan geçen soy teorisi için bir örnek de tahtta yasal hakkı bulunmayan erkeklerin kraliyet ailesine mensup kadınlarla yaptıkları evlilik sonucu firavun olmalarıdır. I. Amenhotep'in varisi olmadan ölmesiyle Kraliçe Ahmose ile evlenen ve büyük ihtimalle Hiksoslarla yapılan savaşlara katıldığı düşünülen general Thutmose, firavun olmuş ve I. Thutmose olarak tahta geçmiştir.⁹⁹ Bir diğer örnek de vezirlikten firavunluğu yükselen Ay'dır. Akhenaten'in veziri olan Ay, onun ölümünden sonra Tutankamon'a küçükken naiplik ve daha sonra da vezirlik yapmıştı. Tutankamon erken yaşta ölümü ile varis bırakamamıştı. Tutankamon'un dul eşi ve Akhenaten'in kızı olan Kraliçe Ankhesenamen ile evlilik yapan Ay, Firavun Ay olarak tahta geçmişti.¹⁰⁰ Baş eşin oğlu olmadığında, ikinci eşten olan erkek çocuğun tahtın sahibi olabilmek için

⁹⁶ Schulman, A. R. (1979). Diplomatic Marriage in the Egyptian New Kingdom. *Journal of Near Eastern Studies*, 38(3), 179.

⁹⁷ Daha ayrıntılı bilgi Ankhesenamen başlığında yer verilmiştir.

⁹⁸ Hawass, a.g.e., 2009, 62.

⁹⁹ Cooney, a.g.e., 2018, 104.

¹⁰⁰ Seele, K. C. (1955). King Ay and the close of the Amarna age. *Journal of Near Eastern Studies*, 14(3), 169-170.

kraliyet bağına güçlendirmesi ve bunun için de baş eşten olma üvey kız kardeşle evlenme yaygın bir durumdu. IV. Hanedanlık'ı ve Eski Krallığı kuran Firavun Snefru da böyle bir evliliğe ihtiyaç duymuş ve taht üzerindeki hakkını sağlamlaştırmıştır. Hetepheres iki kraliyet soyunu birbirine bağlamak için Snefru ile evlendi. Babası III. Hanedanlık döneminin son firavunu Huni (Uni)'nin Baş Eşi Djefatnebti'den Hetepheres adında bir kızının olduğu bilinmekteydi. Uni'nin ikinci eşi Meresankh'tan ise Snefru adında bir oğlu vardı. Dolayısıyla Snefru muhtemelen Kraliçe Hetepheres'in üvey kardeşiydi. Hetepheres ile evlenen Snefru tahttaki meşruluğunu ilan edebilmişti.¹⁰¹

Kadından geçen soy ve veliaht anlayışının yanlış olduğunu ileri sürenler de bulunmaktadır. Bunun kanıtı olarak “her kralın kraliyet doğumlu bir kadınla evlenmesi gerekirdi ve kraliyet kadınlarının doğrudan birbirlerinin soyundan geldiği bir silsilenin izini sürmek mümkün olmalıydı” inancı öne sürülmektedir. Bu teorinin en sık atıfta bulunulduğu dönem olan XVIII. Hanedanlık'taki durum incelendiğinde, böyle bir soy hattının var olmadığı görülmektedir. Kraliyet doğumlu kadınlar “kralın kızı” ünvanının kullanılmasıyla tespit edilebilir, çünkü XVIII. Hanedanlık'ta kraliyet mensubu olmayan ebeveynlere sahip olduğu bilinen kadınlara bu ünvanın verildiğine dair hiçbir kanıt yoktur. Bu da ünvanın bazen kraliyet mensubu olmayan kadınların statüsünü yükseltmek için verildiği ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. XVIII. Hanedanlığın kraliçeleri arasında bazıları kralın kızı ünvanını taşıırken diğerleri taşımamaktadır. Bununla birlikte, bazı kralların kız kardeşleriyle ya da üvey kız kardeşleriyle evlendikleri ve onlardan çocuk sahibi olduklarına şüphe yoktur ve varis teorisi kısmen bilginlerin ensest olarak gördükleri bir evlilik biçimini açıklama çabasıyla geliştirilmiş olabilir. Bu tür evlilikler kral olmayan Mısırlılar arasında nadir görülüyor gibi görünse de, tanrılar arasında da görülmektedir. Yaratılış sırasında, yaratıcı tanrı bir çift çocuk üretmiş, bunlar da ikinci bir tanrısal çift üretmiş ve bu böyle devam etmiştir. En ünlüsü Osiris ve kız kardeşi İsis'tir. Dolayısıyla yaratılış sırasında eş seçimi zorunlu olarak erkek ya da kız kardeşle sınırlıydı. Kral, kız kardeşle evlenerek kendisini normalde kız kardeşleriyle evlenmeyen tebaasından ayırmış oluyordu. Böylelikle tanrıları taklit ederek krallığın ilahi yönü vurgulanmış olabilir.¹⁰² Özellikle XVIII. Hanedanlık'tan itibaren Hathor ve İsis'in tasvirlerinde geleneksel

¹⁰¹ Fletcher, J. (2015). *Antik Mısır Tarihi: Dünyayı Şekillendiren Uygarlık*. (çev. Genç, S.), İstanbul, 97.

¹⁰² Robins, a.g.e., 1993, 26-27.

kraliçe kıyafetleri olan uraeus, çift tüy ve akbaba tacı giymeye başladıkları görülür, böylece ölümlü kraliçeler ile ölümsüz tanrıçalar arasındaki kesin ayrım kasıtlı olarak bulanıklaşır. Bu artan önem, Mısır devletinin anaerkil kökenine dair yanlış teoriden zaten büyük ölçüde etkilenmiş olan erken dönem Mısır bilimcilerini, yönetme hakkının doğrudan kadın soyundan geçtiği bir “XVIII. Hanedanlık kadın kraliyet soyu geleneği” hakkında spekülasyon yapmaya teşvik etmiştir. Ancak bu iddia yanlış varsayımlara dayandığı için artık büyük ölçüde gözden düşmüştür. Artık XVIII. Hanedanlık'ın başlıca kraliçelerinin kraliyet soyundan gelmediği bilinmektedir. Birbirini izleyen krallar I Thutmose, II. Thutmose ve III. Thutmose'un anneleri kraliyet mensubu değilken, halktan Yuya ve Tjuyu'nun kızı ve III. Amenhotep'in karısı Kraliçe Tiye, hem kocasının hem de oğlunun hükümdarlıkları boyunca hem yurt içinde hem de yurt dışında büyük saygı görmüştür.¹⁰³

Eski Mısır'da evliliklerin çoğu aynı sosyal tabaka içinde gerçekleşmiş gibi görünmektedir ve şüphesiz bu durum mülk ve mesleklerin aile içinde kalmasına yardımcı olmuştur.¹⁰⁴ Bu durum sadece halk için geçerli olmayıp kraliyet ailesinde de görülmekteydi. Kraliyet ailesinde erkekler halktan kadınlarla evlenebilirken sarayın görgü kuralları uyarınca bir prenses sadece muadili olan düzeyde veya kendisinden daha üst konumda bulunan birisi ile evlenebilirdi. Bu nedenle özellikle XVIII. Hanedanlık'ta birçok firavun kendi ailelerinden kadınlarla evlenmiştir.¹⁰⁵ Kadından geçen soy teorisinden ziyade kraliyet kadınlarının firavun ile evliliklerinin temelinde sarayın bahsedilen bu görgü kuralının rol oynamış olması daha olası görünmektedir.

4.3. Sanatta Tasvirleri

Resmî resimlerde tasvir edilen başlıca kadın figürleri, neredeyse değişmez bir şekilde, belirli bir erkekle olan ilişkileri nedeniyle sahneye dahil edilen üst sınıf eşler veya kızlardır. Yani, kendi başlarına mezar sahibi olmaktan ziyade kocalarının, babalarının ya da oğullarının mezarında gösterilirler. Bu kadınların, Mısırlı kadının kocasına ya da babasına pasif bir destek olarak rolüne dair kalıplaşmış görüşe uyması

¹⁰³ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 213.

¹⁰⁴ Hawass, *a.g.e.*, 2009, 64.

¹⁰⁵ Price, *a.g.e.*, 2011, 24.

şaşırtıcı değildir. Kadınlar süreçte ikincil bir rol üstlenirler; her ne kadar hem aktif hem de önde olsalar da, erkek mezar sahibine göre açıkça daha az aktif ve daha az ön plandadırlar. Genellikle eşlerinden çok daha küçük bir ölçekte tasvir edilirler ve neredeyse her zaman erkeklerinin arkasında dururlar. Kadın ve erkek arasındaki ilişkinin bu biçimsel temsilinin gerçek durumu ne kadar yansıttığını artık sadece tahmin edebiliriz, ancak Mısırlı kocaların mezarlarında evin reisi olarak erkeğin geleneksel imajını korumak istedikleri açıktır.¹⁰⁶

Eylemsiz kadın genel kuralının bir istisnası Mısır kraliçelerinin mezarlarıdır. Sadece kadınlara ait bu mezarların birçoğunda eşlerin kocalarından bağımsız hareket ettiği sahneler yer almaktadır; örneğin IV. Hanedanlık dönemine ait Kraliçe Meresankh (Hayatı Seven Kadın) mezarında kraliçe nilüfer çiçekleri toplarken ve annesiyle birlikte gayriresmi bir kayık gezintisi yaparken görülmektedir.¹⁰⁷

Yeni Krallık Dönemi ile kraliçelerin artan statülerine paralel olarak sanat eserlerinde de farklılık yaşanmış ve normalde kocasının anca diz boyunda tasvir edilip firavunun tanrısallığına vurgu yapan daha önceki tasvirlerle kıyasla Kraliçe Tiye, Nefertiti gibi kadınların kocalarıyla eşit boyda tasvir edildiği örnekler karşımıza çıkmaktadır. Mükemmelliyetçiliğe ve kurallara sıkı sıkı bağlı olan bu antik medeniyetin sanatında daha önce olmayan yaşlılık teması da bu iki kraliçenin büstlerine yansımış ve onların bilgelik yönlerine atıf yapılmıştır.¹⁰⁸ Yeni Krallık'ın sanatsal eserlerinde yaşlılık gibi konular yansıtılırken, Eski ve Orta Krallık'ta bu konuyu gösteren portre ve resimler ya çok azdır ya da hiç yoktur. Yaşlılık yüzdeki çizgiler ve başın üst kısmındaki kel bölgelerle gösterilmiştir.¹⁰⁹

4.4. Sosyal Hayat ve Haklar

Bir bütün olarak köylü sınıfı, sayıca en büyük olmasına rağmen, ekonomik olarak en fakir olanıydı ve en az güce sahipti, çünkü hükümet süreçlerine hiçbir katkısı yoktu ve sadece kendisine dayatılan emirlere itaat edebilirdi. Köylü bir kadın

¹⁰⁶ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 42.

¹⁰⁷ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 42.

¹⁰⁸ Tiye ve Nefertiti başlıklarında daha ayrıntılı bahsedilmiş olup EK-26 ve EK-34'te yaşlı hallerinin tasvir edildiği resimler verilmiştir.

¹⁰⁹ Simpson, W., K. (1998). *The Art and Architecture of Ancient Egypt*. Yale. 142.

otoritenin sadece alıcı tarafını bilirdi. Elit katip sınıfından bir kadın sadece daha büyük ekonomik kaynaklara erişmekle kalmıyor, aynı zamanda ailesinin erkeklerinin sahip olduğu bürokratik güce de yakındı ve onların kararlarını etkileyebilecek bir konumda olabilirdi. Kraliyet kadınlarının Mısır'daki en büyük güç kaynağı olan krala erişimi vardı ve zayıf bir hükümdar güçlü bir eş ya da anne tarafından kontrol edilebilirdi. Dahası, kral köken olarak insan olsa da, krallık makamı tanrısalı ve bu nedenle kraliyet kadınlarının kralla ilgili statüleri de onları kraliyet mensubu olmayan kadınlardan ayıran tanrısal unsurlar taşıyordu.¹¹⁰

Kadınlar sosyal hayatta evi çekip çeviren ve kısmen evin efendisi rolündeydi. Ev kadının hakimiyet alanıydı fakat sadece ev hanımı olmaları beklenmiyor, toplumda çeşitli meslek gruplarında yer alabiliyorlardı. Ev hakimiyetlerine yönelik Yeni Krallık Dönemi'nden kalma yazılı tavsiyede kadınların evdeki önemi vurgulanmış ve genç erkeklere tavsiyede bulunulmuştur.¹¹¹

“Verimli olduğunı bildiğiniz halde eşinizi evinde kontrol etmeyin. Ona ‘Nerede?’ demeyin. Bir şeyi doğru yerine koyduğunda ‘Al onu’ demeyin. Bırakın gözünüz sessizce gözlemlesin; o zaman onun becerisini fark edeceksiniz ve eliniz onun yanındayken keyif alacaksınız. Bunu fark etmeyen pek çok erkek vardır, ama bir erkek evde çekişmeyi bırakırsa, çekişmenin başladığını görmeyecektir. Yuva kuran her erkek aceleci yüreğini tutmalıdır.”

Yeni Krallık katip tavsiyesi

Tarım, dokumacılık gibi pek çok meslekte rol alsalar da kadınların eğitim alıp kariyer yaptıklarına dair pek kanıt yoktur. Aslında, ilköğretim sadece mesleki eğitimin ilk adımı olduğundan ve çok az kızın yüksek statülü mesleklere geçmesi beklendiğinden, çoğu ebeveynin kızlarını eğitmek için gereken gereksiz masraftan çekinmiş olabileceği ileri sürülmüştür. Yine de toplum kadınların eğitime prensipte karşı çıktığına dair bir kanıt yoktur. Kağıda kalemle yazarken resmedilen tek Mısırlı kadın, yazı tanrıçası Seshat olsa da, birçok kadın geleneksel katiplerin palet ve fırçalardan oluşan yazı takımlarıyla yakın ilişki içinde resmedilmiştir. Kralın kızlarından en azından bazılarının eğitimi olduğu ve bir kraliyet prensesine özel öğretmenlik yapmanın en yüksek onurlardan biri olabileceği düşünülmektedir. Kraliçe

¹¹⁰ Robins, *a.g.e.*, 1993, 19-20.

¹¹¹ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 102.

Hatşepsut döneminde Amon'un vekilharcı olan çok etkili Yeni Krallık memuru Senenmut, Hatşepsut'un kızı ve Mısır tahtının varisi Prenses Neferure'nin özel öğretmeni olarak pozisyonunu, alışılmadık derecede başarılı kariyerinin en yüksek noktası olarak görüyordu. Daha da ilginç olarak atfedileni, Deir el-Medina'da bulunan ve en azından bazı sıradan ev kadınlarının okuma yazma bildiğini gösteren ostrakaların¹¹² sağladığı kanıtlardır. Yazanın hafızasını canlandırmak için not alınmış gayri resmi notlar gibi görünen bu metinler, çamaşır listesi, iç çamaşırı ve terzilik tavsiyeleri gibi oldukça önemsiz kadın meseleleriyle ilgili olduğundan bir kadının kendi adına yazması için bir katip tutacağı türden belgeler olarak değerlendirilmeyip kadınların yazdığı düşünülmüştür. Ancak bu kanıtlardan yola çıkarak ev kadınlarının çoğunluğunun eğitilmiş olduğu sonucuna varmak yanlış olacaktır. Muhtemelen Deir el-Medina gibi, aileleriyle birlikte yüksek oranda eğitilmiş ressam, taş ustası ve sanatçı barındıran bir kentteki okuryazarlık standardı, çok az sayıda köylü kadın ve erkeğin okuma ve yazma becerisine ihtiyaç duyacağı, tamamen tarımsal bir topluluktan çok daha yüksekti. İlkokul eğitimi alan ayrıcalıklı kadınların çok azı resmi çıraklık eğitimi yoluyla profesyonel kariyerlerine ilerleyebilmiştir. Bunun nedeni, kadınların nüfuzlu mevkilere gelmelerinin resmi olarak yasaklanmış olması değildir ve aslında böyle bir yasak da kaydedilmemiştir. Bunun yerine, bir kızın erken yaşta evlenmesi beklendiği için eğitim alabileceği yaşta evlilik ve ev içi sorumluluklarına başlayacağı gerçeğine dikkat çekilmiştir. Üst sınıftan bir eş, statüsünü kocasının toplumdaki konumundan alıyordu ve sosyal konumunu veya kişisel servetini artırmak için çalışmaya ihtiyacı yoktu. Bununla birlikte, bir eşin kocasını seçtiği kariyerinde desteklemesi beklenirdi, öyle ki zaman zaman kocasının resmi temsilcisi olarak hareket etmesi bile istenmiştir. Bir kadının olmayan kocasına vekalet etmesinin günümüze ulaşan en açık örneği, Yeni Krallık döneminden kalma bir mektupta, karısı Henuttawi tarafından nekropol katibi Esamenope'ye yazılmıştır. Henuttawi, kocasının isteği üzerine, Teb işçilerinin aylık istihkaklarını ödemek üzere iki gemi tahılın kabulüne nasıl nezaret ettiğini anlatır.¹¹³ Esamenope'nin rolünü bir oğlunun üstlenmesi daha olağan olsa da, Henuttawi'nin kocası adına resmi olarak hareket etme hakkını kimse sorgulamadı ve rolünü etkili bir şekilde yerine getirme yeteneği herkes tarafından kabul edilmiş görünüyordu.

¹¹² Yazılı çömlek parçalarına verilen addır. Sipahioğlu, M. (2020). Antik Mısır'da Kadınların Dinî Görevleri ve Unvanları. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*. 14(2), 270.

¹¹³ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 137-140.

Kendilerine zaman ayırabilecek kadar şanslı olan varlıklı hanımlar, sosyal statülerini yükseltirken boş zamanlarını kazançlı bir şekilde değerlendirmek amacıyla tapınağa yönelmişlerdir. Din, kraliyet ve üst sınıf Mısırlı kadınlara her zaman açık olan son derece saygın bir kariyerdi.¹¹⁴

Eski Mısırlı kadınların yasal hakları iyi belgelenmiştir. Elde edilen kanıtlara göre kadınlar toprak, ev ya da mal miras alabilir ya da satın alabilir ve bunları diledikleri gibi tasarruf edebilirlerdi. Dava açabilirlerdi ve kendi davranışlarından sorumluydular.¹¹⁵ Bu kanıtlara örnek olarak bulunan mektuplar örnek gösterilebilir. Bu mektup örnekleri Eski Mısır'da halktan kadınların da iş gücünde, ailevi durumlarda ve dini alanda yetki ve aktif katılım gösterdiğini kanıtlamaktadır. Örneğin bir mektup, kraliyet alıcısı II. Seti'ye eşit olarak hitap eden bir kadından gelmektedir. Her ne kadar gönderici alıcısına birkaç kez 'Lordum' diye hitap etse de, açık bir üslupla yazıyor ve hünelerini savunmak için kralına doğrudan bir şekilde hitap ediyordu. Kendisi dokuma alanında bir patrandur ve bir erkek yöneticinin emirleri altında hareket ettiğine dair hiçbir ima yoktur. Bu mektup, bir kadının, bu örnekte bir dokumacının, işyerindeki rolünün bir örneğidir ve bu nitelikteki bir rolün mutlaka üstlere saygı göstermeyi gerektirmediğini göstermektedir. Başka bir kişisel mektupta yer alan bilgiler, kadının statüsüne ve evlilik ilişkisi içinde mali işlerin yürütülmesindeki sorumluluk eşitliğine işaret etmektedir. Başka bir mektup da bir kadının toplumsal statüsü nedeniyle, erzakla ilgili bir emrini yerine getirmeme konusundaki itaatsizliğine ilişkin olarak bir erkek birlik yüzbaşısına doğrudan ve otoriter bir şekilde hitap edebildiği bir hiyerarşinin kanıtını sunmaktadır.¹¹⁶

Eski Mısır'ın olağanüstü bir özelliği, kadınların Mezopotamya'daki çağdaşlarına ve hatta daha sonraki Yunan ve Roma medeniyetlerindeki kadınlara göre daha fazla seçim özgürlüğüne ve sosyal ve medeni hukuk kapsamında daha fazla eşitliğe sahip olmasıydı. Ayrıca kadınlar, diğerlerinin yanı sıra, taşınmaz mallar da dahil olmak üzere mülk miras alabiliyordu ve hem erkekler hem de kadınlar eşit olarak ve her ebeveyninden ayrı ayrı miras alabiliyordu.¹¹⁷ Kadının vefat eden kocasının ortak

¹¹⁴ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 140.

¹¹⁵ Hawass, *a.g.e.*, 2009, xii.

¹¹⁶ Thorpe, S. (2019). The feminine touch: aspects of the role of women as evidenced in ancient Egyptian personal correspondence. *Current Research in Egyptology*. 79-81.

¹¹⁷ Van Blerk, N. J. (2019). The basic tenets of intestate (customary) succession law in Ancient Egypt. *Fundamina*, 25(1), 172.

mülklerinin üçte ikisini alma hakkı vardı. Çocukların miras dağılımında genelde erkek çocuklar arazileri, kız çocuklar ise geride kalan ev eşyalarını miras almaktaydı. Ailenin hiç erkek çocuğu yoksa, mal ve mülk kız çocuğunun oluyordu.¹¹⁸ Kadınlar kendi sahip oldukları mallar üzerinde de söz sahibiydi ve miraslarını diledikleri gibi bırakma hakkına sahipti. Bunun en güzel örneklerinden biri XX. Hanedanlık'tan kalmış olan Leydi Naunakhte'nin kendisine bakmakla yükümlü çocuklarının görevlerini yerine getirmemesi üzerine yazdırdığı vasiyetidir:¹¹⁹

“Ben Mısır'ın özgür bir kadınıyım. Sekiz çocuk büyüttüm ve onlara hayattaki konumlarına uygun her şeyi sağladım. Ama şimdi yaşlandım ve artık çocuklarım bana bakmıyor. Bu nedenle mallarımı bana bakanlara vereceğim. Beni ihmal edenlere hiçbir şey vermeyeceğim.”

Leydi Naunakhte'nin son isteği ve vasiyeti

Kadınların bir diğer hakkı da boşanma hakkıydı. Boşanma talebi kadın tarafından da başlatılabiliyordu. Boşanma nadir görülen bir durum değildi ve evlilik gibi özel bir mesele gibi görünüyordu. Ancak boşanmaya itiraz edilirse, eşler yerel mahkeme önünde utanç verici bir sorgulamaya maruz kalabilirdi. Boşanmanın olağan gerekçeleri zina, kısırlık, başka biriyle evlenme isteği ya da basitçe geçimsizlikti. Her iki taraf da yeniden evlenebiliyordu.¹²⁰ Boşanmadan sonra kadınlar evlenirken getirdikleri bütün eşyaları geri alabiliyordu. Kadınların boşanma sonrası nafaka alma hakkı vardı ama kadın sadakatsizlik yapmış olursa nafaka alma hakkını kaydediyordu. Eğer çiftin çocukları varsa velayetleri annelerine bırakılıyordu. Boşanma hakkının yanı sıra kadınların mal – mülk edinme ve miras hakları da bulunuyordu Kadının vefat eden kocasının ortak mülklerinin üçte ikisini alma hakkı vardı. Çocukların miras dağılımında genelde erkek çocuklar arazileri, kız çocuklar ise geride kalan ev eşyalarını miras almaktaydı. Ailenin hiç erkek çocuğu yoksa, mal ve mülk kız çocuğunun oluyordu.¹²¹

¹¹⁸ Özbakır, *a.g.t.*, 2022, 24-26.

¹¹⁹ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 63.

¹²⁰ Hawass, *a.g.e.*, 2009, 76.

¹²¹ Özbakır, *a.g.t.*, 2022, 24-26.

4.5. İlahi Roller ve Görevleri

Dişil unsur, Eski Mısırlıların dini sisteminde çok önemli bir yere sahipti. Nut, Neith, Mut, Hathor ve Aset gibi dişil ilahlara erken hanedanlık öncesi dönemden önce tapınılmış ve Kemet tarihi boyunca saygı görmeye devam etmişlerdir. Tanrıçalara insanların evlilik, aile kurma ve öbür dünyada yeniden doğmayı başarma gibi kişisel yaşam hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olan çeşitli roller atfedilmiştir. Tanrıçaların birçoğu Eski Mısır kadınıninkine benzer niteliklere sahipti. Örneğin, bazı tanrıçalar insan kadın formunda tasvir edilmiş ve annelere, eşlere ve kızlara atfedilen kadınsı özelliklere sahip olmuşlardır. Tanrıçaların isimleri bile, adı "Dişil Güç" ya da "Dişil Ruh" anlamına gelen tanrıça Bat gibi, tanrılar panteonundaki kadın konumunun önemini yansıtıyordu. Tanrıçalara verilen yetkiler annelik ve doğum gibi kadınlarla ilişkilendirilen geleneksel faaliyetlerle sınırlı kalmamış, yetki alanları siyasi alana da genişlemiştir.¹²² Tanrıçaların Eski Mısır'daki bu sosyal ve siyasi hayattaki rollerini kimi zaman kraliçeler devralmış ve tanrıçalaştırılmıştır.

Kraliçeler dini törenlere ve ritüellere katılıp, çeşitli tanrı ve tanrıçalarla ilişkili kültlerde rahibe olarak hareket ederlerdi. Dini hayattaki rolleri gereği kozmik düzenin (*Maat*) korunmasına ve Mısır'ın refahı için tanrıların iyiliğinin sağlanmasına yardımcı olmuşlardı. Kraliçeler sadece pasif rolle törenlere katılmakla kalmayıp bazı kraliçeler tanrılaştırılmış ve aktif olarak rol oynamıştır. Amon'un İlahi Eşi ünvanı, Kraliçe Ahmose-Nefertari'den itibaren ortaya çıkan ve toplumun farklı sınıflarından kadınlara verilen bir diğer önemli konum ve ünvandır. Ancak Yeni Krallık döneminden itibaren bu ünvanın yanı sıra bu konum, Teb'deki Amon tapınağında hizmet veren son derece nüfuzlu kadınlar olan kralın kızları tarafından üstlenilmiştir. Onların konumu, yüce tanrı Amon ile teorik olarak evlenmelerine dayanan ve karşılığında toprağın bereketini ve ülkenin refahını koruyan, dinle iç içe geçmiş siyasi bir konumdu. Ancak pratikte amaç, Teb'deki Amon rahiplerini denetlemektir.¹²³

Müzik yapmak, kralın çevresindeki kadınların başlıca uğraşlarından biriydi. Hem kendi eğlenceleri hem de sarayın eğlencesi için icra edilen şarkı ve dans, kraliyet

¹²² Alameen, a.g.t., 2013, 69.

¹²³ Heragi, M., Ezzat, M., ve Nagati, A. (2024). Some Insights into Women's Respect In Ancient Egypt. *International Journal of Tourism and Hospitality Management*, 7(1), 194.

kadınları ve yüksek memurlarının eşleri ve kızları tarafından yönetilen devlet ritüellerinde de hayati bir rol oynuyordu.¹²⁴ Kraliyet güçlerini yenilemek için yapılan ritüeller, ödül törenleri ve festivallerde seslere el çırpma, parmak tıklatma ve küçük arplar, lavtalar, davullar ve yeni icat edilen tefin çalınması eşlik ederdi. Bir de tanrıça Hathor'un rahibeleri tarafından makam nişanı olarak taşınan *sistrum* ve *menat* gibi kült sembolleri vardı. *Menat*, kalın boncuk sıralarından oluşan ağır bir kolyeydi ve tam anlamıyla bir müzik aleti olmasa da, metal gövdesinden tutularak sallanır ve vurmali bir tıkırtı sesi çıkarırdı.¹²⁵ *Sistrum* da ilk olarak Eski Krallıktan itibaren yapılan ritüel ayinlerle yakından ilişkili olan dini ayinlerde ve festivallerde diğer enstrümanlara eşlik eden vurmali bir çalgıdır. Mısır sanatında, tanrıça ve rahibeler genellikle bir *sistrum* tutarken tasvir edilirdi.¹²⁶ Tanrının Karısı'nın işlevlerinden biri de tanrının huzurunda *sistrumunu* çalarak onu yatıştırmak ve olası öfkesini önlemek, ayrıca tanrının eli olarak rolünde onu teşvik etmek ve böylece evrenin bereketinin sonsuza dek sürmesini sağlamaktı.¹²⁷

Tanrıçalık statüsüne erişme ve tapınılma ayrıcalığı kraliçelerin ayrıcalığında olsa da sıradan halktan pek çok kadın da baş rabihe olarak yükselmekte ve dini ayinleri yönetebilmektedir. Bu durum Eski Mısır'ın en eski zamanlarından beri mevcuttu. Örneğin I. Ara Dönem'de tanrıça Hathor'un baş rahibesi olarak ismi geçen Neni'nin steli, günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Burada Neni'nin yanında kocası ya da çocukları olmadan tek başına tasvir edilmiş olması da o zamanlardan beri kadının bireyselliğine de kanıt sunmaktadır.¹²⁸ Halktan sıradan kadınlar dini ayinlere katılmayı meslek olarak da edinebiliyordu. Ölüm ve ölümden sonraki hayata büyük önem veren Eski Mısır'da çok eski zamanlardan beri cenazelerde “büyük ağlayan kadın” (İsis'i temsil ediyordu) ve “küçük ağlayan kadın” (İsis'in kız kardeşi Nephthys'i temsil ediyordu) olarak kadınların rol aldığı ve bunu meslek edindiği belirtilmiştir.¹²⁹

¹²⁴ Blackman, A. M. (1921). On the position of women in the ancient Egyptian hierarchy. *The Journal of Egyptian Archaeology*, 7(1), 8-9.

¹²⁵ Fletcher, J. (2013). *The search for Nefertiti*. Londra. 233.

¹²⁶ Olivier, *a.g.t.*, 2008, 126.

¹²⁷ Abram, M. (2007). The Power Behind the Crown: Messages Worn by Three New Kingdom Egyptian Queens. *Studia Antiqua*, 5(1), 15.

¹²⁸ Heragi, *a.g.m.*, 2024, 195.

¹²⁹ Bleeker, C., J. (1958). Isis and Nephthys as Wailing Women. *Numen*. 5(1), 2.

4.6. Savaşçı Kadınlar

Eski çağlarda erkeklerin yanı sıra kadın savaşçıların da olduğuna yönelik veriler bulunmaktadır. Amazonlar ve kadın gladyatörler, tarihin savaşçı kadınlarına örnektir.¹³⁰ Avrasya steplerinin savaşçı kadınları, yapılan arkeolojik kazılar sırasında ortaya çıkmıştır. Kazılarda, MÖ dördüncü yüzyıla ait kurganlarda mezar eşyası olarak kılıç, mızrak, hançer, ok uçları ve zırh içeren kadın gömüleri ortaya çıkarılmıştır.¹³¹ Eski Mısır’da da savaşa doğrudan katılım olduğu konusunda kesin bir veri olmasa da orduların yönetimiyle dolaylı olarak savaşan kadın savaşçılar mevcuttur.

Savaşçı kadın imajı, Eski Mısırlıların mitlerinden köken almaktadır. Ra insanlığı yok etmek istediğinde, tanrıça Hathor’u katliamı gerçekleştirmesi için gözü olarak göndermiştir. Daha sonra tanrı fikrini değiştirdi ve yıkımı durdurmaya çalıştı, ancak tanrıça kontrolden çıkmıştı ve sadece onu sarhoş etmek için bir hile kullanarak Ra onu durdurabildi. Hathor ve onunla ilişkilendirilen ya da özdeşleştirilen tanrıçalar ikili bir doğaya sahip olarak algılanmıştır. Bir yandan bereket ve yeni yaşam getirerek hayırseverdiler; diğer yandan da peşlerinden yıkım getirerek tehlikeliydiler. Kültlerinde, ritüelin bir kısmı onların tehlikeli yanlarını yatıştırmaya yönelikti ve Hathor için kutsal olan çingirak *sistrum* bu amaca ulaşmak için sallanırdı.¹³² Bu her an ortaya çıkan savaş ve yıkıma yatkın “tehlikeli yan” Eski Mısır kadının doğasına da yansımıştır.

Yeni Krallık döneminde etkili I. Ahmose, III. Thutmose ve II. Ramsses gibi çeşitli krallar savaş lordları ve kahramanlar olarak ortaya çıktı. Onların arkasında kocalarını, oğullarını ve babalarını destekleyen kral eşleri, anneler ve kızlar vardı. Yeni Krallığın kurulmasında ve Hiksosların Mısır’dan atılmasına önderlik eden savaşçı ruhlu naip kraliçeler, Eski Mısır’ın savaşçı kadınlarına belki de en önemli ve en güzel örneklerdir. XVII. Hanedanlığın sonlarında Tetisheri, Tetisheri’nin kızı Ahhotep ve Ahhotep’in kızı Ahmose-Nefertari’den oluşan bu üç kuşak kadın Yeni Krallığın temellerinin atılmasında büyük bir rol oynamış, daha önceki kraliçelere nasip olmayan ünvanlarla ve hediyelerle ödüllendirilmiş ve kendilerinden sonra gelen kraliçelere

¹³⁰ Dean, R. A. (2013). *Women, weaponry and warfare: A multidisciplinary study of the use of weapons by women in Dynastic Egypt* (Doktora Tezi). York.14 ve 39.

¹³¹ Davis-Kimbell, J. (1997) Warrior Women of the Eurasian Steppes, *Archaeology* 50 (1), 45.

¹³² Robins, *a.g.e.*, 1993, 18.

örnek teşkil etmiştir. Eski Mısır tarihinde Yeni Krallık Döneminde ülke en zengin, bölgesindeki en güçlü ve en parlak dönemine girmiş, pek çok yeniliğe tanık olmuştur. Ama hiç şüphesiz bu dönemin, özellikle de Yeni Krallığın kurucusu olan XVIII. Hanedanlığın, en önemli özelliklerden biri kraliçelerin artan rolü ve önemidir. Bunun da mimarı, Yeni Krallığın kuruluşunda rol oynayan bu üç kuşak kadındır.¹³³ XVII. Hanedanlık'ın sonu ve XVIII. Hanedanlık'ın başında kraliçe olan Kraliçe Ahhotep'in mezar odasında bulunan silahlar Hiksoslulara karşı verdiği müdahaleyi yansıtır. Hem I. Ahmose'nin hem de ağabeyi Kamose'nin isimlerini taşıyan üç hançer ve on üç balta ile gömülmüştür. Bir cirit başı ve bir okçu kuşağı da içeren bu silahlar tamamen adak objeleri olarak yorumlanabilse de, altın Cesaret Sinekleri askeri nişanlarıyla birlikte bulunmaları Kraliçe Ahhotep'le ilişkilendirilen gömünün askeri karakterini vurgulamaktadır,¹³⁴ Ahhotep'in mezar odasında pek çok savaş aletinin bulunmasının yanı sıra, oğlu I. Ahmose tarafından annesi Ahhotep'e hediye edilen ve savaş alanındaki cesaretleri nedeniyle askeri liderlere verilen askeri bir nişana karşılık gelen altın sinek kolyesi özellikle ilgi çekicidir (EK-3). Sinek azmi sembolize ediyordu, bu törensel kolye savaştaki cesaretin ödülü olarak verilmişti. Sinek şeklinde üç kolyesi olan bu kolye, kraliçe Ahhotep'e Hiksoslara karşı verilen kurtuluş mücadelesindeki destekleyici rolü için şükran olarak verilmiştir.¹³⁵ Ayrıca yazılı, onursal bir kılıç ve Karnak'ta bulunan bir stel, Ahhotep'in askeri konularla ilgisini anlatır ve Mısırlı bir kraliçe naibinin otorite ve güç kullanabileceğine dair en eski yazılı kanıtı oluşturur.¹³⁶ Ahhotep'in gerçekten bir orduya komuta edip etmediği bilinmemektedir, ancak oğlu Kral Ahmose'nin gençliğinde ve onun Hiksosları kovmak için kuzeye ve Asyalı hükümdarın kovulmasından sonra çıkan isyanları bastırmak için Nübye'ye yaptığı seferler sırasında ülkenin yönetiminde önemli bir rol oynadığı açıktır.¹³⁷

Bu üç kuşak kadından bayrağı Hatşepsut devralmıştır. Kadın firavun olarak çoğu erkek firavundan daha uzun süre hüküm süren ve Mısır'da hem askeri hem siyasi hem de ticari kalkınmaya katkı sağlayan XVIII. Hanedanlık Firavunu Hatşepsut'un

¹³³ Tyldesley, *a.g.m.*, 2015, 12-13.

¹³⁴ Miniaci, G., & (2022). *The Treasure of the Egyptian Queen Ahhotep and International Relations at the Turn of the Middle Bronze Age (1600–1500 BCE)*. (ed. Lacovara, P.). Londra. 56-57.

¹³⁵ İnternet: <https://egypt-museum.com/necklace-of-ahhotep-with-golden-flies/>, Erişim tarihi: 19.06.2024.

¹³⁶ Olivier, *a.g.t.*, 2008, 135.

¹³⁷ Serrano, B. N. (2019). Officials under Queen Mother Ahhotep. *Current Research in Egyptology*, 100.

yönetimi zamanında gerektiğinde savaşırlara girilmiş ve zafer kazanılmıştır. Hatşepsut'un güney topraklarının yıkımından sorumlu olduğu en az bir askeri seferi olduğunu öne sürölmektedir. Fakat bir savaş yanlısı olarak değıl de Mısır ordularını güçlü olacak şekilde konumlandıran ve aktif savunmayı destekleyen bir yönetici olarak görölmüşür.¹³⁸ Tahtın varisi III. Thutmose'u orduların başına getirerek iyi bir asker ve stratejist olmasına zemin hazırlamışır. Nitekim Mısır tarihinde savaşçı firavun olarak tanınan ve Eski Mısır'ın sınırlarını genişleten de bu alt yapı sayesinde III. Thutmose olmuştur.¹³⁹

Eski Mısır sanatındaki geleneksel pasif kadın tasvirine çarpıcı bir tezat, Deshasha'daki bir Eski Krallık mezarının duvarında bulunan kuşatılmış bir Asyatik kasaba tasviri ile sağlanmıştır. Bu eşsiz sahne, köy kadınlarının evlerini düşman Mısırlı okçulardan korumak için bıçaklarla ve çıplak ellerle savaştıklarını açıkça göstermektedir (EK-4).¹⁴⁰ Mısırdaki yaşayan yerel halk dışında kraliçeler de düşmanlarını vururken, esirleri idam ederken ya da hem erkek rakiplerine hem de kraliyet mensubu olmayan kadınlara ok atarken resmedilmişlerdir. Örneğın, Tiye ve Nefertiti düşmanlarını çiğneyen sifenks olarak betimlenmiştir.¹⁴¹ Akhenaten ve Nefertiti'nin savaş arabaları içinde çizimi de kraliçeye savaşçı bir tutum atfetmektedir (EK-5). Sahnenin her iki yanında onlara yaya askerler ve savaş arabalı askerler eşlik etmektedir.¹⁴² Nefertiti'nin krallara özgü bir tasvir olan “düşmanı vururken” tasvir edilmiş kabartması da oldukça ilgi çekicidir ve Nefertiti'nin sahip olduğu gücün bir göstergesidir (EK-6). XIX. Hanedanlıkta kadın firavun olarak anılan Twosret de bir savaş arabasına binmiş ve kendisine doğru gelen bir düşmana bileşik yayından ok atarken tasvir edilmiştir (EK-7). Sobekneferu'nun erkek ve kadın kıyafetleriyle, Hatşepsut'un erkek kıyafetleriyle ve Nefertiti'nin erkek savaş kitiyle resmedilmesinin aksine burada ilginç olan, Twosret'in herhangi bir erkek özelliğıyle resmedilmeye

¹³⁸ Irby, B. J., Abdelrahman, N., & Lara-Alecio, R. (2023). A Lesson from History: Hatshepsut's Leadership. *The Journal of Texas Women School Executives*, 8(1),79.

¹³⁹ Gabriel, R. A. (2009). *Thutmose III: The Military Biography of Egypt's Greatest Warrior King*. Washington. 11-12.

¹⁴⁰ Tyldesley, a.g.e., 1995, 43.

¹⁴¹ Morkot, R. G. (1986). Violent images of queenship and the royal cult. *Research Papers in Egyptology*, 2, 5.

¹⁴² Olivier, a.g.t., 2008, 136.

çalışılmamasıdır. Figürün alnındaki *uraeus*¹⁴³ üzerinde oldukça belirgin bir vurgu vardır. Böylelikle dişiliği ön planda olan bir kadın savaşçı örneğini temsil etmiştir.¹⁴⁴

4.7. Kraliyet Kadınlarının Aldığı Ünvanlar

Eski Mısır'da kraliyet kadınları taşıdıkları önemi, çok az istisna dışında, her zaman erkek olan kralla ilişkilerinden alırlardı. Geleneğe göre Mısır, yaratılıştan sonra birbirini izleyen erkek tanrılar tarafından yönetilmiş, ancak daha sonra, tarihsel zamanlarda ülkeyi insan krallar yönetmiştir. Bununla birlikte, krallık makamı ilahi olarak kaldı ve sahibi, ilahi bir makamı elinde bulundurma gerçeğiyle, diğer insanlardan ayrı tutuldu ve tanrısallığın özelliklerini üstlendi. Bu dönüşüm, kralın tahta çıkışı sırasında yapılan ritüellerle gerçekleştirilirdi.¹⁴⁵ Hükümdarla yakın bir ilişkiye işaret eden Kralın Kızı ya da Kralın Karısı (özellikle baş eşi) gibi ünvanlar kesinlikle çok önemliydi. Bu ünvanların kümülatif bir etkisi vardı ve peş peşe gelen kraliyet ünvanları artan bir prestij sağlıyordu. Dolayısıyla, hayata sadece “Kralın Kızı” olarak başlayıp “Kralın Kız Kardeşi”, “Kralın Eşi” ve nihayet “Kralın Annesi” olma yolunda ilerleyen bir kadın şüphesiz güçlü bir kadındı. Bu ünvanlar gerçek bir hükümdardan ziyade kadının kraliyetle olan ilişkisini ifade ediyordu, öyle ki dul kraliçe Ahmose-Nefertari, oğlunun (I. Amenhotep) hükümdarlığı sırasında Kralın Kızı olarak tanımlandığında, söz konusu kral onun kraliyet babasıydı.¹⁴⁶

Hanedanlık döneminin sonlarına doğru çok önemli hale gelen bir kraliçe ünvanı Amon'un İlahi Eşi ünvanıydı; bu ünvanı Orta Krallık döneminde birçok kraliyet kadını tarafından kullanılan ve daha az spesifik olan Tanrının Karısı ünvanıyla karıştırmamak gerekir. Tanrı Amon ve onun nüfuzlu Teb rahipliği ilk kez Orta Krallık döneminde ulusal öneme sahip olmuştur. Yeni Krallığın başlangıcında güçlerini pekiştirmeyi ve genişletmeyi başarmışlar, Hiksos istilacılarının zaferle yenilgiye uğratılmasının Amon'un doğrudan müdahalesine atfedilmesini sağlamışlardır. Amon'un İlahi Eşi ünvanı ilk kez bu dönemde kullanılmış ve yaklaşık seksen yıl boyunca popüler

¹⁴³ Tanrıça İsis'in yarattığı ve Ra'nın gerçek adını öğrenmek için bir oyun tertiplediği “kutsal kobra”. Kraliçelerin başlıklarında sıklıkla yer alır.

¹⁴⁴ Dean, *a.g.t.*, 2013, 89-90.

¹⁴⁵ Robins, *a.g.e.*, 1993, 21.

¹⁴⁶ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 214.

kullanımında kalmıştır. Bu ünvan, kralların annelerinin tanrı Amon tarafından hamile bırakıldığı mitolojik fikrini yansıtıyordu; bu da kralın gerçekten de Amon'un oğlu olduğu dogmasını pekiştiriyordu. Tanrının Karısı, sanıldığı gibi başlangıçta devlet tanrısının hizmetine adanmış genç bir bakire değildi. Bunun yerine, bu ünvan kraliyet ailesindeki yüksek rütbeli kadınlara (genellikle kralın eşi, annesi ya da en büyük kızına) verilirdi. Nadir görülmesi bu ünvanın ayrıcalıklı bir konum olarak kabul edildiğini ve gerçekten de bazı kraliçelerin bu ünvanı tek ya da başlıca ünvanları olarak kullandıklarını göstermektedir. Bu ünvanın XVIII. Hanedanlık dönemindeki ilk sahibi Ahmose Nefertari'dir ve çağdaş resimlerde Orta Krallık dönemine özgü kısa bir peruk ve arkaik görünümlü kıyafetler giymiş, Amon rahipleriyle birlikte halka açık dini görevler yerine getirirken görülmektedir. Çabalarının karşılığında kendisine cömert bir toprak bağışı yapılmıştır. Ünvanın popülaritesi XVII. Hanedanlık'ın sonunda yavaş yavaş azaldı.¹⁴⁷

Kraliçeler kralla olan ilişkilerinden ayrı olarak siyasi varlıklarına göre de ünvan alıyordu. Naiplik ve ortak vekillik çok nadir olmasa da tek başına kendini firavun ilan edip tüm yönetimi ele alan kraliçeler nadirdi. Ortak vekillik, iki kralın, iki hükümdarın aynı anda görevde olması ve devleti birlikte yönetmesi anlamına geliyordu. Bu bazen Kralın karar alıp hüküm verirken Kraliçe'nin bu hüküm ve karar da kralı yönlendirmesi anlamına geldiği gibi bazen de yönetimdeki görev ve sorumlulukların kral ve naip arasında paylaşılması anlamına geliyordu. Ortak vekillik aynı zamanda hükümdarlardan birisi askeri sefere çıktığında ve savaş için merkezden ayrıldığında, devlet yönetimi ve idaresinin tamamıyla diğerine bırakılması anlamına da geliyordu. Çünkü yönetim merkezinden uzaklaşıldığında merkezin güvenilir birine bırakılması gerekiyordu. Bu güvenilir kişi çoğu zaman ise naiplik görevinde bulunan anne kraliçe ya da yine bu görevde bulunan eş/kardeş kraliçe oluyordu.¹⁴⁸

Naiplik yapma, tanrısallaştırılma, sevilen ve sayılan kraliçeler olma gibi vasıfların yanı sıra sayıları çok az da olsa ve bazılarının kesinliği henüz sağlanamamış da olsa “firavun” rütbesine ulaşabilen kraliçelerin varlığı tartışmasızdır. Bunlardan en çok bilineni, aynı zamanda son firavun olan, yaklaşık 21 yıllık çalkantılı saltanatı ile VII. Kleopatra'dır. Mısır Ptolemaios Krallığı'nın son aktif hükümdarı olan Kleopatra VII da tarihte dikkate değer bir figür olarak öne çıkmaktadır. Ünlü güzelliğinin

¹⁴⁷ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 219-220.

¹⁴⁸ Fletcher, *a.g.e.*, 2015, 227.

ötesinde Kleopatra, Mısır'ı çalkantılı dönemlerden geçiren kurnaz bir politikacı ve diplomattı. Julius Caesar ve Mark Antony gibi güçlü Romalı liderlerle kurduğu ittifaklar, onun stratejik zekâsını ve Mısır'ın egemenliğini sürdürme konusundaki kararlılığını göstermektedir. En dikkate değer örneklerden bir diğeri de yine 21 yıllık uzun bir saltanatla XVIII. Hanedanlık döneminde firavun olarak hüküm süren Kraliçe Hatşepsut'tur. Hatşepsut sadece tahta geçmekle kalmamış, aynı zamanda iddialı inşaat projeleri üstlenmiş ve Mısır'ın zenginliğini ve etkisini artıran ticaret ağları kurmuştur. Hatşepsut'un hükümdarlığı, kraliçelerin siyasi gücü nasıl kullanabileceklerini ve krallığın refahına nasıl katkıda bulunabileceklerini örneklemektedir.¹⁴⁹ Uzun ve tartışmasız firavunluğa sahip olan bu iki kadının yanı sıra, Eski Hanedanlıktan beri bazı kraliçelerin firavunluk yapmış olabileceği tartışılmaktadır. Erken dönem kraliçelerine dair ayrıntılara ulaşmak zordur. İlk iki hanedanın hükümdarları, büyük mezar anıtlarının ötesinde haklarında çok az şey bilinen gölgeli kişilerdir. Ancak bu döneme ait büyük mastaba mezarları arasında iki tanesi kraliçelere aittir. Nagada'daki büyük bir mezar, Mısır'ın en eski hükümdarlarından ikisi olan Narmer ve Hor-Aha ile ilişkilendirilen Neithhotep için yapılmıştır; bu krallardan birinin karısı ya da kızı olabileceği gibi, evliliği Kuzey ve Güney'in birleşmesini sağlayan bir kraliyet varisi olduğu da öne sürülmüştür. Abydos'taki kraliyet mezarlığında bulunan bir başka büyük mezar da Kraliçe Merneith'e aittir; 1. Hanedanlık krallarının mezarları arasında yer alması onun yönetici bir kraliçe olabileceğini düşündürmektedir. Ne yazık ki bu erken döneme ait bilgiler net kanıtlar sunamayacak kadar yetersizdir. Bu karışıklık döneminde, daha sonraki kayıtlar, bir kaynağa göre VI. Hanedanlık'ın son hükümdarı ve "zamanının en asil ve en güzel kadını, açık tenli" ünvanlı Kraliçe Nitokerty'den bahseder. Zayıflamış bir merkezi hükümetin dağılmaya başladığı ve muhtemelen kontrolü ele alacak uygun bir erkek varisin bulunmadığı bir zamanda tahta çıkmış olabileceği düşünülmektedir. Aslında bu kraliçeye ait hiçbir anıt kesin olarak tespit edilememiştir, ancak Eski Mısırlıların derlediği "Kral Listeleri"nde yer alması tarihsel varlığından şüphe edilemeyeceği anlamına gelmektedir. Eski Krallık'ın yıkılışını izleyen sıkıntılı dönem, ülkenin XI. ve XII. Hanedanlıkların güçlü merkezi hükümeti altında yeniden birleşmesinden önce yaklaşık yüz elli yıl sürdü. Güçlü savaşçılar kanun ve düzeni yeniden tesis etmiş, Nübye'deki Mısır çıkarlarını genişletmiş,

¹⁴⁹ Abram, *a.g.m.*, 2007, 6.

kendilerine mezar anıtları inşa etmiş ve her şekilde krallığın prestijini ve kudretini yeniden tesis etmeye çalışmışlardır. Bunda başarılı oldular ve ancak bu dönemin sonunda hanedan verasetindeki bir boşluk bir kez daha bir kadının hükümdar olmasına izin verdi. Neyse ki Kraliçe Sobekneferu hakkında Nitokerty'den daha fazla kanıt günümüze ulaşmıştır. Sobekneferu, XII. Hanedanlık ailesinin son hükümdarıydı. Bunu izleyen dönem, kademeli bir gerileme ve ülkeyi farklı küçük krallıklara bölen Hiksosların deltaya akınları dönemi idi.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Hawass, *a.g.e.*, 2009, 18-20.

5. ANTİK MISIR'IN ALTIN ÇAĞININ MİMARİ: XVIII. HANEDANLIK

5.1. XVIII. Hanedanlık'ın Eski Mısır Tarihindeki Yeri ve Önemi

XVIII. Hanedanlık dönemi hemen hemen birçok kaynakta Eski Mısır'ın “Altın Çağ” olarak geçer. XVIII. Hanedanlık dönemine bu şekilde denilmesinin sebeplerinden birisi bu dönemde Libya vahalarından Suriye çöllerine kadar geniş bir coğrafyaya sahip olunmasıdır.¹⁵¹ Genişleyen coğrafya ile birlikte, özellikle I. Amenhotep'ten itibaren, Nübye altın madenleri gibi pek çok altın madeni Eski Mısır'ın himayesine geçerek ülkenin zenginliğine zenginlik katmıştır.¹⁵² Dönemin “Altın Çağ” olarak adlandırılmasının bir diğer sebebi de bu dönemde siyasi istikrarının sağlanması, hakim olunan topraklarda büyük bir refah ve huzur ortamının oluşması, mimari, sanat ve edebiyat alanında önemli ve değerli başarıların sağlanmasıdır. Söz konusu dönem aynı zamanda kültürel yönden Eski Mısır'ın büyük bir saygınlık ve prestije sahip olduğu dönemdir. XVIII. Hanedanlık dönemi tarihte ilk kez Mısır'ın Akdeniz dünyasının işleyişinde etkisi ve yönlendirmesi olan hırslı bir güç haline geldiği dönemdir.¹⁵³ Yeni Krallık Dönemi ve tabi ki kurucu hanedan olan XVIII. Hanedanlık dönemi, Eski Mısır'ın ilk kez imparatorluk seviyesine geldiği, içe dönük yapıdan ziyade daha dışa dönük bir yapıya geçtiği dönemdir.¹⁵⁴

Mısır; birbiriyle mücadele içerisinde olan rakiplerle, çatışmalarla ve irili ufaklı devletlerle imparatorluklar arasındaki politik manevralarla kaynaklı bir dövüş alanı haline gelen Doğu Akdeniz'in baş döndürücü askeri ve siyasi oyunlarının ortasında, stratejik limanların ve pazarların denetimini ve kontrolünü ele geçiren önemli güçlerden biri haline gelmiştir. Böylece ülkenin hem sınırları hem de uluslararası ilişkileri oldukça artış göstermişti¹⁵⁵ I. Ahmose'un belirlediği yüksek askeri standartlar onun soyundan gelenler tarafından da sürdürüldü ve Mısır İmparatorluğu, kuzeydeki Memfis başkentinden yönetilerek güneyde Sudan'dan kuzeydoğuda Fırat Nehri'ne kadar uzanana kadar istikrarlı bir şekilde genişledi. Bu politika Mısır'ın birçok değerli

¹⁵¹ Santillan, B., ve Thomas, S. (2017). *Ahmose I: Pharaoh of the 18th Dynasty*. New York. 17.

¹⁵² Price, a.g.e., 2011, 23.

¹⁵³ Fagan, B. (2014). *Firavunlar Ülkesi Mısır*. (çev. Aksalal, G., S.). Washington.180

¹⁵⁴ Santillan, a.g.e., 2017, 17.

¹⁵⁵ Fagan, a.g.e., 2014, 176.

doğal kaynak üzerinde kontrol sahibi olmasını sağladı ve Afrika, Batı Asya ve Yunanistan'a ticaret yolları açmasını kolaylaştırdı.¹⁵⁶ Ekonomi ve siyasete dayanan, birbiriyle bağlantılı bu geniş bir ağ, Nil'in Doğu Akdeniz ile, bakır zengini Kıbrıs ile, Anadolu'yla, Mezopotamya'ya ve Ege Adaları'yla da bağlantısını sağladı. Eski dünya, ekonomik ve politik açıdan daha önce hiç olmadığı kadar birleşmiş, iletişim ve etkileşim halindeydi. Mısır'da bu dünyanın önemli bir parçasıydı. Ürünler, hammaddeler, fikirler, sanat anlayışları, kültürler, gemilerle, seyyahlarla ve ordular ile farklı uzak coğrafyalara taşınıyordu. Yeni Krallık döneminin Mısır'ı önceki dönemlerle kıyaslanamayacak ölçüde bir güç, itibar ve zenginlik kazanmıştı.¹⁵⁷ Mısır'ın yeni keşfedilen bu zenginliği, Karnak ve Luksor'un görkemli tapınakları gibi büyük ölçekli taş anıtların inşasına ve Tutankamon'un mezarındaki muhteşem altın hazinelerle simgelenen zarif sanat eserlerine yansdı.¹⁵⁸

XVIII. Hanedanlık'ın başarılı ve istikrarlı olmasının sebeplerinden birisi de kral ve kraliçelerin görevlerinde uzun süre kalmalarından ileri gelmektedir. Kral ve kraliçenin hizmetinde doğrudan kendilerine rapor ve bilgi veren, haber akışı sağlayan bazen bir bazen de iki vezir, yardımcı olduğu bilinmektedir. Kral ve kraliçenin bu yardımcı vezirleri kademeli bir idari sistem olarak kurulmuş çok geniş bir bürokrasi ile başkent ve eyaletlere hizmet veren alt düzeydeki yönetici ve yazmanlardan oluşan bir heyetle destekleniyordu. Başkent ve eyaletlerde görev yapan bu idarecilerin görev süresi, yönetime hizmette olduğu dönem bazen o kadar uzun oluyordu ki tek bir idarecinin birden fazla kral ya da kraliçeye hizmet etmiştir. Oldukça geniş bir coğrafyaya sahip olan Eski Mısır'da merkez ve eyaletlerdeki yönetici ve idarecilerin uzun süre hizmet etmesi Yeni Krallık Dönemi'nin istikrarı ve başarısı için oldukça önemli katkılar sunmaktaydı.¹⁵⁹ Bu dönemde hem orduda hem de kamu hizmetinde büyük bir genişleme oldu; artık büyük devlet mekanizmasını sürdürmek için orta sınıf bürokratlara ihtiyaç vardı.¹⁶⁰ İdari ya da Ruhban sınıfına dahil olan soylular, bulundukları konumları ve sorumlu oldukları önemli görevleri miras yoluyla çocuklarına ya da yakınlarına devretme hakkına sahip olan ayrıcalıklı ailelerden geliyorlardı. Bununla birlikte XVIII. Hanedanlık döneminin başarılı olmasındaki

¹⁵⁶ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 34 ve 213.

¹⁵⁷ Fagan, *a.g.e.*, 2014, 183.

¹⁵⁸ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 34 ve 213.

¹⁵⁹ Brewer, D., J. ve Teeter, E. (2011). *Mısır ve Mısırlılar*. (çev. Uzun, N.). Ankara. 51.

¹⁶⁰ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 34 ve 213.

sebeplerden birisi de şudur ki; bu dönemde daha önceki dönemlerden farklı olarak kendilerinden söz edilen önemli ve soylu birey ya da ailelerin çoğu saygın bir sivil ya da askeri görev, sorumluk karşılığında sahip oldukları saygın konuma yükselmişlerdi.¹⁶¹

XVIII. Hanedanlık boyunca karşılaşılan toplumsal ve kültürel karakterlerin çoğu, kurucu I. Ahmose'tan sonra tahta geçen ve altın madenlerini Mısır'ın topraklarına dahil eden I. Amenhotep'in hükümdarlığı boyunca bir zemine oturmuştu. "Amon memnun" anlamına gelen Amenhotep, kendisini özellikle güneş tanrısı olan Amon ve Amon tapınağı ile özdeşleştirdi.¹⁶² Bu durum XVIII. Hanedanlık'ın sonlarına doğru Amon tapınımı yerine Aten tapınımının aldığı Akhenaten'e kadar uzun yıllar boyunca devam etti. XVIII. Hanedanlık'ın Eski Mısır tarihindeki en dikkat çekici farklılığı, hanedanlığın sonlarına doğru "heretik firavun" olarak da adlandırılan Akhenaten'in (IV. Amenhotep) politeist yapıdaki Eski Mısır dinini ilk ve son kez monoteist sisteme çevirme çalışmalarıdır. Akhenaten'in tek tanrılı doktrini, Mısır Firavun toplumunun tarihinde ilk kez garip ve benzersiz bir fikirle, yani tek Tanrı inancıyla gelen Atenizm'le benzersiz bir sosyal ve entelektüel aşamayı temsil ediyordu ve bazıları onu dini bir devrim ve ibadetlerini devirip kapatana kadar siyasi ve dini etkilerini önemli ölçüde artıran Amon rahiplerinin artan gücüne karşı mücadeleye liderlik eden bir halk kahramanı olarak görüyordu.¹⁶³ Akhenaten, geleneksel Amon kültürüne, diskin hoşgörülen tek imge haline geldiği "saf güneş kültü" ile karşı çıktı. Dahası, kamusal anıtlardaki ve hatta özel tapınaklardaki tüm tanrı isimlerinin silinmesini ve mümkün olan her yerde imgelerinin yok edilmesini emretti. Ancak eski ulusal hiyerarşinin bir kısmının tepkisi birkaç yıl sonra hızla ortaya çıktı ve bu dini fanatizm tamamen unutuldu.¹⁶⁴

XVIII. Hanedanlık Dönemi'nde bir diğer yenilik de sanat alanında olmuştur. Eski ve Orta Krallık Dönemlerine ait resmi mezar resimlerinde tasvir edilen kadınlar, asıl görevlerinin eş ve annelik olduğunu göstermektedir. Yeni Krallık Döneminden itibaren kadının kraliçe (ya da firavun) rolüne dair unsurlar sanatsal eserlere yansımış

¹⁶¹ Brewer , *a.g.e.*, 2011, 51.

¹⁶² Price, *a.g.e.*, 2011, 23.

¹⁶³ Karif, N., I. (2021). Akhenaten and the Monotheism Doctrine Contemporary social frameworks. *Al-Adab Journal*, 136. 547.

¹⁶⁴ Hornung, E. (1992). The Rediscovery of Akhenaten and His Place in Religion. *Journal of the American Research Center in Egypt*. 29, 44.

ve sadece anne ve eş olma yönü ikincil bir özellik haline gelmiştir. Köle kızların ve sıradan kadınların tam tersine, seçkin kadınlar hiçbir zaman çalışırken resmedilmemiştir. Sanatsal eserlerin kadın ve erkek arasındaki farklılıkları açıkça yansıttığı ve toplumdaki erkek gücünü ve egemenliğini vurguladığı görülmektedir. Bu durum Eski ve Orta Krallık dönemlerinde kadın (sıklıkla) ve çocuk heykellerinin daha küçük olması ve kadınların kocalarına bağımlı rollerini yansıtmaları ile desteklenmektedir. Ancak Yeni Krallık Döneminde XVIII. Hanedanlık'la birlikte kadınların rolleri değişmiş, sosyal sahnelerde giderek daha fazla görünmeye başlamışlar ve çoğunlukla kocalarıyla aynı ölçekte temsil edilmişlerdir.¹⁶⁵ Amarna Sanatı olarak anılan dönemde daha önce olmayan tasvirlerle karşılaşmaktadır. Tiye ve Nefertiti'nin yaşlı büstlerinin oluşu daha önce yaşlılık teması işlemeyen ve kusursuzluğun, gençliğin ön planda tutulduğu geleneksel Mısır sanatından farklılık göstermekteydi. Yine heretik Firavun Akhenaten'in saltanatında gündelik yaşamdan oldukça fazla sahne işlenmişti. Vücut şekilleri de mükemmellik anlayışından uzak, deforme bir görünüme sahipti.¹⁶⁶

Kraliçelerin görevleri ve konumları da tüm bu genişlemeler ile artmıştır. XVIII. Hanedanlık eşlerine öncekilerden daha fazla ünvan verilmiş, hem ilahi eş hem de kral annesi rolüyle tanrıça Hathor ile daha sıkı bir şekilde ilişkilendirilmişlerdi. Aynı zamanda, Hathor ve İsis'in tasvirleri, tanrıçaların giysilerini giymeye başladıkları görülmektedir.¹⁶⁷ Ahmose-Nefertari ve oğlu I. Amenhotep'in tanrılaştırılmasıyla birlikte, bazı ulusal tanrıların Yeni Krallık döneminde belirli nitelikler ve özellikler kazanmaya başladığı düşünülmüştür. Bir tanrı olarak kral ve başrahip, diğer tanrılarla iletişim kurmasına izin verilen tek kişiydi. Ancak Yeni Krallık'ta Hatshepsut, Nefertiti ve Nefertari gibi kraliçelerin tanrılara kendi başlarına hitap etmeye başlamasıyla bu durum dramatik bir şekilde değişti. XVIII. Hanedanlık aynı zamanda "Amon'un İlahi Eşi" ünvanının da ortaya çıkışına damgasını vurdu ve bu ünvanın ilk sahibi Amon tapınımına ağırlık veren ve bahsi geçen I. Amonhotep'in annesi Ahmose-Nefertari oldu. Yeni Krallık Dönemi'nde Ahhotep, Ahmose-Nefertari, Hatsepsut, muhtemelen Nefertiti ve Twosret ortak vekil olarak hareket etti. Bu kraliçelerden Twosret hariç hepsinin XVIII. Hanedanlık'ta oluşu bu dönemdeki kraliçelerin ellerinde tuttıkları

¹⁶⁵ Olivier, *a.g.t.*, 2008, 15

¹⁶⁶ Olivier, *a.g.t.*, 2008, 76-77.

¹⁶⁷ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 34 ve 213.

gücü göstermektedir. Bu dönem ayrıca Mutemwiya, Tiye ve Nefertiti gibi birçok kraliçenin kraliyet mensubu olmadığı, lakin ellerinde siyasi gücü tuttuğu bir döneme tekabül eder.¹⁶⁸

5.2. XVIII. Hanedanlık'ın Soy Ağacı

Hanedanın soy ağacı kurucu I. Ahmos ve eşi Ahmose – Nefertari ile başlamaktadır. XVIII. Hanedanlık soy bakımından XVII. Hanedanlık'ın devamı olsa da Yeni Krallık Dönemi'nin başlaması ile Eski Mısır tarihinde yeni bir dönem başladığı için farklı bir adlandırma ile devam etmiştir.¹⁶⁹ EK-10 hanedanın firavunları ve yaklaşık saltanat süreleri verilmiştir. EK-11'de de hanedanın soy ağacı verilmiştir.

5.3. XVIII. Hanedanlık'ın Asıl Kurucuları: Gücün Ardındaki Kraliçeler

XI.-XVII. Hanedanlık döneminde kraliçeler için ilahi ünvanlar nadirdir. Ancak daha önce de belirtildiği üzere Amon'un İlâhi Eşi makamı bu dönemin sonlarına doğru Kral I. Ahmose ailesinden kraliçeler tarafından kullanılmıştır. Bu dönemin sonuna doğru kraliçelerin tasvir edildiği ya da adlarının geçtiği anıtların sayısı artar ve biriken kayıtlar, XVIII. ve XIX. Hanedanlıklar'dan memurların Teb mezarlarında I. Ahmose'un tüm kraliyet ailesi için aktif bir kült ile tamamlanır. Böylece Tetisheri, Ahhotep ve Ahmose - Nefertari yaşamları boyunca üstün bir saygınlığa sahip olmuş ve ölümlerinden sonra da onurlandırılmaya devam etmişlerdir.¹⁷⁰

Tez çalışması kapsamında XVIII. Hanedanlık'ın kraliçelerine odaklanılmış olsa da Hiksoslara Karşı Kadın Dayanışması alt başlığında da değinilen Yeni Krallık Dönemi'nin mimarları ve kendilerinden sonraki kraliçelere rol model olan XVII. Hanedanlık'ın kraliçeleri Tetisheri ve Ahhotep'in hayatına değinmemek bu güçlü kadınlara elbette büyük haksızlık olurdu.

¹⁶⁸ Olivier, *a.g.t.*, 2008, 121.

¹⁶⁹ Santillan, *a.g.e.*, 2017, 17.

¹⁷⁰ Callender, V. G. (1992). *The wives of the Egyptian kings: dynasties I-XVII* (Doktora Tezi). Sidney.287 ve 326.

5.3.1. Tetisherî: Öncü

Tetisherî, XVII. Hanedanlık'ın az bilinen kocası Firavun Senakhtenre'den çok daha ünlü olan bir kraliçeydi. Ekonomik ve askeri genişleme döneminde ülkenin siyasi yaşamında önemli bir rol oynamayı başaran dikkate değer bir kadın grubu olan XVIII. Hanedanlık kraliçelerini de kapsayacak şekilde genişleyen, özellikle güçlü eşler silsilesinin ilkiydi.¹⁷¹ Kökeni ve ailesi hakkında yeterli kanıt olmasa da genel kanı kraliyet ailesinden olmadığı ve soylu bir aileye mensup olduğudur. Tetisherî'nin adı (küçük Teti), Teti adının öne çıktığı bu dönemin soylu bir ailesiyle akraba olduğunu göstermektedir. Tetisherî'nin torunu Kraliçe Ahmes-Nefertari'nin hemşiresi Tetihemet de bu aileden geliyordu. Ailenin soyağacının sadece bazı kısımları takip edilebilse ve Tetisherî'nin bağlantısının ayrıntıları bilinmese de, varlığı kral Nubkheperre Inyotef'in muhalifi Minhotep'in oğlu Teti'den izlenebilir.¹⁷² Babasının adı Tjenna ve annesinin adı Neferu B'dir. Tetisherî'nin ebeveynlerinin isimleri TT320'de¹⁷³ bulunan mumya bandajlarından bilinmektedir.¹⁷⁴ Tetisherî'nin kraliyet soyundan gelmeyip halktan oluşu XVIII. Hanedanlık'ta yükselişe geçen ve kraliyet kökenli olmayan Mutemwiya, Tiya ve Nefertiti gibi güçlü kraliçelerin öncülüğünü oluşturması açısından önem arz etmektedir. Halktan gelen kraliçelerin yükselişe geçişi ve ellerine önceki dönemlerdeki kraliçelere göre daha fazla sosyal, dini ve diplomatik gücün geçmesi belki de Tetisherî'nin mirası sayesinde.

Aralarından firavun olacak Seqenenre Tao adlı oğul ve Büyük Kraliyet Eşi olarak erkek kardeşiyle evlendirilecek Ahhotep adlı bir kızın da bulunduğu pek çok çocuk doğurdu.¹⁷⁵ Kardeşi Kral Kamose'nin ölümünden sonra Hiksosların kovulmasını sağlayan Kral Ahmose'un ve erkek kardeşiyle evlenerek Büyük Kraliyet Eşi olan Kraliçe Ahmose-Nefertari'nin de büyükannesiydi. XVIII Hanedanlığı'nın atası olarak saygı görmüştür.¹⁷⁶

¹⁷¹ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 213.

¹⁷² Bennet, C. (1991). Annotations To The Egyptian Descent In The Descents From Antiquity Charts. *Journal of Royal & Noble Genealogy*. 1(2), 2-10. İnternet: <https://humphrysfamilytree.com/Royal/Notes/bennett.annotations.pdf>, Erişim Tarihi: 11.07.2024.

¹⁷³ TT: Teb Mezarları (Tomb) için kullanılan kısaltmadır.

¹⁷⁴ Dodson, A. ve Hilton, D. (2004). *The Complete Royal Families of Ancient Egypt*. Londra.129.

¹⁷⁵ Cooney, *a.g.e.*, 2018, 101.

¹⁷⁶ Rice, M. (2002). *Who's Who in Ancient Egypt*. Londra. 203.

Tetisherî'nin de desteğiyle Hiksoslara karşı savaş açan Senakhtenre savaşırken öldü ve tahtı oğlu Seqenenre Tao devraldı. Kraliçe Tetisherî, oğlu reşit olana kadar onun naipliğini yaptı. Ayrıca torunlarına da hükümdarlıkları sırasında tavsiyelerde bulunmak üzere oldukça uzun yaşadı. Torunu I. Ahmose zamanında da Abydos kentinde bulunan bir stele büyükannesine saygı olarak şunları kazımıştır:¹⁷⁷

"Annemin annesi ve babamın annesi... Tetisherî, merhum... Majesteleri onun için kutsal topraklarda Majesteleri'nin anıtına yakın bir yerde piramit ve tapınak yaptırmak istedi."

Yeni Krallığın başlangıcında, kralın anneleri en önemli konuma sahipti. Ağabeyi Kamose'un savaşta öldürülmesinden sonra Ahmose yaklaşık on yaşındayken tahta çıktığında annesi I. Ahhotep ve muhtemelen büyükannesi Tetisherî, o daha olgunlaşmadan krallığı devraldılar. Daha sonra kendisi savaş sırasında uzaktayken Hiksoslara ve Nübyelilere karşı yapılan seferlerde, *"halk için planlar yapan, her şeyi bilen ... Mısır'ı koruyan . Yukarı Mısır'ı sakinleştirdi ve isyancıların geri çekilmesini sağladı"*. Abydos'ta büyükannesi Tetisherî için dikilen bir şapeldeki stelde Ahmose, karısı ve kız kardeşi Ahmes-Nefertari'ye, mezarı Teb'de olmasına rağmen, büyükannesi için Abydos'taki kendi anıtlarının yanına bir piramit ve tapınak inşa ettirmeye ve onun sunularını ve kültürünü sağlamaya karar verdiğini söyler: *"Majesteleri bunu yaptı çünkü onu her şeyden çok seviyordu. Daha önceki krallar anneleri için benzer bir şey yapmamışlardı"*. Büyükannesinin mezarını seferleri sırasında ele geçirdiği eşyalarla zengin bir şekilde döşemiştir.¹⁷⁸

Tetisherî ile birlikte kraliyet soyu ilahi bir temelden başlatmıştır. Mısır'ın son kraliyet piramidi ve piramit tapınağını içeren I. Ahmose'un Abydos kompleksi, büyükannesi Kraliçe Tetisherî için inşa edilen bir anıt piramit de dahil olmak üzere savaşçı kral ve ailesinin onuruna adanmış çeşitli diğer yapılardan oluşuyordu. Tetisherî'nin piramit kompleksi, I. Ahmose ve eşi Ahmose-Nefertari'nin büyükannelerinin anısına yapılmıştır. Bu bilgiyi Currelly tarafından yapının içinde bulunan I. Ahmose ve eşi Ahmose-Nefertari'nin Tetisherî'nin anısına Abydos'ta bir piramit kurmayı nasıl seçtiklerini anlatan 2 metre boyunda, zarif bir şekilde oyulmuş bir adak stelasının bulunması ile bilmekteyiz. I. Ahmose'nin ölümünden sonra kültüne

¹⁷⁷ Alameen, a.g.t., 2013, 90.

¹⁷⁸ Budin, a.g.e., 2016, 210.

bağlı işçilerin ve rahiplerin yakınlardaki yerleşimi ve mezarlığı, buranın antik bir kült alanı olduğu ve yaklaşık 300 yıl boyunca tapınıldığını işaret etmektedir.¹⁷⁹ 2002 yılında yürütülen manyetometri araştırmasının sonuçlarının ardından, Tetisheri piramit kompleksinde ve Yeni Krallık kenti Abydos'ta geniş çaplı saha çalışmaları ancak 2004 yılında başlamıştır. Anıtın birincil işlevi, Harvey tarafından Ahmose'nin Abydos'taki kendi inşaat işlerini meşrulaştırmak için Tetisheri'nin anısına bir yapı inşa ettirmesi olarak tanımlanmıştır.¹⁸⁰

Tetisheri British Museum'daki bir heykeli baz alınarak hafif, neşeli ve güzel bir kadın olarak nitelendirilmiştir (EK-12).¹⁸¹ Ölümünden sonra Teb'e gömülmüştür fakat mezarının tam yeri bilinmemektedir. Ancak Abydos'ta kendisi için bir anıt mezar yaptırılmıştır; muhtemelen TT320 numaralı mezara yeniden gömülmüştür ve olası mumyası şu anda Kahire Müzesi'ndedir.¹⁸²

5.3.2. Ahhotep: Savaşçı

Arkeolojik eserlerde ve kalıntılarda ismi oldukça sık geçen Kraliçe Ahhotep veya diğer adıyla “Aa-hotep”, Teb Kralı Senakhtenre ve Kraliçe Tetisheri'nin kızıydı. Öz kardeşi Seqenenre Tao ile evlendi. Seqenenre Tao'nun ölümünden sonra Kraliçe Ahhotep'in en büyük oğlu Kamose hükümdar oldu. Yaklaşık üç yıl gibi kısa bir süre hükümdarlık yaptıktan sonra Kamose'un da öldüğü bilinmektedir. Bu durumdan sonra diğer oğlu I. Ahmose yeni hükümdar olmuştu.¹⁸³ I. Ahmose henüz devleti idare edip yönetemeyecek kadar küçük yaşta olduğundan dolayı 16 yaşına gelinceye dek annesi Kraliçe Ahhotep, naip olarak devletin yönetimini ve kontrolünü ele geçirdi.¹⁸⁴ Kraliçe Ahhotep muhtemelen Hiksos egemenliğinin sonu ve XVIII. Hanedanlık'ın başlangıcı (MÖ 1540-1520 civarı) da dahil olmak üzere yaklaşık 20 yıl boyunca Mısır'ı ortak hükümdar olarak yönetmiş ve büyük bir otoriteye sahip olmuştur.¹⁸⁵ Oğlu üzerinde

¹⁷⁹ Harvey, S., P. (2004). Abydos. *The Oriental Institute 2002–2003 Annual Report*, 2-3. İnternet: https://isac.uchicago.edu/sites/default/files/uploads/shared/docs/02-03_Abydos.pdf, Erişim Tarihi: 07.07.2024.

¹⁸⁰ Budka, J. (2006). The oriental institute Ahmose and Tetisheri project at Abydos 2002—2004: The New Kingdom Pottery. *Ägypten und Levante/Egypt and the Levant*, 16, 108.

¹⁸¹ Cooney, a.g.e., 2018, 101.

¹⁸² Dodson, a.g.e., 2004, 129.

¹⁸³ Tyldesley, J. (2006). *Chronicle of the queens of Egypt*. Londra. 84.

¹⁸⁴ Rice, a.g.e., 2002, 3.

¹⁸⁵ Serrano, a.g.m., 2019, 99.

derin bir etkisi olan zeki ve cesur bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Babası ve dedesi tarafından Hiksoslara karşı başlatılan devrimi devam ettiren Kral I. Ahmose, Mısır'ı yabancı istilacılardan geri almayı başardı. Her ne kadar Kral I. Ahmose Yeni Krallık Dönemini başlatan kişi olarak kabul edilse de, annesi Kraliçe Ahhotep'in de Kemet'in yabancı istilacılardan geri alınmasının arkasındaki itici güç olduğu unutulmamalıdır. Kraliçe Ahhotep, ailesinin her iki ülkenin kontrolünü yeniden ele geçirebilmesi için savaşın devam etmesini talep etmiş ve böylece toprakları gerçek sahiplerinin yönetimi altında yeniden birleştirmiştir. Kocas ve en büyük oğlu öldükten sonra, oğlu Ahmose'u Mısır'ı geri almak için savaşması konusunda etkilemiştir.¹⁸⁶

Karnak'tan çıkarılan bir stelde I. Ahmose tüm halkını annesine gereken saygıyı göstermeye çağırmıştır. çünkü annesi Mısır'ın tüm birliklerini bir araya getirmiş ve böylece iç huzursuzluğun tüm ülkeye yayılmasını önlemiştir.¹⁸⁷ Kral Ahmose'nin Karnak'taki bu stelde annesi Kraliçe Ahhotep'e karşı borçlu olduğu şükranı ve methiyesi oldukça etkiliydi. Söz konusu Stel kralın tapınağa dini bağışlarını ve hediyelerini detaylı olarak tek tek belirttiği gibi bu bağış listesinin yanında Mısır halkına, Kraliçe Ahhotep'in önemli başarılarının, katkılarının, fedakarlıklarının ve kahramanlığının her zaman hatırlamalarını, unutmamalarını tavsiye etmekteydi:¹⁸⁸

“Ülkenin Hanımefendisi 'ne,

Hau-nebut Kıyılarının Hanımı 'na övgünü sun,

Onun ünü her bir yabancı ülkede çok büyüktür

Kitleleri yönetir,

Kralın Karısı, Övgü verin (yaşamın, refahın ve sağlığın!)

Kralın Kız Kardeşi

Kralın Kızı, soylu Kral Annesi

Mısır gözetin

Bilge.

Mısır'ın memurlarını bir araya topladı

Ve onları denetledi;

¹⁸⁶ Alameen, a.g.t., 2013, 91.

¹⁸⁷ Tyldesley, a.g.e., 1995, 215.

¹⁸⁸ Wilkinson, T. (2019). Eski Mısır M.Ö 3000'den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi. (çev. Yolsal, Ü., H.). İstanbul. 270.

Mısır'ın kaçaklarını yakaladı

Mısır'ın asker kaçaklarını topladı

Yukarı Mısır'ı huzura kavuşturdu

Yukarı Mısır'ın asilerine boyun eğdirdi:

Yaşasın, Kral Eşi Ahhotep! ”

Görüldüğü üzere bu olağanüstü bir kadına çok değerli bir methiyedir. Dizeler ülkenin yönetimindeki rolünü kaydettikleri ölçüde Tetian ayaklanmasının bastırılmasına ve bütün ülkede yasanın ve düzenin yeniden kurulmasına katkısını da üstü kapalı anlatır. Ahhotep açık bir biçimde dikkate alınması gereken bir güçtü, bir kraliçeydi ve hanedanın daha sonraki ihtiraslı kadınları için güçlü bir rol model olacaktı.¹⁸⁹

Kraliçe olarak yaşamı boyunca, kanıtlar onun devletin bağımsızlığını elde etmesinde ve devlet işlerinde kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Bunun bir getirisi olarak pek çok ünvan almıştır.¹⁹⁰ Kendisine verilen "İki Ülkenin Hanımı" ünvanı da krallıkları birleştirmedeki rolüne işaret etmektedir. Sahip olduğu diğer ünvanlar "Tanrının Eşi", "Kraliyet Annesi", "Kralın Kızı" ve "Büyük Kraliyet Eşi (baş eş, eşleri arasındaki en yüksek rütbeli olan kraliçe)" idi.¹⁹¹ Siyasi ünvanlardan bazıları daha da istisnai idi. Belli ki Hiksos sürgününün zor yıllarında Mısır'ı yönetmedeki yardımının takdir edilmesi için Kraliçe Ahhotep'e özellikle başka hiçbir kraliçenin almadığı bir siyasi ünvan verilmişti: "Hau-Nebet Topraklarının Sahibesi".¹⁹² İlahi onurlarla ödüllendirildi ve anısına uzun süre yaşayan bir kült kuruldu. Oğlu Karnak'ta onun onuruna bir stel dikip Hiksosların kovulmasındaki rolünü övmüş ve onu "Yukarı Mısır'ı sakinleştiren ve isyancılarını kovan kişi" olarak tanımlamıştır.¹⁹³ Bu ünvanlara ek olarak zaferdeki rolünün bir nişanesi olarak zincir üzerinde üç altın sinekten oluşan bir kolye, Altın Sinek Nişanı denilen ve yiğitlik için verilen askeri bir nişan, ile birlikte görkemli bir şekilde mezara gömülmesi oğlunun Mısır'ı yeniden ele geçiren savaşta etkili olduğu yönündeki iddiaları doğrular niteliktedir.¹⁹⁴ Altın sinekler nişanından başka yine "askeri yiğitlikten" dolayı verilen ve genelde bir çift verilmesine karşın Ahhotep'te sekiz tane bulunan büyük altın halhalı vardı.¹⁹⁵ Üzerinde oğlu Ahmose'nin

¹⁸⁹ Wilkinson, *a.g.e.*, 2019, 270.

¹⁹⁰ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 92.

¹⁹¹ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 92.

¹⁹² Callender, *a.g.t.*, 1992, 301.

¹⁹³ Rice, *a.g.e.*, 2002, 3.

¹⁹⁴ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 92.

¹⁹⁵ Andrews, C. (1990). *Ancient Egyptian Jewellery*. New York. 183.

adı bulunan diğer bilezikleri ise kıymetli taşlardan ve Eski Mısır'da bilinen ilk camdan yapılmıştı. Ege etkisinin görüldüğü geniş kolyesi ise Ahhotep'in, "Kuzey Adaları (Ege Denizi) Kıyılarının Hanımı" ünvanını yansıtmaktadır. Ahhotep yaldızlı aynası ve yelpazesinin yanı sıra okçu bilekliğinden hançerlere ve baltalara kadar hem törensel hem de işlevsel maddi ve manevi değeri oldukça yüksek olan birçok silah cephanesiyle birlikte gömülmüştü.¹⁹⁶

Serrano'nun yaptığı çalışmada I. Ahmose ve Ana Kraliçe Ahhotep ile bağlantılı memurların idari ünvanların analizi, iki grup arasında farklı kontrol alanları olduğunu göstermektedir. Kral Ahmose ile bağlantılı memurlar iki ana özelliği paylaşıyor gibi görünmektedir: sınır yönetimiyle ve/veya çoğunlukla Amon olmak üzere bir tanrı kültüyle ilgilidirler. Dahası, kralla bağlantılı görevliler arasında 'Amon'un çifte tahıl ambarının gözetmeni' ya da 'Amon'un baş rahibi' gibi ünvanlara rastlanmaktadır. Ancak Kraliçe Ahhotep'e bağlı görevliler, 'kralın eşi ve annesi Ahhotep'in çifte tahıl ambarının gözetmeni', 'çifte altın evinin gözetmeni', 'çifte gümüş evinin gözetmeni' ya da 'kralın annesinin kıdemli kahyası' gibi sivil idareyle bağlantılı ünvanlar taşıyordu. Bunlar sadece kısmi kanıtlar olsa da, çalışmanın sonucunda kral sınırlarda ve yurtdışında kraliyet gücünün yeniden tesis edilmesine odaklanırken, Kraliçe Ahhotep'in iç işlerden, sarayın ve Teb şehrinin idaresinden sorumlu olduğu görülmektedir.¹⁹⁷

Ahhotep muhtemelen oğlunun saltanatının ilk yıllarında ölmüştü.¹⁹⁸ En az seksen yaşına kadar yaşadı ve I. Ahmose tarafından görkemli bir şekilde defnedildi. Mezarı 19. yüzyılın sonunda kazıldı ve mumyası şu anda Kahire Müzesi'nde bulunmaktadır.¹⁹⁹ Kraliçenin etkisi ise ölümünden sonra da devam etmiştir. Ahhotep'in devlet memurlarından Kral I. Amenhotep dönemine tarihlendirilen Hery'nin mezarı, Sataimau'nun mezarı ve Kares'in stelinde ve I. Thutmose dönemine tarihlendirilen Iwef'in stelinde sadece Ana Kraliçe Ahhotep'ten bahsedilmektedir. Bu da onların sadece Ahhotep'in naipliği döneminde değil, I. Ahmose'un tek başına hüküm sürdüğü dönemde ve hatta I. Amenhotep ve I. Thutmose dönemlerinde de görev yaptıklarını göstermektedir. Ancak ünvanlarını bu kralları kapsayacak şekilde

¹⁹⁶ Jánosi, P. (1992). The Queens Ahhotep I & II and Egypt's Foreign Relations. *Journal of Ancient Chronology*. 5, 102..

¹⁹⁷ Serrano, a.g.m., 2019, 108.

¹⁹⁸ Rice, a.g.e., 2002, 3.

¹⁹⁹ Tyldesley, a.g.e., 1995, 215.

değiştirmediler ve hizmet ettikleri kraliçenin adını korudular. Ana Kraliçe Ahhotep'in emrinde görev yapan memurlar, XVII. Hanedanlık sonu ve XVIII. Hanedanlık başında Mısır'ı bir arada tutan ve oğlunun Mısır'ı etkin bir şekilde yönetmesine yardımcı olan kraliçeyle olan bağlarını gururla ortaya koyuyorlardı. Kraliçe Ahhotep adı gelecek nesiller için kaydedilmeyi hak eden bir hükümdar olarak görülüyordu.²⁰⁰

²⁰⁰ Serrano, *a.g.m.*, 2019, 109.

6. XVIII. HANEDANLIK'IN GÖLGEDE KALMIŞ KRALİÇELERİ

XVIII. Hanedanlık hem yaşanan gelişmeler, ticari ve askeri başarılar ile hem de gerçekten ele geçirdiği topraklardan elde ettiği altın madenleri nedeniyle Eski Mısır'ın tam anlamıyla “Altın Çağı” idi. Bu çağın başlangıcı güçlü kadınların otoritesi ve kararlılığı ile başlamış ve devamında XVIII. Hanedanlık'ın kurulmasıyla diğer kraliçelere miras kalmıştır. Mısırlı kraliyet kadınları, statülerinde eşi benzeri görülmemiş bir artışın yaşandığı XVIII. Hanedanlık döneminde (yaklaşık MÖ 1550-1295) giderek daha önemli hale gelmiştir. Bu dönemdeki kraliçelerden en çok duyulanlar 21 yıllık uzun saltanatı ile Kadın Firavun Hatşepsut ve heretik kralın güzeller güzeli karısı Nefertiti'dir. Fakat çok daha fazla kraliçe bu dönemde gerek naiplik gerekse eş hükümdarlık ile tahtın ardındaki esas güçlerden biri olmuştur. Bu dönemde kraliçeler pasif roller yerine aktif olarak yer almış, hem dini hem de siyasi olaylarda boy göstermişti. XVIII. Hanedanlık'tan sonra, XIX. Hanedanlık'ta diplomatik rolleri ile Nefertari ve Kadın Firavun olma özelliği ile Twosret öne çıkmıştı. Fakat daha çok erkek egemenliğinin ön planda olduğu, bir önceki hanedanlığın yükselen kraliçe imajının azaldığı bir dönem olmuştur. XX. Hanedanlık ise sadece kraliçelerin değil kralların da otoritesinin sarsıldığı, tanrı kral figüründen kralların arındırılıp insanlaştırıldığı ve Amon rahiplerinin gücü ele aldığı bir dönem olmuştur. Bu iç çalkantıların ve sarsılan otoritenin sonucu olarak Eski Mısır tekrar bölünmeler yaşayarak ara döneme girmişti.

XVIII. Hanedanlık'ta kadınların yükselen statüleri ve artan inisiyatiflerine rağmen, aktif ana soylarının aksine, daha pasif kalan ve haklarında pek fazla bilgi bulunmayan (veya tartışmalar bulunan) “Büyük Kraliyet Eşi” veya “İkincil Eş” konumunda pek çok kraliçe bulunmaktadır (örneğin, Kraliçe Ahmose, Mutnofret, İset vb, bkz. EK-11). Başta XVIII. Hanedanlık'ın parlak yıldızları Hatşepsut ve Nefertiti olmak üzere, bu çalışmanın kapsamında seçilen gölgede kalmış diğer XVIII. Hanedanlık kraliçelerinden hanedanlığın ilk kraliçesi olan Ahmose-Nefertari, III. Amenhotep'in doğumunu ilahi boyuta taşıyıp kendini tanrısallaştırmak ve tahttaki meşruluğunu artırmak için annesine rol biçtiği Mutemwiya, III. Amenhotep ile eş hükümdar olarak heykellerde eşit boyda tasvir edilen ve diplomatik danışman olduğu bilinen III. Amenhotep'in eşi Tiye ve son olarak Tiye'nin torunu, heretik kral

Akhenaten'in kızı ve çocuk kral Tutankamon'un eşı olan Ankhesenamen üzerinde ana başlıklar altında durulmuştur.

7. AHMOSE – NEFERTARİ: AMON’UN İLAHİ EŞİ

İsminin anlamı “Ahmose’un güzel arkadaşı” anlamına gelen ve XVIII. Hanedanlık’ın ilk kraliçesi olan Ahmose-Nefertari, bir dizi dini ünvan taşımış, kocası I. Ahmose ve oğlu I. Amenhotep’e yönetimde yardımcı olmuş ve sonunda Dair-el-Medina’da tanrılaştırılarak kültü Yeni Krallık’ın sonuna kadar burada gelişmiştir.²⁰¹ Tüm bunlar, kocasını desteklemesi, çocuklarını koruması, kadınlara özgü dini ayinleri yerine getirmesi ve gerektiğinde olmayan ya da ölen kralın yerine vekalet etmesi beklenen eşin kabul edilen görevleriyle tamamen uyumluydu.²⁰²

7.1. Ahmose-Nefertari’nin Kökeni ve Ebeveynleri

Babası XVII. Hanedanlık firavunu olan ve Hiksoslarla savaşırken ölen Seqenenre Tao’ydu. Tetisherı ve Ahhotep’ten devraldığı bayrağı layığıyla taşıyan Ahmose-Nefertari, bu üç kuşak kadının sonuncusuydu. Kraliçe Ahhotep’in kızı Kraliçe Ahmose-Nefertari, belki de büyük annesinin sağladığı etki sayesinde kendi başına etkili bir lider olduğunu kanıtladı. Aynı zamanda öz kardeşi olan I. Ahmose ile evlendi ve Büyük Kraliyet Eşi oldu. XVII. Hanedanlık, Hiksosların kovuluşu ve Yeni Krallık Dönemi’nin başlamasıyla sona erdirilip XVIII. Hanedanlık olarak devam etmiştir. Bu hanedanlığın ilk kraliçesi olma şerefine nail olmuştu. Yeni aile soyu da güçlü kadın otoritesine dayanıyordu.²⁰³

7.2. Eşi I. Ahmose Zamanında Ahmose-Nefertari

Kraliçe Ahmose-Nefertari babası Seqenenre Tao’nun mülküne kocasıyla birlikte varis olduğu için karar verme süreçlerinde yer alıyordu. Eşi I. Ahmose ile yaklaşık yirmi beş yıl boyunca birlikte hüküm sürdüğü, devlet düzeyinde alınan kararlara dahil

²⁰¹ Lesko, B. S. (1991). Women's monumental mark on ancient Egypt. *The Biblical Archaeologist*, 54(1), 12.

²⁰² Tyldesley, J. (2018). *Nefertiti's Face the Creation of an Icon*. Londra. 85.

²⁰³ Cooney, a.g.e., 2018, 103.

edildiği bilinmektedir.²⁰⁴ Bir stelde kayıtlı olan kanıtlar, I. Ahmose'un büyükanneleri Tetisheri'nin anısına bir proje inşa etmek istediğinde önce eşinden onay aldığını açıklamaktadır.²⁰⁵ Hem Ahhotep hem de Ahmose-Nefertari, I. Ahmose zamanında Kadın Hükümdar ünvanına sahipti ve bu, kraliçelerin aynı dönemde naip, hatta belki eş hükümdar olarak rollerini ifade ediyor gibi görünüyor. Tetisheri için böyle bir ünvan yoktur zira Kralın Baş Eşi ve Kralın Annesi hayattayken bir büyükannenin naiplik yapması kesinlikle alışılmadık bir durum olurdu.²⁰⁶

7.2.1. Ülkenin Yeniden İnşası

1993'ten bu yana Kraliçe Ahmose-Nefertari ile açıkça ilişkilendirilen iki yapının keşfedilmesi, Güney Abydos'un bu dönemde kraliyetin ilgi odağı olduğu ve bu yöneticilerin Teb'deki yapı projelerine rakip olabilecek bir merkez olduğu izlenimini güçlendirmektedir. Ahmose-Nefertari'nin Abydos'taki Tetisheri stelinde adının geçmesi ve I. Ahmose'un 22. saltanat yılında el-Ma'asara'daki (Kahire yakınlarında) kireçtaşı ocaklarının yeniden açıldığını duyuran iki yazıtta I. Ahmose'unkilerle birlikte adının ve ünvanlarının yer almasının kanıtladığı gibi, kraliyet projelerinde oynadığı önemli rolü göz önünde bulundurmak önemlidir.²⁰⁷ Kraliçe çeşitli proje ve görevlerde öncü rol üstlenmenin yanı sıra kocasına da yardımcı olmuştur. Yabancı hükümdarların istilası sırasında göz ardı edilen on üç tapınak ve kültün restore edilmesinde inisiyatif almıştır.²⁰⁸ Başta Deir el-Medina nekropolü olmak üzere yüzyıllarca süren yabancı yönetimin ardından ülkenin yeniden inşasına yardım etti. Ülkenin bu yeniden inşa ve imar çalışmalarıyla ilgili Ahmose-Nefertari'nin rolü ve sorumluluğu Memfis ve Asyut'un karşısındaki taş ocağı yazıtlarında belirtilmektedir. Kraliçe Ahmose-Nefertari'nin sahip olduğu ekonomik güç sayesinde bu inşa projelerini üstlenebilmiştir.²⁰⁹

²⁰⁴ Grimal, N. (1992). *A History of Ancient Egypt*. Oxford. 190-193.

²⁰⁵ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 92.

²⁰⁶ Callender, *a.g.t.*, 1992. 301.

²⁰⁷ Harvey, *a.g.m.*, 2004, 9.

²⁰⁸ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 92.

²⁰⁹ Lesko, *a.g.m.*, 1991, 12.

7.2.2. İlahi Konumu ve Bağış Steliyle Alınan Ünvan

“Amon'un İlahi Eşi” ünvanı, Ahmose-Nefertari'den başlayarak Yeni Krallık'taki kraliyet kadınları tarafından kullanılmış ve bu ünvan XXVI. Hanedanlık'ın sonuna kadar kullanılmaya devam etmiştir. Ancak bu rol, XVIII. ve XXVI. Hanedanlıklar arasında kraliyet kadınları tarafından aynı şekilde kullanılmamıştır. Yeni Krallık döneminde bu görev başlangıçta kraliçeler ya da prensesler tarafından üstlenilmiştir. XXI. Hanedanlık döneminde Amon'un Baş Rahibi'nin ailesinden kadınlar bu rolü üstlenmiş, ancak daha sonra prensesler yine bu göreve seçilmeye başlamıştır.²¹⁰ Amon'un İlahi Eşi rolü, tapınaklardaki rahipler arasında güç kullanmasına izin veren bir pozisyondu. Konumu onu baş rahibe, tapındaki tüm kadınların başı ve rahibeler topluluğunun başı konumuna getirmiştir. Kral Ahmose, eşi Kraliçe Ahmose-Nefertari'yi Amon'un İkinci Kahini olarak atayarak tapınak içinde daha da fazla güç sahibi olmasını sağlamıştır. Ahmose-Nefertari ismine Karnak'ta I. Ahmose'un "Bağış Dikilitaşı"nda “Tanrı Amon’un Eşi” olarak rastlandığı gibi bu stelde Ahmose-Nefertari için “Amon’un İkinci Rahibi” ünvanının satın alınışı da yansıtılmaktadır.²¹¹ Söz konusu stel I. Ahmose ve Ahmose-Nefertari yönetimi için bir anlamda meşruiyet belgesi, yönetimin güvence vesikası olarak görülebilir. “ Bağış Steli” metninin bir kısmının çevirisi aşağıdaki gibidir:²¹²

"[x yılı] Tufan'ın üçüncü ayı, yedinci gün, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın kralı Nebpehtyre, Re oğlu Ahmose, sonsuza dek yaşayacak.

Kent topraklarının [konseyinin?] ve Amon Tapınağı'nın hizmetkarlarının huzurunda yapıldı. Sarayın görkeminde söylenenler, yaşam!, refah!, sağlık!, içinde... [... Amon'un ikinci rahipliği görevini tanrının eşine, büyük kraliyet eşine verdim],

Beyaz tacın güzelliğiyle birleşti, Ahmose- Nefertari, yaşasın! [Onun için bir imyt-pr²¹³ yapıldı, oğuldan oğula, varisten varise

²¹⁰ Budin, *a.g.e.*, 2016, 223.

²¹¹ Fletcher, *a.g.e.*, 2015, 232.

²¹² Olivier, *a.g.t.*, 2008, 143.

²¹³ *Imyt-pr*: Elimizde kaydı bulunan en eski sözleşmeler *imyt per* belgeleridir. Kelimenin tam anlamıyla "evin içinde olan" demektir. Bu sözleşmeler sıklıkla "vasiyetname" olarak tanımlanmıştır, ancak daha iyi bir çeviri "(arazi) devir belgesi"dir. Bu belgeler, mülk sahibinin vasiyetsiz ölmesi halinde mülkü miras alacak kişi(ler) dışında birine devretmek için kullanılırdı. Bu belgeler mühürlenir ve merkezi bir devlet dairesinde dosyalanır veya kaydedilirdi. Johnson, J., H. (2002). Women's Legal Rights in Ancient Egypt. *Fathom Archive*. İnternet: <https://fathom.lib.uchicago.edu/1/777777190170/>, Erişim Tarihi: 16.08.2024.

Sonsuza dek hiç kimse tarafından [itiraz edilmesine izin vermeksizin] mirasçı olacaktır, çünkü benden önce gördüğüm makamdır.

- *altın: 160 adet şenau*
- *Gümüş: 250*
- *bakır: 67 adet bakırdan yapılmış nesne, her biri 6 şenau.*
- *Toplamı 200 olan 4 parça karşılığında ona verdim.*
- *400 şenau değerinde 200 adet giysi. Onları 200'e verdim.*
- *Peruk, 80, 10 tanesi 210 şenau değerinde, 150 olarak hesapladım.*
- *Merhem, 13 çömlek 78; 50 olarak hesapladım.*
- *Şenau cinsinden toplam: 1,010.*

Kendisine erkek ve kadın hizmetkarlar, 1010 şenau'nun 12 fazlası olarak dört yüz ölçek arpa ve altı dönüm sulak arazi verdim. Makamı 600 şenau değerinde olacak. Makam onun için tamamlanmış, kendisine vakfedilmiştir.

Dedi ki: "Doğrusu ben fiyattan memnunum. Kimsenin sonsuza dek itiraz etmesine izin vermeden ona göre yapılsın."

Bu konuda yemin etti: "Rabbim benim için yaşadıkça."

Tanrının karısı, büyük kraliyet karısı Ahmose- Nefertari'nin kontrolüne verilen makamı yazılı olarak kaydetmek için Amon tapınağının hizmetkarlarıyla birlikte Teb kenti meclisinin önüne geldi, majestelerimin verdiği 200 şaldan birinden oluşan takas bedelinden elde edilen bir şal giydi. Çünkü o bir Nemhet, hiçbir şeyi yok.

Gerçekten de majesteleri, onun söylediği herhangi bir istekten ayrı olarak, bir kardeşinin onun için gelir elde etmek amacıyla ona verdiği şeyden oluşan, meydan okumadan kaldırılan bir ev inşa ettirdi. Sonra saray mensuplarının huzurunda majesteleri adına Tanrı'ya şükrederek şöyle dedi: Hiçbir şeyim yokken beni giydiriyor; yetimken zengin olmama neden oluyor.

Kralın huzurunda mühürlendi. [Amon'un taşınabilir kabuğunun huzurunda, Choiak festivalinde [güney festival alanında] kralın huzurunda, tanrının eşi ve büyük kraliyet eşi Ahmose Nefertari'nin huzurunda, hep birlikte ve majestelerinin [sütunun geri kalanı boş; aşağıda yatay olarak devam ediyor] ve tüm sulh hakimleri konseyinin önünde imyt-pr verdi.

Sonra bu tanrının majesteleri şöyle dedi: Ben onun koruyucusuyum. Gelecek nesillerden sonra ortaya çıkacak hiçbir kral sonsuza dek ona meydan okuyamayacak. Ancak tanrının karısı Ahmose-Nefertari olabilir. Tanrının karısı olması nedeniyle sonsuza dek oğuldan oğula ona aittir. 'Benden başka' diyecek kimse yoktur. Konuşabilecek başka biri yoktur".²¹⁴

²¹⁴ Olivier, a.g.t., 2008, 143.

Amon kahinliğinin büyük bir güç sağladığı düşünüldüğünde, Ahmose'un karısını siyasi erişim ve nüfuz için bu pozisyona atamış olması muhtemeldir. Göreve getirildiğinde, böylesine prestijli bir pozisyona sahip olan sadece iki kadın vardı. Kraliçe Ahmose-Nefertari, tanrılar için sunuları toplamak ve tapınağın sahip olduğu tarlalarda çalışan insanları yönetmek gibi dini işlevlerin yanı sıra sivil işlevlerden de sorumluydu.²¹⁵ Bu rollerde, bir rahibeler heyetinin (tapınak müzisyenleri ve şarkıcılar) kontrolü, tanrı Amon'a ilahi sunumu ve tapınak tarlalarında çalışan işçiler ve bir takım ileri gelenler gibi çeşitli sivil ve dini görevleri yerine getirdi. Ahmose-Nefertari'nin Karnak'taki dini görev ve sorumluluklarını yerine getirirken tüm din adamları gibi onun da tapınağın kutsal gölünde yıkanması ve saf keten elbiseler giymesi gerekiyordu. Tanrı'nın Eşi sıfatının getirdiği sorumluluklar arasında düşman imgelerinin ayinsel biçimde yakılması ve ritüel hedeflere ok atılması da vardı.²¹⁶

7.3. Oğlu I. Amenhotep Zamanında Naipliği

Ahmose-Nefertari kocası I. Ahmose'dan daha uzun yaşadı.²¹⁷ Kral I. Ahmose MÖ 1525 dolaylarında 35 yaşında öldüğünde Dra' Ebu'n-Neca'daki kaya mezarına defin merasimini eşi Ahmose-Nefertari yönetti. Kral Ahmose ani bir şekilde öldüğünde ve Veliaht Prens I. Amenhotep yönetmek için çok genç olduğundan, firavun olarak hüküm sürmek için uygun yaşa gelene kadar yedi yıl boyunca Ahmose-Nefertari oğlunun naibi oldu. annesi Ahmose-Nefertari naip olarak hareket ederek saray, tapınak ve devlet adına tüm kararları aldı. Yeni Krallık, yönetim her alanında gerçek ve katıksız kadın gücünün etkisi ve kontrolüyle başladı. Kraliçe Ahmose-Nefertari vekillik/naiplik görev ve sorumluluğu altında küçük yaşta olmasından dolayı oğluna gelebilecek her türlü tehdit ve tehlikeden onu korudu, oğlunun dini eğitimi ve bu alanda yönlendirilmesiyle de ilgilenip onu kutsal görevine karşı hazırladı.²¹⁸ Ancak hükümdarlığı boyunca oğlunun danışmanı olarak kaldı.²¹⁹

²¹⁵ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 93-94.

²¹⁶ Fletcher, *a.g.e.*, 2015, 232.

²¹⁷ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 93.

²¹⁸ Cooney, *a.g.e.*, 2018, 103-104.

²¹⁹ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 93.

Krallar Vadisi'nin, I. Amenhotep zamanında Kraliçe Ahmose-Nerfertari tarafından kurulmuş olmasının mümkün olduğu iddia edilmektedir. Buna gerekçe olarak da işin tamamlanması için yeterli zaman kalması için hükümdarların mezarlarına genellikle saltanatlarının erken dönemlerinde başlamasıdır. I. Amenhotep tahta çıktığında henüz küçük bir çocuktu ve muhtemelen bu tür meselelerle uğraşacak yaşta değildi. Bu nedenle, oğlunun gömüleceği yerin hazırlanması emrini büyük olasılıkla onun adına annesi vermiştir.²²⁰ Ahmose-Nefertari, oğlu I. Amenhotep ile birlikte Krallar Vadisi'ni inşa eden işçileri barındıran Deir el- Medina topluluğunu da kurmuştur.²²¹

Kraliçe Ahmos-Nefertari oğlunu toyluğundan koruyarak onu kutsal görevi için eğitti. Ancak onu kısırlığından koruyamadı. Eski Mısırlılar bu hassas noktaya asla doğrudan değinmezler ama I. Amenhotep'in tarihsel ya da arkeolojik kayıtlarda bulabileceğimiz hiçbir çocuğu olmamıştır. Bu duruma rağmen genç kral oldukça özel ve güçlü bir lider olarak görülüyordu. Ortaya çıkan bu etkili görüntünün sebebi annesinin yani Kraliçe Ahmose-Nefertari'nin başarılı rehberliği ve etkin gücünün bir uzantısı olarak yorumlanabilirdi. Gerçekten de anne-oğul çifti, ölümlerinden sonra yüzyıllar boyunca birlikte tasvir edilmiş, Mısır'ın iyiliği ve istikrarı için çalışmışlar ve Teb'in koruyucu tanrıları olarak tanrılaştırılmışlardır. Aile soylarının devamı için olamasa da Mısır'ın iyiliği için çalışmışlardır.²²²

7.4. I. Thutmose Zamanında Ahmose-Nefertari

I. Amenhotep'in ölümünden sonra yerine I. Thutmose geçmiştir. Kraliçe Ahmose-Nefertari, oğlunun halefi I. Thutmose'un krallığı döneminde yaşamış ve Thutmose da onu büyük ölçüde onurlandırmıştır. Karnak'ta kraliçenin onuruna bir heykel yaptırmıştır. Görünüşe göre kraliçenin yeni kral I. Thutmose'un saltanatında bir etkisi olmuş olmalı ki ona büyük bir onur vermişti. Ya da belki de kocası ve oğlu iktidardayken onun sorumlu olduğu tüm büyük başarılardan haberdar olmuştur.²²³ I. Thutmose iktidara geldiğinde Ahmose-Nefertari'nin hala hayatta olduğu

²²⁰ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 93-94.

²²¹ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 93.

²²² Cooney, *a.g.e.*, 2018, 103-104.

²²³ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 94.

düşünülmektedir, çünkü bu kral tarafından hükümdarlığının ilk yılında dikilen bir dikilitaşın üzerinde kraliçenin bir görüntüsü tasdik edilmiştir.²²⁴ I. Thutmose tarafından dikilen dikilitaşta Ahmose-Nefertari'nin görüntüsünün olması belki de bir vefa borcunu ödemedir. Çünkü I. Amenhotep'in ölümüyle birlikte yerine geçecek bir varis olmaması Mısır iktidarında önemli bir sorun olarak varlığını koruyordu. Ülke; yakın zamanda yabancı istilasından (Hiksoslar) kurtulmuş olup yeniden birleşen Mısır'da bir veliaht prens yoktu. Thutmose adındaki yetişkin bir adamın bir sonraki kral olarak saraya nasıl davet edilmesine karar verildiğini henüz bilmiyoruz. Fakat Ahmose-Nefertari'nin bunda bir rolü olabileceği ve yönetimin boşluk kaldırmayacak bir dönemde olduğunu çok iyi bilen Ahmose-Nefertari'nin I. Thutmose'u ön plana çıkarmış olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Thutmose, tıpkı Kraliyet Ailesi gibi Teb'liydi. Muhtemelen Hiksos krallarına karşı yapılan savaşlarda general olarak görev yapmıştı. Bazı tarihçiler de I. Thutmose'un bir şekilde aileyle akraba olabileceğini, belki de ölen kralın erkek veya kız kardeşinin oğlu olabileceğini ileri sürmüştür. Fakat bu iddiaları kanıtlayacak bulgular yoktur. Tek bildiğimiz, Thutmose tahtı kabul etti ve daha sonra Mısır Bilimi'nde I. Thutmose oldu: "Tanrı Thoth'un Doğuşu". Tahttaki konumunu sağlamlaştırmak için Ahmose adında bir prensesle evlendi ve bu prenses muhtemelen ölen kral I. Amenhotep ve Ahmose-Nefertari'nin ailesiyle akraba olan bir kadındı.²²⁵ Bazı araştırmacılar prenses Ahmose'un Kraliçe Ahmose-Nefertari'nin kızı olduğunu söylerler. Bu durumda I. Thutmose, Ahmose-Nefertari'nin damadı olmuş oluyordu. Bu evliliğe rağmen kralın kartuşlardaki adının yanında kralın eşi Kraliçe Ahmose'un adı değil de, Kraliçe Ahmose-Nefertari'nin ismi geçiyordu. Bu durum Ahmose-Nefertari'nin yönetimde ne kadar güçlü, etkin ve baskın bir karakter olduğunu göstermektedir.²²⁶

7.5. Kraliçenin Aldığı Ünvanlar

Ahmose-Nefertari pek çok ünvana sahip olmuş güçlü bir kraliçeydi. Yüzyıllar boyunca "Kalıtsal Prens" olarak onurlandırıldı. "Kralın Kızı"; "Kralın Kız Kardeşi";

²²⁴ Robins, *a.g.e.*, 1993, 44.

²²⁵ Cooney, *a.g.e.*, 2018, 104.

²²⁶ Fletcher, *a.g.e.*, 2015, 237.

"Büyük Kraliyet Eşi" gibi çok yaygın olan ünvanlara ek olarak "Büyük Lütuf"; "Büyük Övgüler";, "Büyük Hükümdar" ve "Yukarı ve Aşağı Mısır'ın Hanımı" gibi daha nadir ünvanları vardı.²²⁷ "Yukarı ve Aşağı Mısır'ın Hanımı" özellikle nadirdir ve bu ünvan küçük oğluyla birlikte naip olarak hüküm sürdüğü zamanı onurlandırmak için verilmiş olabilir. "İlahi Anne" ve "güzel beyaz taç ile birleşen büyük hükümdar" yine nadir ünvanlarındandı. Hatta Eski Krallık döneminden kalma, "her şeyi söyleyen ve onun için yapılan" gibi nadir bir ünvana bile sahipti.²²⁸ Kraliçe bu ünvanların bir kısmını Kral Ahmose'nin eşi olduğu zamanlarda, bir kısmını Kral I.Amenhotep'in annesi olduğu zamanda bir kısmını da öldükten sonra kazanmıştır. Öldüğünde "Gökyüzünün Hanımı, Batı'nın Hanımı" olarak ünvanlar verilip tapınılmıştır.²²⁹

Tüm ünvanları arasında Kraliçe Ahmose-Nefertari, en çok "Amon'un İlahi Eşi" ünvanını tercih etmiştir. Bu tercihinin altında yatan sebep belki de kraliçeye en fazla siyasi gücü vermesidir.²³⁰ I. Ahmose Teb'deki Amon kültüne büyük katkılarda bulunmuş ve karısı için ekonomik güce sahip dini bir makam ve bir kadın için mümkün olan en yüksek mevki olan Amon'un İlahi Eşi rahiplik ünvanını elde etmişti.²³¹ Tanrının eşi ünvanı, I. Ahmose'un hükümdarlığına kadar kraliyet ailesinde yerleşmemiş bir rahiplik makamıydı. Bundan önce kraliyet mensubu olmayan tanrı eşlerine dair birkaç örnek vardır. Bu ünvan kraliyet kadınlarıyla ilişkilendirilmeye başlandıktan sonra, onların ünvanlarının bir parçası haline gelmiş ve kraliyet nişanı taşıırken ya da takarken gösterildiklerinde bile kullanılmıştır. Bugün sadece birkaç blok halinde kalan I. Amenhotep'in küçük bir yapısında bir zamanlar Ahmose Nefertari'nin tanrının eşi olarak görev yaptığını gösteren sahneler vardı.²³² "Tanrı'nın Eşi" ünvanı oldukça önemliydi ve Ahmose-Nefertari diğer birçok ünvanından ziyade bu ünvanı kullanmayı tercih etmiştir. Çünkü bu ünvan, kişiye Amon Kültü'nde değerli bir konum sağlayan bir rahip makamıydı. Ayrıca Kraliçe bu ünvan sayesinde muazzam bir servet ve itibar kazanıyor, önemli bir siyasi nüfuza sahip oluyor ve tapınak ritüellerinde ve

²²⁷ Gestoso Singer, G., & Laporta, V. (2010). Life and Afterlife of Ahmose Nefertari. *İ-Medjat*. İnternet: https://www.academia.edu/389151/_Life_and_afterlife_of_Ahmose_Nefertari_by_Virginia_Laporta_and_Graciela_Gestoso_Singer, Erişim Tarihi: 24.06.2024.

²²⁸ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 91.

²²⁹ Fletcher, *a.g.e.*, 2015, 232.

²³⁰ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 91.

²³¹ Abram, *a.g.m.*, 2007, 15.

²³² Robins, *a.g.e.*, 1993, 151.

festivallerde firavunla birlikte çalışıyordu. Aynı zamanda Ahmose-Nefertari bu ünvanla firavunun anasoylu ardılığını meşrulaştırmış oluyordu.²³³

7.6. Ölümü ve Mezarı

Yaklaşık 70 yaşına kadar yaşayan ve uzun bir ömür süren Kraliçe Ahmose-Nefertari, Eski Mısır tarihinin en çok saygı duyulan kadını ve Mısır'ın XVIII. Hanedanlık'ı Altın Çağ'ının büyükannesiydi. Ahmose-Nefertari hem kocasından, hem oğlundan hem de kızından daha uzun yaşamıştı. Kraliçe öldüğünde çeşitli yerlere “Tanrı’nın Eşi Göklere Uçtu” yazıldı.²³⁴ Kraliçenin bu uzun yaşamı Mısır’ın istikrarı ve refahı için oldukça verimli geçmişti. Kraliçe Tetisheri, Kraliçe Ahhotep ve Kraliçe Ahmose-Nefertari kendilerinden sonra gelecek olan kadın yöneticiler/liderler için izlenecek bir kadın otoritesi, modeli oluşturmuşlardı. Mesela bu duruma bir örnek olarak Ahmose-Nefertari’nin ileride başarılı ve çok güçlü bir Kadın Firavun olacak olan Hatšhepsut’un genç bir kızken yetiştirilmesinde, iyi bir eğitim almasında ve rahibelik görevleri konusunda eğitilmesinde ve yönlendirilmesinde çok büyük rolünün var olduğu bilinmektedir.²³⁵

Kraliçe Ahmose-Nefertari, damadı I. Thutmose'un hükümdarlığı sırasında (yaklaşık MÖ 1506-1493) öldü.²³⁶ Yeni Krallık kraliçeleri genellikle cenaze kültlerinin kocalarının mezar tapınağı içinde yer almasıyla yetinmek zorundaydı, ancak I. Amenhotep annesine için ayrı bir mezar tapınağı inşa ettirdi. Ahmose-Nefertari, Amenhotep'ten daha uzun yaşadı ve Karnak'ta inşa ettirdiği saraya yaşlı kraliçenin devasa bir heykelini diken halefi I. Thutmose tarafından da onurlandırıldı.²³⁷ Büyük olasılıkla oğluyla, KV39'daki mezar odalarının ikincisine gömüldü.²³⁸ Muhtemelen başlangıçta Dra Abu el-Naga'daki (Teb) kraliyet

²³³ Gestoso Singer, G., & Laporta, V. (2010). Life and Afterlife of Ahmose Nefertari. *İ-Medjat*. İnternet: https://www.academia.edu/389151/_Life_and_afterlife_of_Ahmose_Nefertari_by_Virginia_Laporta_and_Graciela_Gestoso_Singer, Erişim Tarihi: 24.06.2024.

²³⁴ Bryan, B., M. (2003). *The 18th Dynasty before the Amarna Period*. (ed. Shaw, I.). Oxford. 229.

²³⁵ Cooney, a.g.e., 2018, 122

²³⁶ Gestoso Singer, G., & Laporta, V. (2010). Life and Afterlife of Ahmose Nefertari. *İ-Medjat*. İnternet: https://www.academia.edu/389151/_Life_and_afterlife_of_Ahmose_Nefertari_by_Virginia_Laporta_and_Graciela_Gestoso_Singer, Erişim Tarihi: 24.06.2024.

²³⁷ Lesko, a.g.m., 1991, 12.

²³⁸ Fletcher, a.g.e., 2015. 237. ve İnternet: <https://thebanmappingproject.com/tombs/kv-39-amenhetep-i>, Erişim Tarihi: 25.08.2024.

nekropolüne gömülmüştür; ancak mezarı soyulmuş ve tabutu mummyasıyla birlikte XXI. Hanedanlık Deyr el-Bahari mummya zulasında (TT 320) III. Ramesses'in mummyasıyla birlikte bulunmuştur. Aynı mummya zulasında Ahmose-Nefertari'nin sütannesı Leydi Rai'nin cesedı de bulundu.²³⁹ Kralıçenin cesedı natron çözeltesinde mummyalandı ve keten kumaşlara sarılı bir buçuk metrelik bedeni kralıçenin muazzam konumunu ve statüsünü vurgulamak amacıyla tam dört metre uzunluğunda büyük bir tabuta konuldu.²⁴⁰ Kazıtılmış başların belirgin popülaritesine rağmen, her dönemden mummyalar iyi giyimli doğal saçlı başlarla bulunmuştur ve günümüze ulaşan romantik şiirler temiz ve parlak saçların çok beğenildiğini açıkça ortaya koymaktadır. İleri yaşta doğal saçlarının çoğunu kaybetmiş olarak ölen Kralıçe Ahmose Nefertari'nin mummyalanmış bedeni, muhtemelen onu öbür dünyada kel olarak yeniden doğma dezavantajından kurtarmak isteyen mummyalayıcılar tarafından özenle tedarik edilmiş insan örgülerinden oluşan bir peruk takıyordu.²⁴¹

7.7. Ölümünden Sonraki Tasvirleri ve Kültü

Ahmose-Nefertari'nin önemi ölümüyle bitmedi çünkü kendisi ve oğlu I. Amenhotep, Deir el-Medina'nın işçileri tarafından nekropollerinin koruyucusu ve diriliş tanrıçası olarak tanrılaştırıldı ve tapınıldı. Ahmose-Nefertari ve oğlu I. Amenhotep, III. Thutmose zamanından (yani ikilinin ölümlerinden yaklaşık bir asır sonra) Ramesside Dönemi'nin sonuna kadar oğlu I. Amenhotep ile birlikte tapınıldılar.²⁴² Yaklaşık 400 yıl boyunca Deir el-Medina ve Teb bölgesinde bir kabul ve tapınma kültürünün konusu oldular. Bu tür eserlerin yapıldığı dönemin hükümdarları olmamalarına rağmen, imgeleri çok sayıda stel ve mezarda yer almaktadır (EK-13).²⁴³ Ölümünden 400 yıl sonra Teb'te kendisine tanrıça olarak tapınılırken bir mezar duvarına resmedilmiştir.²⁴⁴ Tanrılaştırılmış statülerinin ve tapınmalarının nedeni tam

²³⁹ Gestoso Singer, G., & Laporta, V. (2010). Life and Afterlife of Ahmose Nefertari. *İ-Medjat*. İnternet: https://www.academia.edu/389151/_Life_and_afterlife_of_Ahmose_Nefertari_by_Virginia_Laporta_and_Graciela_Gestoso_Singer, Erişim Tarihi: 24.06.2024.

²⁴⁰ Fletcher, *a.g.e.*, 2015, 237.

²⁴¹ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 172.

²⁴² Budin, *a.g.e.*, 2016, 211.

²⁴³ Fletcher, *a.g.e.*, 2015, 232.

²⁴⁴ Gestoso Singer, G., & Laporta, V. (2010). Life and Afterlife of Ahmose Nefertari. *İ-Medjat*. İnternet: https://www.academia.edu/389151/_Life_and_afterlife_of_Ahmose_Nefertari_by_Virginia_Laporta_and_Graciela_Gestoso_Singer, Erişim Tarihi: 24.06.2024.

olarak bilinmemekle birlikte, bunun belki de I. Amenhotep'in gösterdiği empatiyle yüzyıllar boyunca ikiliye adanmışlık kültürünün yoğun bir şekilde takip edildiği ünlü işçi köyü Deir el-Medina'daki işçilere yardım etmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.²⁴⁵ Zira Deir el-Medina'da I. Amenhotep "Şehrin Efendisi" olarak ve Ahmose Nefertari "Batı'nın Hanımı, Gökyüzünün Hanımı " olarak anılmaktaydı.²⁴⁶ Ahmose-Nefertari ve oğlu I. Amenhotep'in tanrılaştırılmasıyla birlikte, bazı ulusal tanrıların Yeni Krallık döneminde belirli nitelikler ve özellikler kazanmaya başladığı görülmektedir.²⁴⁷ Deir el-Medina'lılar için anne ve oğulun bu kadar önemli olmasındaki sebep bu ikilinin, Krallar Vadisi'ndeki mezarları inşa edenlerin barındığı, yaşadığı yer olan Deir el-Medina köyünü kuran kişiler olmasıdır. Bu sebeple Deir el-Medina'lılar için anne ve oğulun özel bir yeri vardı. Bu kült Yeni Krallık'ın sonuna kadar devam etti.²⁴⁸

Ahmose-Nefertari ismine Sina'da Karnak, Abydos, Deir el-Bahari ve Serabit el-Kadim tapınaklarında da rastlanmaktadır.²⁴⁹ Bu yerel topluluklarda da ona hürmeten tapınaklar inşa edilmiştir. Çoğunlukla Firavun tarafından istihdam edilen mezar işçilerinden oluşan kültü arasında kendisine Gökyüzünün Hanımı ve Batının Hanımı olarak tapınılmıştır.²⁵⁰ Tapınanları Ahmose-Nefertari'yi Amon, Mut ve Khonsu tarafından oturtulduğu en yüksek cennete yükseltti. Kutsal Teb Üçlüsü'nün kişilerine eşit bir ilah olarak tapıldı. Mısır Panteonu'na yükseltilmiş olan aziz Firavunların hepsinden daha fazla saygı görüyordu. Kraliçeye ve ailesine yapılan bu tapınma diğer hükümdarlara yapılandan daha sık ve daha uzun süreliydi. Onun kültürüne, tanrılara hitap ederken kullanılan duaları onun şerefine okuyan özel bir rahiplik eklenmişti ve kraliçe için kutsal olan büyük bir tapınak, tanrıların tapınaklarının taşındığı gibi bir ağaç kütüğü üzerinde alay halinde taşınırdı.²⁵¹

Mezar tapınağında kraliçenin siyah kaplı ahşap bir heykeli vardı ve Batı Teb'te her yıl düzenlenen geçit töreninde kullanılıyordu. Bu heykel, kraliçenin diğer tüm siyah resimlerine ilham kaynağı oldu. Mezarlarda ve stellerde derisi de siyaha

²⁴⁵ İnternet: <https://egypt-museum.com/stela-of-neferhotep/>, Erişim tarihi: 21.06.2024.

²⁴⁶ Gestoso Singer, G. (2011). Ahmose Nefertari, the Woman in Black. *Terrae Antiquae*. İnternet. <http://terraeantiquae.com/profiles/blogs/ahmose-nefertari-the-woman-in>, Erişim Tarihi: 24.06.2024.

²⁴⁷ Tyldesley, J. (2011). *Hatchepsut: the female pharaoh*. Londra. 246.

²⁴⁸ Tyldesley a.g.e., 2006, 90.

²⁴⁹ Fletcher, a.g.e., 2015, 232.

²⁵⁰ Tyldesley, a.g.e., 1995, 215.

²⁵¹ Alameen, a.g.t., 2013, 95.

boyanmıştır. Deir el-Medina'da tanrılarla temsil eden, genellikle standart bir tarzda, yaklaşık 20 adak heykeli bulundu. İşçi Djehutyhermektef (TT 357) tarafından ya da onun için II. Ramesses'in ilk yıllarında yapılan bu ahşap heykellerden birinde Kraliçe ayakta, dar ve uzun bir elbise giymiş olarak tasvir edilmiştir. Elinde bir asa tutup akbaba başlığı takıyordu. Torino'daki Museo Egizio'daki iki heykelcikte tanrılaştırılan kraliçe, vücudu saran, bilek hizasında bir elbise giyen genç bir kadın olarak tasvir edilmiştir. Figürlerden biri onu siyah bir yüzle gösteriyor, ancak kolları ve ayakları kararmamış. Bu renginin altında genetik değil, ikonografik bir motifin yattığını akla getirmektedir.²⁵² Deir el-Medina'daki ustabaşı Inerkhau "Gerçeğin Yerinde İki Ülkenin Efendisi'nin Ustabaşı"²⁵³ Mezarı'nda (TT 359), uzun, rengarenk bir kurdeleyle belden bağlanan bol pileli bir elbise giyerken tasvir edilen Kraliçe Ahmose Nefertari, yine siyah tenli olarak betimlenmiştir. Deir el-Medina'da bulunan özel bir adak dikilitaşında Kral I. Amenhotep, siyah deriyle gösterilen annesi Kraliçe Ahmose Nefertari'nin aksine normalde kırmızı deriyle tasvir edilmiştir.²⁵⁴ Yine bir tasvirde uraeuslu akbaba başlığı ve "diriliş tanrısının siyah derisini" giydiği görülür (EK-14).²⁵⁵ Bazı araştırmacılar bunun onun Nübyeli soyunun bir işareti olduğunu öne sürmektedirler. Bazı araştırmacılar da bu durumu siyah derinin Mısırlılar için yeni bir hayat anlamına gelmesi olarak yorumlamaktadırlar.²⁵⁶ Siyah renk yeniden doğuş, doğurganlık, ölüm ve Mısır'ın kendisiyle ilişkilendirilirdi. Kraliçenin de doğurganlık ve yeniden doğuşu simgeleyen siyah teniyle gösterilmesi, onun XVIII. Hanedanlık'ın yaratıcısı olarak tanımlanmasını desteklemektedir. Siyah ten rengi aynı zamanda koyu Nil çamurunu ima eder ve yaşam üreten bir madde olarak semboliktir.²⁵⁷ Kraliçe de "Diriliş Tanrıçası" olarak da saygı görüyordu. Mısır panteonunda tanrı ve tanrıçaların siyah tenle gösterimi nadir değildi. Örneğin "Ahiret Kralı" Osiris, "Kara Olan" olarak

²⁵² Gestoso Singer, G. (2011). Ahmose Nefertari, the Woman in Black. *Terrae Antiquae*. İnternet. <http://terraeantiquae.com/profiles/blogs/ahmose-nefertari-the-woman-in>, Erişim Tarihi: 24.06.2024.

²⁵³ III. Ramesses ve IV Ramesses'in emri altında çalışmıştır.

²⁵⁴ Gestoso Singer, G. (2011). Ahmose Nefertari, the Woman in Black. *Terrae Antiquae*. İnternet. <http://terraeantiquae.com/profiles/blogs/ahmose-nefertari-the-woman-in>, Erişim Tarihi: 24.06.2024.

²⁵⁵ Abram, a.g.m., 2007, 15.

²⁵⁶ Gestoso Singer, G. (2011). Ahmose Nefertari, the Woman in Black. *Terrae Antiquae*. İnternet. <http://terraeantiquae.com/profiles/blogs/ahmose-nefertari-the-woman-in>, Erişim Tarihi: 24.06.2024.

²⁵⁷ Ziegler, C. (2008). *Queens of Egypt: From Hetepheres to Cleopatra*. Monako. 340.

anılırken, "Mumyalama Tanrısı" Anubis, gerçek çakallar ve köpekler tipik olarak kahverengi olmasına rağmen kara çakal veya köpek olarak gösterildi.²⁵⁸

XIX. Hanedanlık'ın önemli kraliçelerinden biri olan Nefertari kabartmalarda kişisel olarak İsis ile ilişkilendirilmiş, ancak aynı zamanda kraliçe - tanrıça Ahmose-Nefertari ile de aynı doğrultuda yer almıştır. Ahmose Teb'deki Amon kültüne büyük katkılarda bulunmuş ve karısı için ekonomik güce sahip dini bir makam ve bir kadın için mümkün olan en yüksek mevki olan Amon'un İlahi Eşi rahiplik ünvanını elde etmişti. Tanrının karısının işlevinin bir kısmı, tanrının önünde sistrumunu çalarak onu yatıştırmak ve olası öfkesini önlemek ve aynı zamanda tanrının eli olarak rolünde onu teşvik etmektir, böylece evrenin bereketini sonsuza dek azalmadan koruyacaktı. Ahmose-Nefertari ve oğlu I. Amenhotep'i onurlandıran bir stelde, tanrılaştırılan kraliçe akbaba başlığının tamamını giymiştir. Bu başlık XIX. Hanedanlık'ın güçlü firavunu II Ramses'in diplomastik eşi Nefertari'nin her tasvirinde giydiği başlığın aynısıdır ve muhtemelen Ahmose-Nefertari'yle bağlantı kurmak için seçilmiştir. Yurttaşları için Nefertari'nin adı hiç kuşkusuz birçok olumlu çağrışım uyandırıyordu; özellikle de XVIII. Hanedanlık'ın kurucusu Ahmose-Nefertari'nin anısıyla, Teb'in iktidara yükseldiği ve kocasının Asyalı istilacılar Hiksosları kovduğu görkemli günlerde yaşamıştı. Nefertari'nin seçtiği başlığın aynı zamanda Ahmose-Nefertari'nin de tercih ettiği başlık olması muhtemelen kasıtlıydı.²⁵⁹

²⁵⁸ Gestoso Singer, G. (2011). Ahmose Nefertari, the Woman in Black. *Terrae Antiquae*. İnternet. <http://terraeantiquae.com/profiles/blogs/ahmose-nefertari-the-woman-in>, Erişim Tarihi: 24.06.2024.

²⁵⁹ Abram, *a.g.m.*, 2007, 15.

8. HATŞEPSUT: KADIN FİRAVUN

Adı "asil kadınların en önde geleni" anlamına gelen XVIII. Hanedanlık Kraliçesi Hatşepsut Eski Mısır'ın o güne kadar gördüğü en güçlü kadın krallık dönemini yönetti. Kendisi Eski Mısır'ın ilk ve tek kadın firavunu değildi; ancak, erkek halefi yaşarken tahtı kendisi için talep eden tek kişiydi.²⁶⁰ Kendinden önce ve sonra da firavunluk makamına ulaşabilen kraliçelerden farklı olarak, onun zamanında Mısır'da iç karışıklık, taht kavgaları gibi bir durum söz konusu değildi. Oldukça uzun sürmesiyle dikkat çeken saltanatı, nispeten huzurlu, askeri ve ekonomik açıdan verimli ve zengindi. Onun saltanatı başarı, zekice strateji oluşturma, ticari ilişkiler kurma ve refahla damgalanmıştı. Ancak bir sonraki kral onun oğlu değildi; aslında onun krallığını gerekli kılan şey erkek çocuğunun olmamasıydı. Mirasını koruyacak bir oğlu olmayınca, adı dini ve tarihi kayıtlardan silindi, resimleri kazındı, heykelleri parçalara ayrıldı. Onun yönetimi, bizzat kendisinin iktidar mevkilerine yerleştirdiği kendisinden sonra gelen erkekler için bir tehdit olarak görülmüş olabilir.²⁶¹

8.1. Hatşepsut'un Kökeni ve Ebeveynleri

I. Thutmose'un en büyük kızı Hatşepsut; Ahhotep, Ahmose-Nefertari ve kendi annesi Kraliçe Ahmose gibi dinamik kadınlardan oluşan uzun bir soydan geliyordu ve bu nedenle VIII. Hanedanlık soyuna bağlıydı. Yani bir diğer bağlamda, Mısır'ın en üst düzey rahibesi ve muhtemelen çok genç yaşta seçilecek bir prenses için saygıdeğer bir soydan geliyordu. Babası I. Thutmose, Suriye ve Nübye'ye karşı yürüttüğü savaş seferleriyle ünlüydü.²⁶² Hagr el-Merwa'da bulunan kanıtlar nedeniyle Hatşepsut'un ailesiyle birlikte Nübye'de Kurgus adlı bir yere gitmiş olmasının mümkün olduğu öne sürülmektedir.²⁶³ I. Thutmose Kurgus üzerine yaptığı seferde eşi Kraliçe Ahmose'u ve kızı Hatşepsut'u yanında götürmesiyle burada Hatşepsut'un küçük yaştan itibaren babası I. Thutmose'un yanında yönetim konusunda tecrübe kazandığı düşünülmektedir.²⁶⁴ Yine

²⁶⁰ Irby, *a.g.m.*, 2023, 78.

²⁶¹ Cooney, *a.g.e.*, 2018, 14.

²⁶² Cooney, K. (2014). *The woman who would be King: Hatshepsut's Rise to Power in Ancient Egypt*. New York. 33.

²⁶³ Olivier, *a.g.t.*, 2008, 148.

²⁶⁴ Cooney, *a.g.e.*, 2014, 33.

bir başka çıkarıma göre, ilerleyen dönemlerde babası I. Thutmose Memfis ya da Heliopolis'in kentsel elit merkezlerinde ya da Levant, Libya veya Nübye'ye yapılan yaz seferlerinde aktifken Hatşepsut Teb'de ailesini temsil ediyordu. Bu şekilde Hatşepsut, Mısır'ın en güçlü dini merkezi ve kralların doğum yeri olan Teb'de babasının otoritesinin bir uzantısı olarak hareket etti. Kadınlığı ve soyu onu böyle bir pozisyon için mükemmel bir seçim haline getirmişti. Zira Mısır'ın en zengin tapınak kurumlarından birinde, Amon rahipliğinde, Amon'un İlahi Eşi olarak rahipler hiyerarşisine erişebilecek ve kralın kendi gücüne siyasi bir tehdit oluşturamayacak bir müttefikti. Babasının gündemini korumak onun için en iyisiydi. Herhangi bir erkeğe bağlı olmayan Hatşepsut'un henüz uğruna savaşaacağı, tahtın bir sonraki varisi olarak tanıtacağı bir çocuğu yoktu. Böyle bir kızı tapınak pozisyonuna yerleştirmek, kendisine bir şey olacağı endişesi olmadan gücü krala geri veriyordu.²⁶⁵

8.2. II. Thutmose ile Evliliği

Binlerce yıllık Eski Mısır tarihinde sadece birkaç kadın firavundan biri olan Hatşepsut, hükümdarlığını bir erkek gibi miras almamıştı. Babasının ölümünden sonra, artık ünvan dışında hiçbir şekilde Kral'ın Kızı değildi. Kendisini eş olarak, kraliçe olarak erkek kardeşlerinden birine bağlamak zorunda kalacaktı. Muhtemelen hanedanlığın diğer asil kadınlarında da olduğu gibi, bu kader onun için başından beri planlanmıştı. I. Thutmose'un ikinci eşi, Hatşepsut'un üvey annesi, olan Mutnofret'ten olma oğlu II. Thutmose bu rol için seçildi. Antropologların II. Thutmose'un korunmuş mumyasının genişlemiş kalbi ve çukurlu derisi üzerinde yaptıkları incelemelere dayanarak, hazır olmayan ve sağlıklı bir çocuk olduğu anlaşılmıştır. Yine de, artık bir sonraki Horus, altın şahin, asa ve palanın taşıyıcısı olarak görevini yerine getirmesi isteniyordu. Büyük Kraliyet Eşi de ülkenin en yüksek rahibesi, I. Thutmose'un en büyük kızı Hatşepsut olacaktı. Amon'un İlahi Eşi pozisyonu babasına tapınak gücünü sağladıysa, şimdi de yeni kocası ve üvey kardeşi II. Thutmose için gerekliydi.²⁶⁶ Her ne kadar eski Mısırologlar II. Thutmose ile evliliğinden Neferura ve Merytre-Hatşepsut adlı iki kızının olduğunu belirtse de günümüzde sadece Neferura isimli

²⁶⁵ Cooney, *a.g.e.*, 2018, 105-106.

²⁶⁶ Cooney, *a.g.e.*, 2018, 107.

kızının olduğu ve III. Thutmose'un Büyük Kraliyet Eşi olan Merytre-Hatşepsut'un Huy adlı bir rahibeden olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır.²⁶⁷

II. Thutmose'un saltanatı zaten var olan rahatsızlıklarının da etkisi ile kısa sürmüştü. Henüz üç yıllık gibi kısa bir hükümdarlığın ardından öldü.²⁶⁸ Yine de bu kısa süren hükümdarlığı sırasında Nübye'ye karşı seferler düzenleyip Karnak Tapınağı'na eklemeler yapmıştı. Nübye'ye karşı düzenlediği sefer önemliydi. Çünkü babası I. Thutmose'un yönetimi altındaki Nübyeliler, I. Thutmose'un ölümünün ardından isyan etmeye başlamıştı. Bunun üzerine II. Thutmose, Nübye'ye sefer düzenleyip isyanları bastırmıştı.²⁶⁹

8.3. II. Thutmose Sonrası: Kraliçelikten Firavunluğa Geçiş

II. Thutmose göğe yükseldikten sonra tanrılarla birleşmiştir. İki Ülke'nin kralı olarak yerine geçen oğlu babasının tahtında hüküm sürerken, kız kardeşi, Tanrı'nın Karısı Hatşepsut Mısır'ı yönetti ve İki Ülke onun kontrolü altındaydı. İnsanlar onun için çalıştı ve Mısır başını eğdi.

*Hükümet yetkilisi Ineni tarafından kaydedilmiştir*²⁷⁰

Annesi Kraliçe Ahmose gibi, Hatşepsut'un da “Büyük Kraliyet Eşi” olarak bir erkek evladı olmamıştı. II. Thutmose'un cariyesi olan İset'ten oğlu olmuştu. II. Thutmose, kısa süren hükümdarlığının ardından öldü ve tahtın yeni varisi olan bu oğlu, III. Thutmose, o zamanlar 3-4 yaşlarındaydı.²⁷¹ Küçük yaşta firavun olunması Eski Mısır'da çok nadir bir olay değildi. Zira Yeni Krallık Dönemi ve XVIII. Hanedanlık'ın başlandıcı da küçük yaşta tahta çıkan 1. Ahmose ile başlamıştı. Fakat bu sefer Eski Mısır tarihinde çok nadir bir olay yaşanmıştı: naip olarak Kralın Annesi ünvanına sahip olan yeni kralın öz annesi İset değil üvey annesi, yani Hatşepsut rol oynamıştı.²⁷²

²⁶⁷ Dodson, A. & Hilton, D. (2004). *The Complete Royal Families of Ancient Egypt*, Londra. 132-133 ve Olivier, a.g.t., 2008, 150.

²⁶⁸ Price, a.g.e., 2011, 24.

²⁶⁹ Akyüz, S. (2023). *Eski Mısır'ın Kadın Firavunu: Hatşepsut (MÖ 1479-1458)*. (Doktora Tezi). Denizli.42.

²⁷⁰ Tyldesley, a.g.e., 1995, 237.

²⁷¹ Price, a.g.e., 2011, 24.

²⁷² Roehrig, C. H., Dreyfus, R., & Keller, C. A. (2005). *Hatshepsut, from queen to Pharaoh*. Londra.10-11.

Başlarda naip olarak ilerlerken bir başka nadir olay daha yaşanmış ve Hatşepsut tüm kuralları bir kez daha yıkmıştı: o artık sadece naip değil iktidarın sahibiydi. Hatşepsut'un hükümdarlığı kuralın istisnasıdır. Zira iktidarını XVIII. Hanedanlık döneminde, Mısır anarşi, ekonomik yıkım ve iç savaş krizine sürüklenirken değil, aksine yükselişe geçerken kazanmıştı. Eski Mısır'da refah ve genişleme döneminde kral olarak iktidarı ele geçiren belki de tek kadındır ve bu nedenle pek çok tarihçi onun krallığını hırslı ve gayri ahlaki bir güç gaspı olarak yorumlamıştır. Mısır üzerindeki gücünü yirmi yıldan fazla sürdürdü ki Eski Mısır'daki herhangi bir kadın liderin en uzun görev süresi olarak düşünülmektedir.²⁷³ Tüm kural tanımazlığına rağmen Hatşepsut bir şekilde her şeyi doğru yapmayı başardı. Sınırları güvence altına aldı ve genişletti, elitleri zenginleştirdi, ülkenin dört bir yanında tanrılar için taştan binalar inşa etti, uzak diyarlarla riskli ticaret girişimlerinde bulundu ve Mısır'ı bulduğundan daha iyi durumda bıraktı. Tanrıların bir erkek kraldan beklediklerini ve daha fazlasını yaptı. Ondan önce veya sonra gelen kraliçelerin hiçbiri miras aldıkları krizi aşmayı ve hükümdarlıklarından sonra Mısır'ı daha iyi durumda bırakmayı başaramadı.²⁷⁴

Eski Mısır'da devlet yönetimi dinden köken alan bir hukuk sistemiyle idare edildiği ve firavun, Tanrı Horus'un yer yüzündeki tezahürü olarak rol aldığı inancı hakim olduğundan bir kadın olarak hüküm sürmesi olağan bir durum değildi. Bunun bilincinde olan Hatşepsut sahip olduğu kadın ünvanlarını kaldırdı ve sadece firavunların ünvanlarını kullanmayı tercih etti. Nihayetinde, ismindeki kadın ekini ('t') kaldırdı ve "Majesteleri Hatşepsu" oldu. Hatşepsut'un kralın eşi olması gereken bir kraliçe yerine tam yetkiye sahip bir kral olarak iktidarının ve hükümdarlığının meşruiyeti ciddi şekilde sorgulanıyordu ve hem geleneksel sistemin kendisinden hem de siyasi sistemdeki güçlü taraflardan gelen meydan okumalarla doluydu. Hatşepsut da bu koşullar altında, gücünü meşrulaştırmak için başta kutsal doğumu olmak üzere birkaç hamle yapmak zorunda kalmışa benziyor. Ayrıca, babası I. Thutmose'un ölümünden önce kendisini eş hükümdar yaptığını iddia ederek yönetim yetkisini daha da meşrulaştırmış ve konumunu güçlendirmiştir.²⁷⁵ Hatşepsut, bu uzun saltanatında özellikle şu beş kraliyet ünvanını kullanmıştır.²⁶⁵

²⁷³ Az bir farkla, VII. Kleopatra'dan bile...

²⁷⁴ Cooney, *a.g.e.*, 2018, 99-100.

²⁷⁵ Irby, *a.g.m.*, 2023, 78.

- Horus, Ka'nın Gücü
- İki Bayan, Yılların Coşkusu
- İnce Altından Dişi Horus, Diademlerin İlahı
- Yukarı ve Aşağı Mısır'ın Kralı, Maatkare (Hakikat Ra'nın Ruhudur)
- Ra'nın kızı, Khenmet-Amun Hatşepsut (Amun ile birleşmiş olan, Kadınların En Önde Geleni)

8.3.1. Kutsal Doğumu ve Yarı Tanrılık İddiası

Hatşepsut, tanrısının kutsamasını onaylamadan meşruiyetinin gerçekleşmeyeceğini biliyordu. Bu nedenle, tanrı Amon'un annesine I. Thutmose şeklinde görüldüğünü ve onu gebe bıraktığını, bunun da kendisini tanrılaştırdığını iddia ederek kendisini tanrı Amon'un hem karısı hem de kızı ilan etti.²⁷⁶ Bu stratejik hamle onu yenilmez bir figür olarak konumlandırı ve tanrısallığını geliştirdi. Kendisine yeni bir isim verdi: “Maatkare” (Ra'nın Ruhu Hakikattir). Güçlü bir krallık ideolojisine sahip olmak isteyen Kraliçe Hatşepsut, hakimiyetini meşrulaştırabilmek için tanrının onayını almalıydı. Bunun için din olgusunu kullanmayı seçti ve kendini Tanrı Amon'un kutsal yollarla dünyaya getirdiği kızı olarak ilan etti. Hatşepsut şu sözlerle, babası I. Thutmose'un dünyadaki babası, Tanrı Amon'un ise cennetteki babası olduğunu iddia etmişti:²⁷⁷

Amon, İki Ülke'nin Tahtlarının Efendisi, ödül olarak Kızıl Ülke'yi ve Kara Ülke'yi yönetmemi sağladı. Tüm topraklarımda kimse bana isyan etmez... Ben gerçekte onun kızıyım, ona hizmet eden ve ne emrettiğini bilen kızıyım. Babamdan aldığım ödül, sonsuza dek Ra gibi tüm yaşayanların Horus tahtında yaşam-istikrar-hakimiyettir.

Kraliçe Hatşepsut'un dikilitaş yazıtı

²⁷⁶ Büyükannesi Ahmose-Nefertari'den itibaren kullanılan “Amon'un İlahi Eşi” ünvanına babası I. Thutmose zamanından beri sahipti. Firavunluğa eriştiğinde de kutsal doğum iddiasını öne sürmüştü. Amon'un Kızı ünvanını da almış oldu.

²⁷⁷ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 235.

Hatşepsut, annesi Kraliçe Ahmose'un Tanrı Amon tarafından hamile bırakıldığı hikayesini Deir el-Bahri'deki tapınağının orta kuzey sütun duvarlarına kaydettirmişti. Kutsal Doğum hikayesi, bir tanrı ile bir kraliçe arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir. Aynı zamanda, Hatşepsut bu hikayeyi kendisinden önce başa gelen krallardan farklı olduğunu ispat etmek için kullanır. Kutsal Doğum hikayesinde, koç başlı tanrı Khnum, Hatşepsut'un ruhunu ve bedenini şekillendirmiş ve Kraliçe Ahmose'un Tanrı Amon'un burnuna "ankh" işaretini tutarak hamile kalmıştır. Buna göre Hatşepsut "Tanrı'nın Çocuğu" olarak görülmüş ve tahta çıkması doğal karşılanmıştır. Hatşepsut bu kutsal doğum hikayesini öne sürerek kendisinden önceki firavunlardan farklı olduğunu göstermiş oldu.²⁷⁸ Deir el-Bahri tapınağında yer alan Kraliçe Ahmose'un, Hatşepsut'un doğumu için Khnum ve Heqet tanrıları tarafından doğum odasına götürülürkenki tasviri EK-15'te yer almaktadır.

Hatşepsut büyülü sözleri öğrendi ve iddiaya göre tanrı Amon'un kendisiyle, mahiyetini ancak tahmin edebileceğimiz kutsal ve gizli ritüellere katıldı. Tapınaklardaki gerçek sorumlulukları ne olursa olsun, Mısır'ın rahip sınıfının ne kadar etkili olduğunu ve ideolojik bir güç tabanının bir hükümdarı nasıl değiştirebileceğini ya da yıkabileceğini ilk elden gördü. İlerleyen yıllarda bu deneyim ve bilgiyi kendi iktidar mücadelesini başlatmak için kullanacaktı. Hatşepsut, baş rahibe olarak yeni konumuyla birlikte, kurumsal bir hanenin getirdiği tüm maddi zenginliği de kazandı. O artık Tanrı'nın Amon'un Eşi'ydi; kendi sarayını, gelir getiren topraklarını, hazine depolarını ve rahiplerden muhasebecilere, tarlalarını süren çiftçilere kadar yüzlerce personeli kontrol eden güçlü bir kutsal kadındı. Tanrı Amon'un her sabah kendini cinsel olarak yeniden yaratmasına yardım ederek evrenin işleyişini sürdüren ritüelleri yönetmek üzere eğitilmişti. Kozmik öneminin farkındaydı ama aynı zamanda dünyevi gücü ve etkisi olan genç bir kadındı. Her şeye sahipti. Eğitimliydi, karar verme konusunda eğitilmişti, saraylar ve mülkler bakımından zengindi ve Mısır'daki en güçlü rahiplerle yakın temas halindeydi.²⁷⁹

²⁷⁸ Akyüz, *a.g.t.*, 2023, 45-46.

²⁷⁹ Cooney, *a.g.e.*, 2018, 105-106 ve Green, *a.g.e.*, 1978, 55-59.

8.3.2. Firavun Olarak Tasvirleri

Eski Mısır'da gelenek önemliydi ve kültür erkek egemenliğindeydi. Tüm firavunlar iyi görünmek zorundaydı ama bir kadın için kendini mükemmel bir lider olarak yansıtmak özellikle önemliydi. Her şey nasıl görüldüğünüzle ilgiliydi, eğer bir firavun gibi görünüyorsanız, o zaman bir firavundunuz. Bir firavunun özelliklerine bürünüyordunuz ve Hatşepsut'un bir kadın olarak saltanatını meşrulaştırmak ve güvence altına almak için yaptığı girişimlerden biri de buydu. Doğru taç, firavunluk simgesi olan takma mukaddes tören sakalı ve kıyafetin diğer kısımları tebaasına bunu vurgulamak içindi çünkü karşısındaki tebaanın büyük bir çoğunluğu okuma yazma bilmiyordu. Kraliyet fermanını veya kutsal yazıyı okuyamıyorlardı. Her şey görsellik ile ilgiliydi ve Hatşepsut'un propagandasındaki amaç büyük ihtimalle buydu: “bana bakın, ben bir firavunum”. Takma sakal üzerine takılan bağ, tanrıların ilahi bir özelliği olarak kabul edilirdi ve tüm firavunların uzun sakalı vardı ve Hatşepsut da bir istisna değildi (EK-16).²⁸⁰

Eski Mısır'ın firavunu olarak Hatşepsut sadece krallarla ilişkilendirilen kült faaliyetlerini yürütmüş ve kraliyet ikonografisini ve rollerini kabul etmiştir. Tam anlamıyla bir krallık ikonuna dönüşmesi esas olarak Deir el-Bahri'deki tapınakta bulunan heykellerde görülmüştür. En iyi korunmuş örnekler, ayakta duran ve diz çökmüş devasa figürlerin dışıl bir Hatşepsut'u tasvir ettiği, oturma örneklerinin ise daha erkeksi bir görünümü yansıttığı üst portikodaki Osiride heykelleridir. Osiride heykelleri serisi Hatşepsut'u Sed-festivalinde pelerinle örtülü, bacakları ise mumya formunda tasvir etmektedir. Bu heykeller, II. Mentuhotep'in aynı yerdeki tapınağında bulunan ayaklı, pelerinli figürleri ile I. Amenhotep'in mumyalanmış örneklerine dayanmaktadır. Kendisinden önceki firavunlardan miras kalan erkek kıyafetlerini giymiş ve açıkça trendi takip etmeyi amaçlamıştır. Erkek görünümünü vurgulamaya hevesli olsa da, bu yönleri kadın özelliklerini gizlememiştir. Ayrıca bir kraliçenin ünvan ve nişanlarını terk ederek erkek bir kralın niteliklerini benimsemeyi seçmiştir.²⁸¹ Dört Osirid heykeli tapınağın Amun tapınağının köşelerini süslemekteydi ve bir dizi çok daha büyük heykel üst terasın önündeki sütunlara iliştilmişti (bkz. EK-16).²⁸²

²⁸⁰ Fletcher, *a.g.e.*, 2017. 00:00-58.52.

²⁸¹ Olivier, *a.g.t.*, 2008, 150

²⁸² İnternet: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/547553>, Erişim Tarihi: 05.09.2024.

Hatşepsut'un temsili kıvrık kaşları, geniş gözleri, yüksek elmacık kemikleri, güzel biçimli burnu, dolgun dudakları ile gülümserken gösterilmiş olsa da, büst bir erkeğe ait olabilirdi. Kraliçe idealize edilmiş bir Osirian formunda ancak narin kadınsı özelliklerle tasvir edilmiştir. Kozmetik çizgiler açıkça görülebilir ve iyi korunmuş renkler yüzünün ifadesini belirgin bir şekilde artırır. Bu stil ilk olarak babası I. Thutmose tarafından uygulanmıştır.²⁸³ Babası gibi Hatşepsut da kendisini tanrı Osiris olarak göstermiştir. Milyonlarca Yıl Tapınağı'nın cephesinde, kendisini ölümden sonra yenilenme tanrısının mumyalanmış bedeni ve çapraz kollarıyla tasvir etti. Bu heykeller için seçtiği ilk ten rengi, Eski Mısırda bir kadının geleneksel ten rengi olan sarı aşı boyasıydı. Zaman geçtikçe, çift cinsiyetli bir karışım olan turuncuyu tercih etti. Son olarak, imgelerini tamamen erkeksileştirmeye karar verdi ve serideki son heykeller erkekliliği temsil eden kırmızı aşı boyasına büründü.²⁸⁴

Hatşepsut'un tipik firavun sakalıyla tasvir edildiği sfenks heykelleri yapılmıştır. Bunlar diğer daha kadınsı tasvirlerin tam tersidir. Aslan yeleli iki sfenks, diğerleriyle birlikte Deir el-Bahri'deki morg tapınağının girişine giden merdivenlere yerleştirilmiş ve burada muhafızlardan ziyade ziyaretçilere "ev sahipliği" yapmışlardır. Girişi kaplayan diğer sfenksler granitten yapılmışken, bu iki aslan yeleli sfenks kireçtaşıdan yapılmıştır ve kadın firavunun genç görünümünü yansıtmaktadır. Bunlar firavunun saltanatının daha erken bir dönemine, muhtemelen çekirdek evresine ait olabilir. Her iki sfenksin üzerinde de "Maatkare, Amon'un sevgilisi, sonsuza dek hayat verdi" yazılıdır. İkiz sfenkslerin üzerindeki metinler arasında küçük bir fark vardır: Kahire'dekinde krala atıfta bulunan eril zamirler bulunurken, Metropolitan Müzesi'ndekiler dişildir. Hatşepsut başlangıçta tüm heykellerinin sakallı bir erkek karakteri olarak gösterilmesini ve erkek bedeniyle erkek eylemleri gerçekleştirmesini istemiştir. Bununla birlikte, bazı kadın özelliklerinin gösterilmesine izin vermiştir. Hatşepsut'un kristalin kireçtaşı heykelinde kadın, Mısır kralının idolleştirilmesi olarak tasvir edilmiştir. Bu heykel, kraliyet tanrısallığının bir ifadesini üretmek için kullanılan tutum, oranlar, fiziksel özellikler ve malzemeyi yansıtmaktadır. Hatşepsut'un ayakları Dokuz Yay yazıtının üzerinde durmaktadır. Omuzları daha geniş, beli daha kalındır ve muhtemelen kadından erkek firavuna kademeli dönüşümü yansıtan hafif bir göğüs izi vardır. Heykel Hatşepsut'u, erkek kraliyet ailesinin geleneksel kıyafeti olan kilt giymiş,

²⁸³ Olivier, *a.g.t.*, 2008, 151.

²⁸⁴ Cooney, *a.g.e.*, 2014, 207.

boncuklu kuşak ve boğa kuyruğu süsü ile tamamlanmış olarak göstermektedir. Başında kraliyet nemesi ve çifte uraei vardır. Elleri kucağında durmaktadır. Bu poz, Erken XVIII. Hanedanlık heykellerinde sıkça görülen bir pozdur ve Eski Krallık ile Orta Krallık'ın sonraki dönemlerinden uyarlanmıştır.²⁸⁵

Hatşepsut başlangıçta tüm heykellerinin sakallı bir erkek karakteri olarak gösterilmesini ve erkek bedeniyle krallara özgü olan eylemleri gerçekleştirmesini istemiştir. Bununla birlikte, bazı kadın özelliklerinin gösterilmesine izin vermiş ve sanatta "Ra'nin Kızı" ya da "Majesteleri, Kendisi" gibi ifadelerle kendisine bir kadın olarak da atıfta bulunulmasını sağlamıştır. Kadınlığıyla bağlantılı olarak Hatşepsut ilk sürmeli göz kalemini hazırlamıştır ve bu, sürmenin kayıtlara geçen ilk kullanımıdır. Bunu yapmak için kömürleşmiş buhur reçinesini kullanmıştır. Hatşepsut, stratejik olarak çevresini değerlendirdi ve kendini kültürel normlar içinde konumlandırdı. Böylece halk arasında kendi gücünü meşrulaştırdı.²⁸⁶

8.3.3. Firavun Olarak İcraatları

Mısır'ın en büyük firavunlarından biri olarak kabul edilen Hatşepsut, ülkesine büyük bir zenginlik ve sanat getirmiştir. Öldüğünde Mısır, Kleopatra'nın tahta çıkacağı 1400 yıl boyunca bu kadar güçlü bir kadın hükümdar göremeyecektir.²⁸⁷ Her ne kadar Hatşepsut ve III. Thutmose eş hükümdar olsa da baskın yönetici Hatşepsut'tu. Fakat Hatşepsut yaptırdığı resim ve kabartmalarda III. Thutmose'a da yer vermiş ve uygun kraliyet kıyafetleri ile tasvir edilerek III. Thutmose'un eş hükümdarlığına vurgu yapılmasına olanak vermiştir. Hatşepsut, tahta ikinci olarak çıkmasına rağmen, alışılmışın dışındaki çekirdek yönetiminde her zaman ilk sırayı almıştır. Bir tasvirde, kadın kral ve halefi III. Thutmose, kutsal Amon kayığıyla birlikte festival alayında yer almaktadır. Mutlak eşitler olarak tasvir edilmişlerdir ve her iki hükümdarın da krallığın kutsal ruhuna aynı şekilde erişebildiklerini sergilemektedir (EK-17).²⁸⁸

²⁸⁵ Olivier, *a.g.t.*, 2008, 152-153.

²⁸⁶ Irby, *a.g.m.*, 2023, 79.

²⁸⁷ Cooney, *a.g.e.*, 2014, 33.

²⁸⁸ Cooney, *a.g.e.*, 2014, 209.

8.3.3.1. Askeri İcraatlar

Hatşepsut'un hükümdarlığı Mısır tarihindeki nispeten barışçıl dönemdi çünkü aktif iletişim, çatışma yönetimi ve çatışma çözümü yoluyla yönetmişti.²⁸⁹ Birçok modern tarihçiye göre Hatşepsut, topraklarını genişletmek için savaflara öncülük eden geleneksel bir savaşçı-kral değildi, ancak arkeolojik kanıtların tek taraflı olmasından kaynaklanan bazı kanıtlar, askeri yeteneğinin hafife alınmış olabileceğini öne sürüyordu. Hatta III. Thutmose'un Kadeş'e karşı savaşını onun başlattığı varsayılmıştır. Hatşepsut savaş kışkırtıcısı değildi ama Mısır ordularını güçlü bir şekilde konumlandırmış ve askeri stratejiler konusunda eğitilmiş olan III. Thutmose'u bu orduların başına getirmişti. Hatşepsut'un Mısır ile Kenanlılar (Kadeşliler) arasında bir savaş olacağını tahmin ettiği ve III. Thutmose'u bu duruma hazırladığı söylenir.²⁹⁰

Hükümdarlığı sırasında yaygın bir askeri savaş başlatmadığı doğrulanmıştır, bu da Eski Mısır'ın komşu otoriteler üzerindeki kontrolünü bir şekilde zayıflatmıştır. Şiddet kullanımını onaylamayan yönetimdeki bu saldırgan olmayan tutum, onun dış politika girişimini barışçıl bir girişim haline getirdi. Bu daha çok "göze batmayan bir kontrol: kasıtlı saldırıdan ziyade aktif savunma" olarak tanımlanıyordu.²⁹¹ Savaş başlatmasa da anıtlarındaki duvar resimleri nedeniyle en az iki kere Nübyelilere karşı savunma savaşı vermiş olduğu düşünülmektedir.²⁹² III. Thutmose Mısır'ın Napolyon'u olarak anılır. Bu askeri başarısı belki de Hatşepsut'un onu başkomutan olarak genç yaşından beri yetkilendirip tecrübe kazanmasına vesile olmasından kaynaklı olabilir. Her ne kadar Hatşepsut askeri yönden pasif bir yönetici olarak görülse de kendinden sonra gelen en savaşçı ve fatih kral olan III. Thutmose'un yetişmesindeki rolü ile azımsanmaması gerekir.

²⁸⁹ Cooney, *a.g.e.*, 2018, 107.

²⁹⁰ Mark, J. (2017). Thutmose III at the battle of Megiddo. *The World Encyclopedia*. <https://www.worldhistory.org/article/1101/thutmose-iii-at-the-battle-of-megiddo/>

²⁹¹ Akyüz, *a.g.t.*, 2023, 42.

²⁹² Fletcher, *a.g.e.*, 2017. 00:00-58.52.

8.3.3.2. Ticari İcraatlar

Hatşepsut genel olarak ılımlı bir diplomatik strateji izlemiş olsa da, saltanatının dokuzuncu yılında ticaret merkezi olarak mükemmel bir yer olan Punt'a (günümüz Somali'si ya da Etiyopya'sı olduğu düşünülüyor) başarılı bir deniz seferi düzenlemiştir. Bu olay, İkinci Ara Dönem'de Hiksosların Mısır'ı işgali sırasında kesintiye uğrayan ticaret ağının yeniden kurulmasına yardımcı oldu ve Hatşepsut'un hükümdarlığının otoritesini daha da güçlendiren mükemmel bir zafer olduğunu kanıtlayan çok sayıda arzu edilen hazineyi geri getirdi.²⁹³ Deir el-Bahri'deki tapınağında bulunan bir duvar resminde Hatşepsut, Kızıldeniz'in kıyısında bulunan Punt ülkesine giden ticari bir heyetin başını çekerken betimlenmiştir (EK-18).²⁹⁴

Hatşepsut, özellikle altın, ahşap, tohum, deri ve kösele gibi lüks ürünlerin yanı sıra göz kozmetiği, tütüsü, koku, parfüm, abanoz ve fildişi, canlı mür ağacı ve buhur gibi yeni ürünleri düzenli olarak ithal etmekle ilgilenmiştir.²⁹⁵ Aşağıda, Punt'a yapılan yolculukla ilgili olarak, onun mezar tapınağının duvarlarında görülen bir yazıt yer almaktadır:²⁹⁶

"Tekneler Punt ülkesinin harikalarıyla, Ta-Netjer'in tüm güzel bitkileriyle, mür sakızı yığınlarıyla, gelişen mür ağaçlarıyla, abanoz ve saf fildişiyle, Amu'nun yeşil altınıyla, tishepes ağacı ve khesit baharatıyla, ihemet-myrrh, tütüsü ve siyah göz boyasıyla, babunlarla, uzun kuyruklu maymunlarla ve köpeklerle, güney panterlerinin derileriyle ve çocuklarıyla birlikte hizmetkârlarla ağır bir şekilde yüklendi. İlk çağlardan bu yana var olan hiçbir kral buna benzememiştir".

Hatşepsut'un Punt ticareti resimlerinde kırmızı kubbe şeklinde tasvir edilen madde özellikle değerliydi (bkz. EK-18): Mür reçinesi²⁹⁷ yığını olan kırmızı kubbe. Mür reçinesi ve diğer reçineler geleneksel olarak tapınak ritüellerinde, mumyalama işleminde kullanılırdı ve aynı zamanda parfüm üretiminde de temel bileşenlerdi.

²⁹³ Irby, *a.g.m.*, 2023, 79.

²⁹⁴ Price, *a.g.e.*, 2011, 25.

²⁹⁵ Price, *a.g.e.*, 2011, 24.

²⁹⁶ Oliver, *a.g.e.*, 2008, 153.

²⁹⁷ Myrrh resin olarak geçer. Tarih boyunca tıp (özellikle ağrı kesici olarak), parfüm ve tütülerde kullanılan, küçük, dikenli ağaç türünden elde edilen bir reçinedir. Hanuš, L., O., Řezanka, T., Dembitsky, V. M., & Moussaieff, A. (2005). Myrrh-commiphora chemistry. *Biomedical papers*, 149(1), 3-28.

Hatşepsut'un kendisinin de güzel kokulu mür reçinesini cildine sürdüğü bilinmektedir. Yani modern ünlülerden önceki günlerde Hatşepsut'un da kendine özgü bir kokusu vardı. Günümüze ulaşan Hatşepsut'a ait küçük bir kavanozda bu tarihi kokuya hala ulaşılmaktadır²⁹⁸

Hatşepsut'u bazı kayıtlarda ticaret seferine teşvik edenin ve başarı vaat edenin tanrı Amon olduğu öne sürülmektedir. Bu da Amon'un firavunun bir kadın olmasından rahatsız olmadığını ve onun tam yetkisi altında büyük bir zenginlik ve başarı garanti ettiğini göstermekte ve Hatşepsut tahtaki konumunu sağlamlaştırmaktaydı.²⁹⁹

8.3.3.3. Mimari İcraatlar

Hatşepsut'un saltanatında çalkantılı bir dönem veya amansız savaşlar olmadığı için nispeten bir barış ve refah ortamı hakimdi. Bu sa Hatşepsut'un büyük ölçekli anıt inşa etme programını yürülmüş koymasına olanak tanıdı.³⁰⁰ Hatşepsut bugün hala ayakta duran yapılar inşa ederek mirasını güvence altına aldı. Deir el-Bahri mezar tapınağı gibi inşaat projeleriyle yakından ilgilenmiş ve birçok dikilitaşın yapımına katkıda bulunmuştur (EK-19).³⁰¹ Bu nedenle "İnşaat Firavunu" olarak bilinirdi.³⁰² Luksor'daki Karnak Tapınağı'na iki yüz ayak yüksekliğinde dört dikilitaş dikmiştir (biri hala sağlamdır). Yazdığı yazıtlardan biri kendine olan güveninin, itibarının ve mirasının kanıtıdır.³⁰³

"Şimdi insanların ne diyeceğini düşündükçe kalbim bir o yana bir bu yana dönüyor. Gelecek yıllarda anıtlarımı görenler ve yaptıklarımın söz edecek olanlar."

Bu dikilitaşları görme fırsatı bulmuş olmamız bile şaşırtıcı, çünkü onun eserleri ve yönetimi üvey oğlu tarafından neredeyse tarihin sayfalarından ve eserlerinden siliniyordu. Ölümünden sonra III. Thutmose, anıtlarını ve portrelerini yok ederek adını

²⁹⁸ Fletcher, a.g.e., 2017. 00:00-58.52.

²⁹⁹ Naville, E. (2004). *The life and monuments of the queen. Davis, TM, The tomb of Hâtshopsitû*, 1-74.

³⁰⁰ Price, a.g.e., 2011, 25.

³⁰¹ İnternet: <https://thebanproject.com/en/deir-el-bahari/>, Erişim Tarihi: 24.08.2024.

³⁰² Olivier, a.g.t., 2008, 151.

³⁰³ Karenga, M. (2003). *Maat, the moral ideal in ancient Egypt: A study in classical African ethics*. Routledge. 370.

ve başarılarını Mısır tarihinden silmek için ciddi bir girişimde bulundu.³⁰⁴ Aslında, onun hükümdarlığına dair her türlü izi veya referansı ortadan kaldırmaya çalışmış ve üvey annesi ve naibi Hatşepsut'u göz ardı ederek II. Thutmose'un ölümünden itibaren hükümdar olduğunu belirtmiştir. Ancak, eski Mısırlıların inandığı gibi, ismi söylenmeye devam ederse bir ruh asla ölmez ve Hatşepsut'un ismi 19. yüzyıla kadar yeniden diriltildi ve tüm Mısır'ın en büyük firavunu olarak bir kez daha hayata döndü. Huzurlu bir iç ortam, başarılı dış seferler ve anıtsal inşa programlarından oluşan olağanüstü icraatları, onu şüphesiz bir kadın lider olarak mükemmel bir model haline getirmektedir.³⁰⁵

8.4. Ölümü ve Mezarı

MÖ 1458'de ölen Hatşepsut'un Deir el Bahri'deki mezar tapınağı, Mısır'ın Krallar Vadisi yakınlarında, Nil Nehri'nin batı kıyısındaki yüksek kayalıkların altında yer almaktadır.³⁰⁶ Kraliçe Hatşepsut en sonunda gömüleceği, önünde birkaç kat sütun bulunan bir yapı olan Deir el Bahri mezar tapınağını inşa ettirmişti. Mezar Tapınağı'nı Kral II. Mentuhotep'in yakınına yaptırmış ve II. Mentuhotep'in tapınağından esinlenerek geliştirmiştir. Hatşepsut'un mezar tapınağını yaptırırken Deir el-Bahri bölgesini seçmesinin iki nedeni vardı. Birincisi Kral II. Mentuhotep'in Mısır'ı siyasi anlamda yeniden birleştirebilme başarısından etkilenmişti. Kendi tapınağını onunkine yakın yaptırarak kendisini II. Mentuhotep'le eş tuttuğunu göstermiştir.³⁰⁷ Diğer nedeni ise Deir el-Bahri bölgesinin kralların ilahi annesi olarak görülen Tanrıça Hathor için tapınılan bir merkez olmasıydı.³⁰⁸

Vadideki mezarlara dair modern numaralandırma sisteminde KV20 olarak geçen babası I. Thutmose ile aynı mezara gömüldü.³⁰⁹ Ancak başa geçen III. Thutmose, dedesinin mumyası için yeni bir mezar odası inşa ettirerek I. Thutmose'u KV38 numaralı mezara aldırıştır.³¹⁰ Hatşepsut da başka mezara taşınmıştı. 1903 yılında Teb

³⁰⁴ Price, *a.g.e.*, 2011, 24.

³⁰⁵ Karenga, *a.g.e.*, 2004, 370.

³⁰⁶ Roehrig, *a.g.e.*, 2005, 185.

³⁰⁷ Schlögl, H. A. (2020). *Eski Mısır* (çev. Gerhold, F. G.). İstanbul. 89.

³⁰⁸ Akyüz, *a.g.t.*, 2023, 74.

³⁰⁹ İnternet: <https://thebanmappingproject.com/tombs/kv-20-thutmes-i-and-hatshepsut>, Erişim Tarihi: 28.08.2024.

³¹⁰ Roehrig, *a.g.e.*, 2005, 185.

yakınlarındaki Krallar Vadisi'nde bulunan mezarı, Tutankamon'un mezarını da keşfeden İngiliz Mısırbilimci Howard Carter tarafından keşfedildi. Hatşepsut'un kraliyet mezarının adı KV20 idi. Fakat mezar boştu ve cesedi bulunamadı. Mısır Eski Eserler Yüksek Konseyi Genel Sekreteri Zahi Hawass, Kraliçe'nin mumyasını bulmak için ülke çapında bilimsel bir soruşturması yürüttü. Mezardan çıkarılan mumyaları aradı ama bu kolay bir iş değildi. Çünkü yağmacıların eline geçmesin diye büyük rahipler tarafından saklanan ve dağıtılan kraliyet ganimetleri Mısır'da çoktu. Bu nedenle Hawass, mumyaları vücudun CT³¹¹ taramasıyla inceleyen Mısır Mumya Projesi'ni kurdu. Araştırmacılardan oluşan bir ekip eşliğinde, KV20'nin önünde bulunan ve KV60³¹² olarak adlandırılan küçük bir mezarı ziyaret ederek araştırmasına başladı. Carter tarafından 1903 yılında keşfedilen bu mezarda XVII. Hanedanlık'a ait iki mumya bulunuyordu: Kraliyet sütannesi Sitre-In'e ait olduğu belirlenen küçük bir mumya ve yerde bulunan obez bir mumya. Girişi temizledikten sonra Hawass, obez kadının ölümlü kalıntılarını içeren ilkel bir ahşap kutu buldu. Kadının görkemli tavrını, sol kolunu kraliyet mumyaları gibi göğsünde kavuşturmuş olduğunu fark edince, cesedin hükümdarlık soyundan geldiğine ikna oldu. Daha detaylı bir çalışma için kalıntıları Kahire Müzesi'ne götürdü. Diğer iki mumya ile Thutmose'un soyu arasındaki kan bağına doğrulamak için uzmanlar DNA incelemeleri yaptı. İki mumyanın kalça ve uyluk kemiğinden örnekler alındı ve Hatşepsut'un büyük annesi Kraliçe Ahmes-Nefertari'ninkilerle karşılaştırıldı. Ahmose Nefertari'nin mumyası ile bulunan bu mumya arasında bir ilişki kurmak için DNA analizi yapıldı.³¹³ Fakat asıl netliğe Krallar Vadisi' ndeki bir Mumya haznesinde bulunan ve üzerinde Hatşepsut'un isminin yazılı olduğu kanopik kavanoza konmuş bir diş ile KV60' taki obez mumyanın ağızındaki boşluğun karşılaştırılması ile ulaşıldı. İşlem sonucunda dişin boşluğa mükemmel bir biçimde uyduğu gösterildi.³¹⁴ Kraliçe Hatşepsut'a ait olduğu belirlenen KV60 numaralı mezardaki obez kadının taraması, azı dişinin olmadığını ancak kökünün varlığını sürdürdüğünü ortaya koydu.³¹⁵ Ayrıca tarama sonucunda Hatşepsut'un osteoporoz, diyabet ve ileri derecede romatizması olduğu, yaklaşık 50 yaşında karaciğer ve kemik kanserinden öldüğü açığa çıkarıldı.³¹⁶ Hatşepsut'un ölümü hakkında, kanserin yanı sıra üvey oğlu III. Thutmose tarafından öldürüldüğü de dahil olmak üzere çeşitli teoriler

³¹¹ Computed Tomography: bilgisayarlı tomografi bir çeşit görüntüleme yöntemi.

³¹² İnternet: <https://thebanmappingproject.com/tombs/kv-60-sit-ra-called>, Erişim Tarihi: 28.0.2024.

³¹³ Riaud, X. (2016). The dental identification of the Egyptian queen Hatshepsut. *J Dent Oral Care Med*, 2(1), 108.1-2

³¹⁴ Price, *a.g.e.*, 2011, 25.

³¹⁵ Riaud, *a.g.m.*, 2016, 3.

³¹⁶ Akyüz, *a.g.t.*, 2023, 91.

de vardır fakat bunlar teori olmaktan öteye geçememiştir.³¹⁷ Hatşepsut'un mumyası, 3 Nisan 2021'de Mısır Medeniyeti Ulusal Müzesi'ne taşınmıştır ve sergilenmeye devam etmektedir.³¹⁸

8.5. Ölümünden Sonraki Tasvirleri

Hatşepsut'un ölümünden sonra iktidara gelen III. Thutmose, saltanatının sonuna doğru tüm Mısır'da ikonoklast bir hareket başlatmış ve Hatşepsut'un adını yazıtlardan, anıtlardan, duvar kabartmalarından ve kral listelerinden sildirmiştir.³¹⁹ Manetho'nun kral listesinde Mısır'ı 22 yıl yöneten ve XVIII. Hanedanlık döneminde yaşamış olan Amensis adlı bir kraldan söz edilmektedir. Mısır bilimi geliştikçe ve kaynaklar bulundukça, araştırmacılar Amensis'in Hatşepsut olduğunu ortaya çıkardılar. III. Thutmose'un, bu ikon kırıcı hareketini yıllarca arka planda tutulduktan sonra kendisini ön plana çıkarmak ve Mısır'da erkek egemenliğini yeniden savunmak için yaptığı düşünülmektedir. III. Tutmosis dış politikada aktif rol alarak sınırlarını genişletti. Saltanatının ve krallığının erkek egemen gücünü yeniden ortaya koydu.³²⁰

III. Thutmose'un Hatşepsut'a dair kanıtları silme eyleminin altında yatan sebebin ne olduğu konusunda tartışmalar söz konusudur. Bir kısım araştırmacı, gölge eş kral olarak yirmi küsur yıldır Hatşepsut'un egemenliği altında boyun eğmenin vermiş olduğu kin olabileceğini savunmaktadır. Öte yandan daha makul görüleni, III. Thutmose'un bu eylemi tahta çıkar çıkmaz değil de saltanatının sonuna doğru gerçekleştirdiği için bunun kin ve nefretle ilişkili olmadığı görüşüdür. III. Thutmose kendi yerine hüküm süren Hatşepsut'tan intikam alma amacıyla hareket ettiyse böylesine bir süreci başlatmak için neden 20 yıldan fazla beklediği muğlaktır. Hatşepsut'un isminin silinmesine dair alternatif bir açıklama III. Thutmose'un ömrünün sonlarına doğru Hatşepsut'un diğer akrabalarının tahta dair hak iddia

³¹⁷ Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (Invalid Date). *How did Hatshepsut die?* . *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/question/How-did-Hatshepsut-die>

³¹⁸ Akyüz, *a.g.t.*, 2023, 91.

³¹⁹ Price, *a.g.e.*, 2011, 26.

³²⁰ Akyüz, *a.g.t.*, 2023, 91-92.

etmesini bertaraf etme pahasına oğlunun, yani ileride II. Amenhotep olarak anılacak kişinin, tahta geçmesine güvence altına almak istemiş olmasıdır.³²¹

³²¹ Price, *a.g.e.*, 2011, 26.

9. MUTEMWIYA: STATÜ ATLAYAN

Mutemwiya (Mutemwia, Mutemuya veya Mutemweya olarak da yazılır) XVIII. Hanedanlık'ın sekizinci firavunu IV. Thutmose'un ikincil eşi ve III. Amenhotep'in annesidir. İsminin anlamı Mısırca mwt-m-wj³ "Mut kutsal kayıkta" anlamına gelir. Tanrıça Mut'un adı wj³ "kutsal kayık" (ölüleri öbür dünyaya taşımak için kullanılan bir kayık) ile birleştirilmiştir.³²²

9.1. Mutemwiya'nın Kökeni

Mutemwiya'nın kökenleri hakkındaki bilgiler oldukça yetersiz ve belirsizdir.³²³ Bazı araştırmacılar tarafından zaman zaman Mitanni Kralı I. Artatama'nın kızı olarak tanımlansa da, aynı kişi olduğunu kanıtlayan hiçbir kanıt yoktur ve Mutemwiya'nın geçmişi hakkında hiçbir şey kesin olarak bilinmemektedir.³²⁴

Mutemwiya'nın oğlunun saltanatının ilk yıllarında mevcut olması nedeniyle, ailesini kraliyetle ilişkilendirmek için Tiye ile genç kral arasındaki evliliği tasarlamış olabileceği öne sürülmüştür.³²⁵ III. Amenhotep'in annesi Kraliçe Mutemwiya, kraliyet mumyalarında bulunan genetik verilerin son analizlerine göre Tiye'nin babası Yuya'nın muhtemelen kardeşi idi.³²⁶ Yuya ve III. Amenhotep'in kayınpeder / damat ilişkisi için DNA analizinde 16 alelden 6'sının eşleştiğini gösteren ikinci bir DNA modeli bulunmuştur. Bu da bu iki kişinin muhtemelen yakın akraba olduğunu göstermektedir. IV. Thutmose 'un ikincil eşi ve III. Amenhotep'in annesi olan Mutemwiya'nın Yuya'nın öz kız kardeşi ya da üvey kız kardeşi (anne ya da babayı paylaşan) olması mümkündür. Tiye'nin 16 alelden 3'ünü eşi III. Amenhotep ile paylaştığı da dikkate alınmalıdır. Bu aleller babası Yuya'dan miras kalmıştır. Dolayısıyla III. Amenhotep ve Tiye yüksek ihtimalle kuzen olabilirler. Mutemwiya'nın mumyası henüz bulunamadığından kesin kanıtlar için günümüzün

³²² İnternet: <https://www.behindthename.com/name/mutemwiya>, Erişim tarihi: 15.06.2024.

³²³ Lombardi, C. (2016). The Queens of the Eighteenth Dynasty. *Academia*, 4.

³²⁴ Bryan, B. M. (1991). *The reign of Thutmose IV*. Baltimore.119.

³²⁵ O'Connor, D. B., & Cline, E. H. (ed.). (2001). *Amenhotep III: perspectives on his reign*. Michigan. 6

³²⁶ Rilly, C. (2018). The QSAP programme on the temple of Queen Tiye in Sedeinga. *Sudan and Nubia*, 22, 56.

teknolojisinden faydalanıp III. Amenhotep'in mitokondriyal DNA'sının analizi ile Mutemwiya'nın genlerinin belirlenmesinin mümkün olabileceği ileri sürülmüştür. Zira insanlarda mitokondriyal DNA anneden gelmektedir. Eğer bu mitokondriyal DNA Yuya'nınkiyle eşleşirse, Mutemwiya'nın Yuya ile aynı anne soyundan geldiğini gösterecektir. Bu da Yuya ile III. Amenhotep arasındaki 6/16 alel eşleşmesini açıklayacaktır.³²⁷

9.2. Konumu ve Kazandığı Ünvanlar

Mutemwiya, XVIII. Hanedanlıkta adına kaynaklarda ve eserlerde az rastlanan bir kraliçedir. IV. Thutmose'un hükümdarlığı sırasında Kralın Baş Eşi / Büyük Kraliyet Eşi ünvanı Nefertari'ye aitti ve Mutemwiya sadece “Kralın İkincil Eşi” olarak kalmıştır. Bu nedenle IV. Thutmose döneminde gölgede kalmış ve neredeyse hiç anılmamıştır. IV Thutmose'un yaklaşık 9 – 10 yıl süren kısa saltanatı da bu duruma katkı sağlayan nedenlerdendir. Saltanatının yedinci yılında Nefertari ölünce baş eş konumuna IV. Thutmose'un kız kardeşi Iaret gelmiştir. Hem Nefertari hem de Iaret'in çocuğu olmayınca taht ikincil eş olan Mutemwiya'nın oğlu III. Amenhotep'e geçmiştir.³²⁸

III. Amenhotep'in taç giyme töreninden sonra “Büyük Kraliyet Eşi”, “Tanrının Annesi” ve “Kralın Annesi” ünvanları ile Mutemwiya gölgelerden sıyrılmıştır ve önem kazanmıştır. III. Amenhotep babası öldüğünde henüz on veya on iki yaşından daha büyük değildi. Mutemwiya'nın oğlu III. Amenhotep'e ilk dönemlerde genç yaşından dolayı naip olabileceğine dair görüşler vardır. Ancak bu ifadeyi destekleyecek yazılı bir kanıt mevcut değildir.³²⁹ Mutemwiya'nın tanrıça Mut ile ilişkilendirilmesinin ve Mutemwiya ismini almasının oğlunun döneminde gerçekleştiği düşünülmektedir. Böylece III. Amenhotep ilahi doğumunu ve ilahi krallığını destekleyebilecekti.³³⁰

³²⁷ Thimes, J. L. (2022). Reasons for Retesting the Tutankhamun Family DNA. *Ancient Egypt Magazine*, 22(5). İnternet: <https://the-past.com/feature/reasons-for-retesting-the-tutankhamun-family-dna/>, Erişim Tarihi: 15.06.2024

³²⁸ Tyldesley, a.g.e., 2006, 114.

³²⁹ O'Connor, a.g.e., 2001, 3 ve 9

³³⁰ O'Connor, a.g.e., 2001, 45.

9.3. Eserlerde Mutemwiya

Mutemwiya sadece oğlu III.Amenhotep'in anıtlarında gösterilmiştir. III. Amenhotep'in kuvarsit taşından yapılmış ikiz devasa heykeli Luksor'un Batı Yakası'nda yer almaktadır. Firavunun elleri, Teb sanatının tipik bir özelliği olarak kucağında kavuşturulmuştur. Karısı Tiye ve annesi Mutemwiya'nın çok daha küçük figürleri bacalarının yanında yer almaktadır (EK-20).³³¹

III. Amenhotep ayrıca annesi Mutemwiya'yı kendi mezar tapınağında tasvir ettirmiştir.³³² Mutemwiya'nın bilinen tek başına tasvir edildiği heykeli, British Museum'da bulunan ve sadece bacakları görünen kırık bir parçadır. Kayığın yan tarafındaki yazıtta Mutemwiya'nın adı geçmektedir. Mut'un kanatları tarafından korunan bir kayığın üzerinde oturmaktadır ve adından da anlaşılacağı üzere bu tanrıçayla yakın bir ilişkisi olduğunu göstermektedir.³³³

9.4. Mutemwiya ve III. Amenhotep'in İlahi Doğumu

Yeni Krallık'ta kralın Amon'un oğlu olduğuna inanılırdı, bu nedenle hükümdarın annesi ile tanrı arasında ilahi bir ilişki meydana gelirdi. XVIII. Hanedanlık döneminde kraliçe ve tanrı Amon arasında böyle iki ilişki meydana gelmiştir. Birincisi, Hatşepsut'un annesi Ahmose'nin tanrı Amon tarafından hamile bırakılması (I. Thutmose kılığına girerek) ve bunun sonucunda Hatşepsut'un Deir el-Bahri'deki mozole tapınağının duvarlarında tasvir edildiği gibi ilahi bir şekilde doğmasıdır. İkinci ilahi ilişki ise III. Amenhotep'in annesi Mutemwiya'nın olmuştur. Ahmose'de olduğu gibi, Mutemwiya da kocası IV. Thutmose kılığına giren Amon tarafından hamile bırakıldı.³³⁴ III. Amenhotep tanrılaşma yolunda Mutemwiya'dan ilahi doğumunu, Luksor'daki tapınağın duvarlarına resmettirdi. Önemli bir sahnede Mutemwiya, kocası IV. Thutmose 'un kılığına girmiş olan tanrı Amon'u kabul ederken bir yatakta otururken gösterilir. Tanrıçalar Selket ve Neith'in huzurundadırlar. Sahneler

³³¹ Olivier, a.g.t., 2008, 93.

³³² Olivier, a.g.t., 2008, 122 ve 157.

³³³ Tyldesley, a.g.e., 2006, 115.

³³⁴ Tyldesley, a.g.e., 2006, 114-115.

Mutemwiya'nın tanrı Amon'un kendisiyle birleşmesinin sonucu III. Amenhotep'in olduğunu göstermektedir. Hamile kraliçe Mutemwiya daha sonra İsis ve Khnum tarafından doğum odasına götürülürken gösterilmiştir (EK-21). Ayrıca ilahi doğum için yazıt da bulunmaktadır.³³⁵

İki Ülke'nin tahtlarının efendisi Amon-Ra'nın hareminde söylediği sözler: Kendisini kocası, Yukarı ve Aşağı Mısır Kralı Menkheprura'nın (IV. Thutmose) Majesteleri'ne dönüştürdüğünde, ona (Mutemwiya) sarayının güzelliğinde dinlenirken buldu. Tanrı'nın kokusuyla uyandı ve Majestelerinin önünde haykırdı. Majesteleri hemen onun yanına gitti... ve onun kendisini tanrı formunda görmesini sağladı... Onun güzelliğini görünce sevindi ve ona duyduğu aşk tüm uzuvlarına yayıldı. Saray tanrının kokusuyla dolup taşı; tüm kokuları Put'tan geliyordu.

Mutemwiya tarafından, İki Ülke'nin tahtlarının efendisi olan bu yüce tanrının, Amon-Ra'nın Majesteleri önünde söylenen sözler: "Gücün ne kadar büyük!... Çiyin tüm uzuvlarıma nüfuz ediyor." Ve sonra bu tanrının Majesteleri kraliçeye arzu ettiği her şeyi yaptı.

İki Ülke'nin tahtlarının efendisi Amon-Ra tarafından onun (Mutemwiya'nın) karşısında söylenen sözler: "Amenhotep, Teb'in hükümdarı, senin bedenine yerleştirdiğim bu çocuğun adı... Bütün bu topraklarda hayırsever krallığı o idare edecek. İki Ülke'yi sonsuza dek Ra gibi yönetecek."

9.5. Ölümü ve Mezarı

Oğlu III. Amenhotep'in saltanatının başlarında mı öldüğü yoksa III. Amenhotep'in cenaze tapınağındaki kraliçe tasvirinin ve Malkata sarayında Mutemwiya'nın kartuşunun bulunduğu bir şarap etiketinin önerdiği gibi uzun yıllar mı

³³⁵ O'Connor, a.g.e., 2001, 4.

yaşadığı kesin değildir.³³⁶ Mezarı ve mumyası da günümüzde bulunabilmiş değildir ve kraliçe gizemini korumaya devam etmektedir.³³⁷

³³⁶ Lombardi, *a.g.m.*, 2016, 4.

³³⁷ Thimes, J. L. (2022). Reasons for Retesting the Tutankhamun Family DNA. *Ancient Egypt Magazine*, 22(5). İnternet: <https://the-past.com/feature/reasons-for-retesting-the-tutankhamun-family-dna/>, Erişim Tarihi: 15.06.2024

10. TİYE: BİLGE DANIŞMAN

Eski Mısır'ın altın çağı Yeni Krallık'ın kurucusu olan XVIII. Hanedan, kadınların toplumsal, siyasal ve ilahi açıdan yükselişinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle kraliyet kadınlarının, rolünün zaman zaman erkeklerle eş değer olduğu ilginç bir dönemdir.³³⁸ Yaklaşık 38 yıllık saltanatı ile XVIII. Hanedanın en uzun süre tahtta kalan firavunu III. Amenhotep'in (bkz. EK-10). “Büyük Kraliyet Eşi” Kraliçe Tiye de bu kadınlara en güzel örneklerden biridir.

Tiye (yaklaşık MÖ 1390–1340; Tye, Taia, Tiy veya Tiyi olarak da adlandırılır), uzun saltanatı boyunca eşi III. Amenhotep'in sağ kolu ve Baş Eşi olmasının yanı sıra Eski Mısır'da tek tanrıcılığın benimsenmesine çalışan “heretik” firavun IV. Amenhotep'in³³⁹ annesi ve arkeolojik kalıntılarının fazlalığı nedeniyle Mısır firavunlarının en ünlüsü olan ve halk arasında Kral Tut olarak bilinen Tutankamon'un büyükannesiydi.³⁴⁰ Tiye'nin, hayatı süresince, ve hatta ölümünden sonra bile, devlet ve din konularında bu üç önemli firavunun üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir.³⁴¹

10.1. Tiye'nin Kökeni ve Ebeveynleri

Kraliçe Tiye'nin III. Amenhotep ile evliliğinden önceki hayatına dair geçmişten günümüze çeşitli varsayımlarda bulunulmuştur. İlk Mısırbilimciler, yabancı ülkeden gelen bir prenses olduğuna inanıyordu. Mezopotamya, Asya, Mitanni (Suriye), Nübye ya da Babil kökenli olabileceği düşünüldü.³⁴² Bu yabancı kökenli kraliçenin kendi dinini Eski Mısır'a getirdiği ve Yeni Krallık döneminde kısa süreli görülen tek tanrı inancının ana kaynağı olduğu düşünülmüştür. III. Amenhotep'in saltanatın sonlarına doğru kocasının Tanrı Aten'e karşı duyduğu ilginin nedeni olabileceği ve kocası

³³⁸ Dean 2013 sf 145

³³⁹ Saltanatının beşinci yılında dinde getirdiği reform ve tek tanrıcılık inancı ile Tanrı “Aten” tapınımını ön plana çıkarmıştır. Bunun akabinde, Amon tapınımına işaret eden Amonhotep ismini değiştirerek Akhenaten adını almıştır. Rice, *a.g.e.*, 2002, 5.

³⁴⁰ Rice, *a.g.e.*, 2002, 207.

³⁴¹ Spencer, S. A. (2024). Matrifocal Retentions in Ethiopian Orthodox Traditions: The Madonna as Ark & Queen Makeda as Prefiguration of Mary; with Egyptian Queen Tiye & Pharaoh Hatshepsut as reference. *African Identities*, 22(1), 88.

³⁴² North, L. (1906). *Predecessors of Cleopatra*. New York.160.

öldükten sonra oğlu IV. Amenhotep / Akhenaten'in saltanatında da bu inancın filizlenip artık gün yüzüne çıkmasını eski Mısırologlar Tiye'ye bağlamıştır. Örneğin North, 1906 yılında yayınladığı kitabında Tiye'nin yabancı kökenli oluşunun sonucu olarak oğlu IV. Amenhotep / Akhenaten'in tek tanrılı dine geçtiğini düşünmüş ve Tiye'yi şu sözlerle betimlemiştir: ³⁴³

“Güzel yüzlü ve endamlı bir kadın, insan sevgisine son derece duyarlı bir kalp, güneşe tapan atalarının dinine derin bir inanç ve belki de o erken dönemde bile, kocasını ve halkını yollarının yanlış olduğunu düşündüğü şeyden, hayvan ve kuş biçimindeki pek çok tanrıya tapınmalarından kurtarmak, aralarına daha saf, daha basit bir din sokmak için sessiz bir kararlılık... Oğlunun üzerindeki etkisi o kadar güçlüydü ki, meydana gelen dini ve siyasi devrim büyük ölçüde ona atfedilir. Devrimin etkileri nispeten geçici olmasına ve haleflerinin hükümdarlığı sırasında geçip gitmesine rağmen, şimdilik Mısır'ı merkezine kadar sarsmış ve kayıtları yüzyıllar geçmesine rağmen silinmemiştir.”

İlk Mısırbilimcilerin inancının aksine, günümüzde Tiye ne yabancı uyruklu ne de prenesti. Orta Mısır'da, Memfis ile Teb arasında bulunan Akhmim'de yaşayan nüfuslu bir aileden geliyordu.³⁴⁴

Tiye genellikle Eski Mısır'ın "halktan kraliçesi" olarak anılır. Tanrısal (yani kraliyet) kanı taşımamasına rağmen, Tiye kocasının hükümdarlığında güçlü bir etkendi.³⁴⁵ Kraliçe Tiye yabancı kökenli olsun ya da olmasın, III. Amenhotep kraliyet dışı bir evlilik yapmıştır. Tiye yine de baş eş ve kraliçenin tüm ayrıcalıklarına sahipti ve daha önceki hiçbir kraliçe kocasının yaşamı boyunca bu kadar önemli bir rol oynamamıştı.³⁴⁶

Tiye'nin babası Yuya ve Annesi Tjuyu Mısır'ın eğitimli ve zengin elit tabakasına mensuptu.³⁴⁷ Tiye'nin ebeveynleri, bazı kraliyet metinlerinde sıkça bahsedilmeleri ve Krallar Vadisi'ndeki mezarlarının (KV46) 1905'te keşfedilmesiyle ön plana çıktı.³⁴⁸

³⁴³ North, a.g.e., 1906, 157 ve 160.

³⁴⁴ Callander 2000 sf 1

³⁴⁵ Arnold, D. (1996). The royal women of Amarna: images of beauty from ancient Egypt. New York, 7.

³⁴⁶ Grover, R. A. (2008). Queenship and Eternal Life: Tije Offering Palm Ribs at the Sed-Festival Thrones of Amenhotep III. *Studia Antiqua*, 6(1), 4. 7.

³⁴⁷ Kloska, M. (2016). The Role of Nefertiti in the Religion and the Politics of the Amarna Period. *Folia Praehistorica Posnaniensia*, 21(06), 151.

³⁴⁸ Robins, a.g.e., 1993, 27.

Araştırmacılar Tiye'nin aile üyelerinin, Orta Mısır'da kraliyetle yakın bağlantıları olan askeri bir aile olan Thutmose soyunun "eski hizmetlileri" olduğunu öne sürmüşlerdir. Babası Yuya'nın, isminin kökeni bakımından Asyalı atalara sahip olabileceği düşünülmüştür fakat buna yönelik bir kanıt yoktur.³⁴⁹

Kraliçe Tiye'nin babası Yuya, bugünkü Mısır'ın Akhmim bölgesinde ikamet eden nüfuzlu bir aileden geliyordu.³⁵⁰ Deoksiribonükleik asit (DNA) analizlerinin gelişmesi ile yapılan daha ileri tetkiklerde Yuya'nın akrabalık bağı ile de krallıkla yakın ilişkilerinin olabileceği savunuldu. III. Amenhotep'in annesi Mutemwiya, DNA analizlerine göre Yuya'nın kız kardeşi olma olasılığına sahiptir. Yuya'nın III. Amenhotep'in amcası oluşuyla Tiye ve III. Amnehotep'in kuzen bağı olduğu öne sürülmüştür.³⁵¹ Büyük Kraliyet Eşi gibi hayati bir rolü üstlenmek üzere tanınmayan birinin seçilmesi pek olası görünmemektedir. Gelin seçimi, seçimi belirtmek için kızın başına yağ koyan taht naibi Mutemwiya tarafından yapılmış olabilir ve belki de iddia edildiği gibi Mutemwiya kendi ailesine yönelmiştir. Bu da Tiye'nin nasıl hemen büyük bir nüfuza sahip olduğunu açıklar. Hatta Tiye'nin ünlü Ahmose-Nefertari'nin soyundan geldiği bile isminin kökeni nedeniyle öne sürülmüştür.³⁵² Akrabalık bağları olsun ya da olmasın, Yuya III. Amenhotep zamanında pek çok yüksek statüye sahipti. Akhmim bölgesinin bereket tanrısı Min'in başrahibiydi ve aynı zamanda Karnak'ta "Min'in Sürülerinin Müfettişi" ve "Amen'in Sürülerinin Gözetmeni" idi.³⁵³ Kızının III. Amenhotep ile evlenmesinden sonra bu ünvanlara ek olarak genellikle 'kralın kayınpederi' anlamına geldiği düşünülen 'Tanrı'nın Babası' ünvanını alarak onurlandırıldı.³⁵⁴

Eski Mısır'ın XVIII. Hanedanlık döneminin ortalarında, kraliyet mensubu olmayan erkekler kendilerine seçkin bir kariyer yapma imkânına sahipti. XVIII. Hanedanlığın ilk krallarına hizmet eden diğer askerler, savaşçı olarak daha aktif hizmet görmüş ve askeri seferlerde cesurca performans göstererek kralın dikkatini çekmişlerdir. Bunun sonucunda aileleri genellikle kraliyet minnettarlığından faydalanmıştır. Bu daha savaşçı kariyer yolu boyunca, ordudaki en prestijli

³⁴⁹ Arnold, *a.g.e.*, 1996, 7.

³⁵⁰ Callender, G. (2000). Queen Tiye and her Family. *Ancient History Resources for Teachers*, 30(1), 1.

³⁵¹ Kolaska sf:151

³⁵² Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 226.

³⁵³ Callender, *a.g.m.*, 2000, 1.

³⁵⁴ Olivier, *a.g.t.*, 2008, 158

hedeflerden biri “Savaş Arabaları (At Arabaları) Gözetmenliği” idi.³⁵⁵ Yeni Krallık ordusunda savaş arabası kullanabilmek için toplumun sadece belli bir kesimi uygundu. Hem bir savaş arabası hem de gerektiğinde yenisini alabilmek için yeterli servete sahip olmaları gerekiyordu. Varlıklı bir aile muhtemelen bir oğlunu savaş arabasında kullanması için sponsor olmaya istekli olabilirdi. Savaş arabasının kullanılmaya başlanması, Eski Mısır ordusu içinde ordunun geri kalanından farklı olarak kendi kuralları ve disiplinleri olan bu yeni sosyal düzeni teşvik etmiştir. Savaş arabasının prestiji, savaş arabası bölümlerinde görev alan erkeklerin statülerine de yansımıştır. II. Amenhotep’den Tutankamon’a kadar her kralın mezarında savaş arabası ekipmanı parçalarının bulunması ve Malkata’da III. Amenhotep’in, kral ve ailesinin sürüş becerilerini geliştirmelerine olanak tanıyan uzun ve düz bir parkura sahip bir savaş arabası stadyumu inşa etmesi de bu dönemde at arabalarına verilen önemi yansıtmaktadır.³⁵⁶ Kraliçe Tiye’in babası Yuya, damadı III. Amenhotep’in “Savaş Arabaları Gözetmenliği” görevini de yürütüyordu ve savaş arabası komutanıydı. Amarna’da bulunan büyük bir mühür taşında Tiye’in kendisi de at zengini olarak tanımlanıyordu.³⁵⁷

Tiye’nin annesi ve Yuya’nın karısı Tjuyu kraliyet sarayında çeşitli görevler üstlenirdi. Kraliyet haremının sorumlusuydu ve "(Tanrı) Min'in Haremının Şefi" idi.³⁵⁸ Tanrının Eğlence Şefi olarak da rol almış ve hem Amon’a hem de Hathor’a ilahiler söylemiştir.³⁵⁹ Çoğu zaman Kralın Yüce Eşinin Kraliyet Annesi ünvanını kullandı.³⁶⁰ Tjuyu’nun bu çeşitli yüksek rütbeli ünvanlara kızının kralla evlenmesinden önce mi yoksa bunun doğrudan bir sonucu olarak mı sahip olduğu açık değildir.³⁶¹ Tiye’nin ebeveynleri Yuya ve Tjuyu saltanatın başlarında ölmüş ve Krallar Vadisi’nde (KV46) büyük bir onurla gömülmüşlerdir.³⁶²

Kraliçe Tiye’nin ebeveynleri Tjuyu ve Yuya’nın mumyalarında yapılan analizlerde sıtma olabileceği, ancak bunun ölümcül olup olmadığı belirtilmiştir. Her

³⁵⁵ Callender, *a.g.m.*, 2000, 1.

³⁵⁶ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 273.

³⁵⁷ Dean 2013 sf:168

³⁵⁸ Siat, K.M. (2021). Tiye & Amenhotep III: The Commemorative Scarab Series. *Nile Magazine*, 29, 12. ve Olivier, *a.g.t.*, 2008, 158.

³⁵⁹ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 227.

³⁶⁰ Kloska, *a.g.m.*, 2016, 15.

³⁶¹ Robins, *a.g.e.*, 1993, 28.

³⁶² Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 250. ve İnternet: <https://thebanmappingproject.com/tombs/kv-46-yuya-and-thuyu>, Erişim Tarihi: 28.08.2024.

iki ebeveyninin mumyasında yapılan yaş tespitinde 50-60 yaş aralığında olduğu bulunmuştur. O dönem için ileri bir yaşa ulaşan Tjuyu ve Yuya'nın ya enfeksiyonun yaşamlarının oldukça geç bir döneminde gerçekleştiği, ya güçlü bir genetik uygunluğa sahip oldukları ya da yaşamları boyunca patojene karşı kısmi bir bağışıklık kazandıkları anlamına geldiği düşünülmektedir. Hawass ve ark. bu durumu Yuya ve Tjuyu zamanlarının çoğunu Nil Nehri'nin bataklıklarına yakın sıtma endemik bölgelerde yaşayarak geçirdiyse, kısmi bağışıklık kazanmaları hayatta kalmalarına katkıda bulunmuş olabileceği şeklinde yorumlamıştır.³⁶³

Tiye'nin kardeşleri de anne ve babaları gibi önemli görevlerde rol almıştır. Heliopolis'te Amon'un İkinci Kahini olan Anen, Tiye'nin kardeşi idi.³⁶⁴ Kraliyet mensubu olmayan Mısırlı erkekler, sarayla bir kadın aracılığıyla ilişki kurduklarını kabul etmekte isteksiz olduğu düşünülmüştür. Kraliçe Tiye'nin kardeşi olarak Anen'in anıtlarının hiçbirinde bu önemli bağlantıdan bahsetmemesi, bu görüşü pekiştirmiştir.³⁶⁵ Fakat Anen Kraliçe Tiye'nin erkek kardeşi idi ve Tiye'nin ebeveynleri Yuya ve Tjuyu'nun mezarındaki bir yazıtta Anen, Tjuyu'nun oğlu olarak anıldı. Anen'in yüksek bir makama yükselmesinin, kız kardeşi aracılığıyla firavunla olan bağlantısının bir sonucu olup olmadığı belirsizdir.³⁶⁶ Bu belirsizliğe rağmen Anen'in sadece Mısır'da değil uluslararası olarak da tanınan önemli bir mevkide olduğu mezarında yer alan diz çökmüş Minoslu tasvirinden anlaşılmaktadır.³⁶⁷ Anen'in MÖ 1360'taki III. Amenhotep'in ilk jübilesi (*sed* festivali) zamanında öldüğü düşünülmektedir.³⁶⁸

Tanrı'nın Babası ünvanını almasıyla Yuya'nın halefi ve Tiye'nin torunu Ankhesenamen ile evlenip geleceğin firavunu olan Ay, Kraliçe Tiye'nin bir diğer erkek kardeşi olarak düşünülmüştür.³⁶⁹ Ay da babası gibi kraliyet atlarından sorumluydu.³⁷⁰ Ay'ın ayrıca Nefertiti'nin babası olduğu ve Tiye'nin Nefertiti'nin

³⁶³ Hawass, Z., Gad, Y. Z., Ismail, S., Khairat, R., Fathalla, D., Hasan, N. vd. (2010). Ancestry and pathology in King Tutankhamun's family. *Jama*, 303(7), 646.

³⁶⁴ Arnold, *a.g.e.*, 1996, 7 ve Kloska, *a.g.m.*, 2016, 151.

³⁶⁵ Tyldesley, *a.g.e.*, 2011, 51

³⁶⁶ Robins, *a.g.e.*, 1993, 28.

³⁶⁷ Shaw, G. J. (2017). *War & Trade With the Pharaohs: An Archaeological Study of Ancient Egypt's Foreign Relations*. Yorkshire. 98.

³⁶⁸ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 250.

³⁶⁹ Arnold, *a.g.e.*, 1996, 7.

³⁷⁰ Seele, *a.g.m.*, 1955, 168.

kayınvalidesi oluşunun yanı sıra akrabası olduğu da iddia edilmiştir.³⁷¹ III. Amenhotep'in oğlu IV. Amenhotep / Akhenaten de halktan biri olan Nefertiti'yi 'Büyük Kraliyet Eşi' yaparak babasını taklit etti. Nefertiti'nin Tiye'nin yeğeni olup olmadığı kesin olmasa da kayınvalidesi ve muhtemel halası Tiye gibi kocası üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu barizdir.³⁷² Tiye'nin olası aile bağları, XVIII. Hanedanlık firavunları ve aile şemasının yer aldığı EK-11'de verilmiştir.

Tiye'nin ailesine hem yaşarken hem de ölümünden sonra oldukça değer verilmiştir. XVIII. Hanedanlık döneminde, çoğu varlıklı özel Mısırlı için defin işlemi, mumyalanmış bedenin insan biçimli ahşap bir tabutun içine yerleştirilmesi ve bu tabutun da tapınak şeklindeki büyük bir ahşap tabutun içine yerleştirilmesinden ibaretti. Daha özenli definlerde bazen birden fazla tabut kullanılıyordu. Kraliçe Tiye'in kraliyet mensubu olmayan ebeveynleri Yuya ve Thuyu'nun çoklu tabutları yaldızlı ahşaptan yapılmıştı. Mezar 71'in halka açık odalarının altında, eğik bir açıyla uzanan iki düzensiz geçit sonunda birleşerek Anen'in mezarına (Mezar 120) açılan bir oda oluşturur. Amon'un İkinci Kahini ve Kraliçe Tiye'in kardeşi olan Anen, mezarını Senenmut'un mezarı üzerindeki tüm çalışmaların durmasından yaklaşık bir yüzyıl sonra Mezar 71'in kuzeyine inşa ettirmiştir.³⁷³

10.2. Büyük Kraliyet Eşi Tiye'nin III. Amenhotep'le Evliliği ve Çocukları

Kraliçe Tiye ve III. Amenhotep'in evliliği, Tiye muhtemelen 11-12 yaşındayken ve III. Amenhotep 15 yaşındayken ayarlandı. Bunun bir aşk evliliği olamayacağı, ancak kralın hayatı boyunca Tiye'ye derin bir sevgi ve saygı beslediği düşünülebilir.³⁷⁴ İlerleyen zamanlarda bu sevginin göstergesi olabilecek pek çok unsur karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki kabartmalarda Tiye genellikle kralla yan yana ve eşit büyüklükte temsil edilmesidir ki bu durum Mısır sanat geleneğinde kadının eşit öneme sahip olduğunun bir göstergesidir.³⁷⁵ Bir diğer örnek III. Amenhotep'in ilan ettiği yazıdır:³⁷⁶

³⁷¹ Kloska, *a.g.m.*, 2016, 151.

³⁷² Watterson, B. (2011). *Women in ancient Egypt*. Gloucestershire. 151

³⁷³ Tyldesley, *a.g.e.*, 2011, 200-201.

³⁷⁴ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 226 ve Watterson, *a.g.e.*, 2011, 151.

³⁷⁵ Watterson, *a.g.e.*, 2011, 151.

³⁷⁶ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 96

“...Prenses, en çok övülen, zarafetin hanımı, aşkıyla tatlı, güzelliğiyle sarayı dolduran, Kuzey ve Güney'in Naibi, onu seven Kral'ın Büyük Eşi, her iki ülkenin hanımı, Tiye”.

Sevgisinin yansıması olarak ayrıca Kraliçe Tiye kocası tarafından kendisi için yaptırılan suni büyük bir göl, büyük saraylar ve kendisine adanmış bir tapınak da dahil olmak üzere cömert hediyelerle ödüllendirildi. Nübye'de bulunan Soleb şehrinde III. Amenhotep sadece kendisine adanmış bir tapınak inşa ettirmekle kalmamış, aynı zamanda karısına adanmış ayrı bir tapınak da inşa ettirdi. Eşi, böylesine yüksek bir onura layık görülen muhtemelen ilk kraliçeydi. Soleb'e on mil uzaklıktaki Sedeinga'da inşa edilen tapınakta "tanrıça Hathor'un yeryüzündeki tezahürü" olarak tasvir edilmiş ve kendisine bereket, koruma ve adalet gibi ilahi nitelikler atfedilen "Tefnut, İsis, Mut, Maat, Taweret ve Sekmet tanrıçaları" olarak da tapınılmıştır.³⁷⁷ Kraliçe Tiye böylece Kraliçe olarak hüküm sürerken kendi başına bir ilah haline geldi. Kişisel servetini kocasından edindiği mülklerden elde edebilmiştir.³⁷⁸ III. Amenhotep'in eşine verdiği değer bir diğer göstergesi de, kralın üzerine Tiye figürünü yeniden yazdığında neredeyse iki bin yıllık büyük bir antika olan Hanedanlık Öncesi Dönem'e ait bir levhanın keşfedilmesidir.³⁷⁹

III. Amenhotep'in sevgili eşine duyduğu saygı ve sevginin bir diğer göstergesi de hatıra skarabelerinde Tiye'ye ve ailesine sıklıkla yer verilmesidir. III. Amenhotep uzun yıllar süren saltanatı boyunca başarılarını duyurmak için pek çok hatıra skarabesi bastırmıştır (EK-22).³⁸⁰ Bu skarabeler bir nevi kitlesel dağıtım yoluyla Mısır coğrafyasında ve Nübye'den Suriye'ye kadar uluslararası alanda geniş çapta yayılıp firavunun güç göstergesini oluşturuyordu.³⁸¹ Taç giyme töreninden onuncu yılına kadar olan olayların özetlerini taşıyan bu hatıra kutsal taşları Akdeniz dünyasında da

³⁷⁷ Alameen, a.g.t., 2013, 96.

³⁷⁸ Alameen, a.g.t., 2013, 97.

³⁷⁹ Fletcher, a.g.e., 2013, 245.

³⁸⁰ Skarabe: bok böceği. Antik Mısır'da bok böceği önemli bir sembolizasyona sahipti. Bok böceğinin doğan güneşin kendini yenileme gücünün bir tezahürü olduğuna inanılırdı. Kendi kendini doğuran bok böceği, güneşin gökyüzünde hareketine hükmeden Kheper'in hiyeroglif işareti olarak bilinirdi. Aynı zamanda Güneş tanrısı Ra'nın da önemli sembollerinden biridir. Bok böceği biçiminde mühür ve muskalar şans ve uğur getiren, güç göstergesi olarak görülen ve dönemin siyasi propagandası için aracı olan önemli tılsımlar olarak itibar görürdü. Bok böceği bereketin, sonsuz yaşam döngüsünün, güneşin olduğu gibi erkek üreme gücünün de sembolü olarak Antik Mısır'ın feodal kültürüne katkıda bulunmuştur. Aile soyunun, diplomatik alışverişin, devasa yapının ve kralın avlanma cesaretinin özelliklerini ortaya koyarken, kraliyet gücünü güneşin sürekli yenilenmesine bağlamaktadırlar. Ward, W. A. (1994). Beetles in stone: The Egyptian scarab. *The Biblical Archaeologist*, 57(4). 187-188.

³⁸¹ Ward, a.g.m., 1994, 191.

bulunmuştur. Muhtemelen bunlar sadık saray mensuplarına ve ziyarete gelen ileri gelenlere dağıtılmış ve daha sonra takas edilmiş, elden ele dolaşmış ve sonunda her yere dağılmıştır.³⁸² III. Amenhotep'in hatıra skarabeleri arasında ilk olarak Evlilik Skarabesi ile en son tarihli seri olan Göl Skarabesi bulunmaktadır ve iktidar / güç göstergesi olan pek çok aslan avı skarabeleri yer almaktadır.³⁸³ Bu kadar değer gören skarabelerde Kraliçe Tiye'nin ve ailesinin adına yer verilmesi Tiye'nin ne denli önemli bir yer edindiğinin bir kanıtıdır. Tiye ve ailesinin adı ilk olarak III. Amenhotep'in saltanatının başlarında, "Evlilik Skarabesi" üzerine bastırıldığı metinde yer almaktadır:

384

" ... Yukarı ve Aşağı Mısır'ın Kralı, Teb'in hükümdarı Ra Amenhotep'in oğlu Nebmaatra'ya hayat verildi ve kralın birincil eşi Tiye yaşasın. Babasının adı Yuya, annesinin adı Tjuyu'dur; güney sınırı Karoy'da (Yukarı Nübye'de) ve kuzeyi Naharin'de (Mitanni'de) olan güçlü bir kralın karısıdır."

Bu skarabelerin kopyaları tüm Mısır'a ve ötesine dağıtıldı ve Tiye'nin kraliyet konumunu hızla sağlamlaştırıp yüceltti. Skarabelerde alışılmadık bir şekilde Tiye'nin babası ve annesinin isimlerinin de yer alması Tiye'nin ebeveynlerinin konumunu yükseltmiş ve doğrudan kraliyet bağlantılarını sağlamlaştırmıştı.³⁸⁵ Gilukhepa Skarabe serisi, Tiye'nin ebeveynleri Yuya ve Tjuyu'nun isimlerinin kaydedildiği ikinci seridir ve belki de Yuya'nın Mitanni ile kişisel veya profesyonel bağlantıları olduğu teorisine ağırlık katmaktadır. Yuya ile Tjuyu'nun metinde belgelenen sosyal bağlantıları aracılığıyla önceki evlilik skarabesiyle bir bağlantı kurar. Tiye'nin adı, hem Evlilik hem de Gilukhepa skarabelerinde³⁸⁶ ebeveynleri Yuya ve Tjuyu ile birlikte incelendiğinde başka bir anlam kazanmaya başlar. Tiye'nin soyu, kim olduğunu ve beraberinde getirebileceği otoriteyi meşrulaştıran resmi bir uzantı olarak hareket ederek, Büyük Kraliyet Eşi ünvanına önemli bir ilave olabilir.³⁸⁷

³⁸² Shaw, *a.g.e.*, 2017, 96.

³⁸³ Delden, C., B., V. (1976). More Large Commemorative Scarabs of Amenophis III. *The Journal of Egyptian Archaeology*, 62(1), 74.

³⁸⁴ Robins, *a.g.e.*, 1993, 52.

³⁸⁵ Siat, *a.g.m.*, 2021, 14.

³⁸⁶ III. Amenhotep ile evlenmek üzere Mitanni Kralı Shuttarna'nın kızı Gilukhepa'nın 317 hanım ve hizmetçiden oluşan bir maiyetle Mısır'a gelişi ile ilgili basılan bir tür evlilik skarabesidir.

³⁸⁷ Siat, *a.g.m.*, 2021, 14.

Krallığının on birinci yılında III. Amenhotep eşi Tiye için Teb Batı Yakası'nda devasa bir insan yapımı göl ile yeni bir saray kompleksi inşa ettirmişti.³⁸⁸ Gilukhepa'nın gelişinden kısa bir süre sonra, III. Amenhotep, Abydos'un kuzeyindeki Akhmim (modern Sohag) yakınlarında olduğuna inanılan Djarukha'da³⁸⁹ Kraliçe Tiye'ye adanan devasa bir yapay gölün inşasını kutladı. Uzunluğu 3.700 arşın, genişliği ise 600 arşın olan yapay gölün açılışını majesteleri kraliyet kayığıyla kürek çekerek kutlamıştır.³⁹⁰ Bu olay son hatıra skarabe serisi olan Göl Skarabe serisi üzerine kaydedilmiştir.³⁹¹ Yapılan tören ve bu toprakların Tiye'ye kendi şehrinde hediye edilmesinin Göl Skarebeleri'nde basılması, olayın özellikle önemli olduğunu ve belki de kraliçeye yeni bir arazinin bağışlanmasından daha önemli olduğunu göstermektedir.³⁹²

III. Amenhotep ile bir dizi yabancı prenses de evlenmişti. Saltanatının onuncu yılında Mitanni Kralı Shuttarna'nın kızı Gilukhepa onun karısı oldu ve 317 hanım ve hizmetçiden oluşan bir maiyetle Mısır'a geldi. Saltanatının sonlarına doğru da diğer iki Yakın Doğu devletinin kızlarıyla evlendi: Arzawa Kralı Tarkhundaradu ve Babil Kralı Kadashman-Enlil. III. Amenhotep daha önce Kadashman-Enlil'in kız kardeşiyle evlenmişti ve ölümünden hemen önce Mitanni Kralı Tushratta'dan kızı Tadukhepa'yı eş olarak göndermesini istedi. Görünüşe göre Tadukhepa, III. Amenhotep'in ölümüyle evlenmek için çok geç kalmış ve onun yerine IV. Amenhotep'in karısı olmuştur. Yabancı prenseslerden hiçbiri III. Amenhotep'in 'Büyük Kraliyet Eşi' olmamıştır. Tiye, saltanatının otuz birinci yılı civarında en büyük kızları Sitamun'u da 'Büyük Kraliyet Eşi' yapana kadar bu konumdan tek başına sahip olmuştur.³⁹³ Adı 'Amon'un kızı' olarak tercüme edilen Sitamun'un "kralın karısı" ve hatta "kralın baş karısı" olarak anıldığı bilinmektedir.³⁹⁴ Krallar normalde aynı anda birden fazla baş eşe sahip olmazlardı, ancak Sitamun'a bazen annesinin hâlâ hayatta olduğunu bilmemize rağmen bu ünvan verilir. Ancak Sitamun'un adının annesiyle birlikte geçtiği yerlerde sadece "kralın karısı" olarak anılması, "büyük kraliyet eşi" ünvanının ise annesinin adının

³⁸⁸ Siat, *a.g.m.*, 2021, 12.

³⁸⁹ Djarukha, III Amenhotep'in uzun saltanatının başlarında inşa ettirdiği konut saray kompleksidir, Teb'de Nil Nehri'nin Batı Yakası'ndaki Malkata'da yer almaktadır. Akhenaten'in gençliğini geçirdiği ve III Amenhotep'in üç jübile sed-festivalini kutladığı ve hükümdarlığının sona erdiği yer burasıydı.

³⁹⁰ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 246.

³⁹¹ Siat, *a.g.m.*, 2021, 22.

³⁹² Morkot, *a.g.m.*, 1986. 5.

³⁹³ Watterson, *a.g.e.*, 2011, 151.

³⁹⁴ Ashton, S. A. (2014). *The Last Queens of Egypt: Cleopatra's Royal House*. Routledge. 6.

geçmediği durumlar için ayrılmış olması dikkat çekicidir.³⁹⁵ Tiye ve III. Amenhotep'in kızı İsis de ablası Sitamun gibi “kralın baş karısı” ünvanı almıştır.³⁹⁶ Sitamen ve İsis, babalarının saltanatının son on yılında bu büyük kraliyet eşi konumuna yükseltilmiştir.³⁹⁷

İsis ve Sitamen dışında Kraliçe Tiye ve III. Amenhotep'in Hennuttaneb ve Nebetah isimli en az iki kızının daha olduğu bilinmektedir.³⁹⁸ Kahire Müzesi'ndeki anne ve babasının devasa figürünün solunda, ortada üçüncü kızları Henuttaneb'in durduğu, uzun, dolgun peruğunun üzerine kraliçenin akbaba tacını taktığı ve kutsal *menat* kolyesini göğsünde tuttuğu büyük ölçekte görünür. Resmi bir Büyük Kraliyet Eşi olmamasına rağmen Henuttaneb'in yüksek makamlarda bulunduğu açıktır ve 'Horus'un [kralın] Kalbindeki Eşi' kraliçe ünvanına sahip tek prensesdir. Çiftin dördüncü kızları Nebetah daha gölgeli ve sadece Kahire Heykeli'nin sağ tarafında görünürken, son kızları Bektaten ise sadece babasının ölümünden sonra annesi Tiye ile birlikte gösterilmiştir.³⁹⁹ Esrarengiz kızları Baketaten, III. Amenhotep'in ölümünden sonra Amarna dönemi sahnelerinde Tiye'nin yanında resmedilişi ile Baketaten'in dini reformdan sonra IV. Amenhotep'in adını Akhenaten'e çevirmesi gibi kızlarından ismi değişen bir prensesin olabileceği düşünülebilir. Diğer yandan Kraliçe Tiye'nin kızı değil de torunu olabileceği de iddia edilmiştir.⁴⁰⁰ Tiye'nin baş heykeltıraşı olan Amarna heykeltıraşı Iuty, Tiye'nin kahyası Huya'nın Amarna mezarının duvarında beklenmedik bir şekilde ön plana çıkarılmıştır ve bu sahnede Prenses Baketaten'in bir heykelinin yüzüne son rötuşları yapmak için öne doğru eğilirken resmedilmiştir (EK-23).⁴⁰¹ Prenses Baketaten'in Amarna'da yer aldığı bir başka sahne, EK-24'te yer almaktadır. Bu sahnede kraliyet ailesi yemek yerken tasvir edilmiştir. Resmin sol tarafında Aknenaten, Nefertiti ve kızları yer alırken masanın karşısında, sağ tarafta, Tiye ve Baketaten yer almaktadır. Bu sahne hem Baketaten'in Amarna'da ortaya çıkışının göstergesi hem de Tiye'nin oğlunun yanında, Amarna'da,

³⁹⁵ Robins, *a.g.e.*, 1993, 29.

³⁹⁶ Cooney, *a.g.e.*, 2014, 22.

³⁹⁷ Grover, *a.g.m.*, 2008, 7.

³⁹⁸ Grover, *a.g.m.*, 2008, 7.

³⁹⁹ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 247.

⁴⁰⁰ Johnson, W. R. (1996). Amenhotep III and Amarna: Some new considerations. *The Journal of Egyptian Archaeology*, 82(1), 78.

⁴⁰¹ Tyldesley, *a.g.e.*, 2018, 53-54.

bulunduğunun kanıtı niteliğinde olması açısından önemlidir. Ayrıca dönemin değişen sanat anlayışını da iyi bir şekilde yansıtmaktadır.⁴⁰²

III. Amenhotep'in Büyük Kraliyet Eşi Tiye'den en az iki kraliyet oğlu olmuştur.⁴⁰³ Geleneklere uygun olarak çiftin iki erkek çocuğuna Thutmose ve Amenhotep isimleri verildi. Ancak, yine geleneğe uygun olarak, bu kraliyet oğullarından babalarının hükümdarlığı sırasında neredeyse hiç bahsedilmedi. İkisinin büyüğü olarak Prens Thutmose, kendisi de on iki yaşlarında kral olmuş bir baba tarafından doğumundan itibaren kraliyet için yetiştirilmiş ve gelecekteki görevlerine hazırlanması için bir dizi yüksek rütbeli resmi görev verilmişti. Bir kırbaç sapının üzerindeki 'Kralın Oğlu, Birlik Komutanı Thutmose' ünvanı, onun da babası gibi iyi bir atlı olabileceğini düşündürmektedir. Prens Thutmose zamanının çoğunu kuzeydeki başkent Memphis'te geçirmiş gibi görünmektedir. Burada Mısır'ın Tüm Rahiplerinin Gözetmeni ve şehrin büyük yaratıcı tanrısı Ptah'ın başrahibi olarak atanmıştır. Ptah'ın ruhunu barındırdığı düşünülen Apis boğası kültüyle yakından ilgilenen Prens Thutmose, Sakkara'daki ilk Apis gömme töreninde babasına başrahip olarak eşlik etti. Annesi Tiye gibi kedileri çok seven Prens Thutmose en çok evcil kedisi Ta-miu'yu, yani 'Bayan Kedi'yi gömdüğü küçük kireçtaşı lahitle tanınır. Ta-Miu'nun kendisi lahit üzerinde süslü bir tasma içinde, büyük bir kızarmış ördeğin önünde dolgun bir minder üzerinde oturmuş ve daha sonra tanrılar tarafından korunan mumyalanmış bir şekilde gösterilmiştir.⁴⁰⁴ Veliaht Prens Thutmose babasının MÖ 1360 yılındaki ilk jübilesinden bir süre önce bilinmeyen bir nedenle aniden ölmüştür. Thutmose'in babasının adını taşıyan küçük kardeşine gelince, babasının hükümdarlığı sırasında ona yapılan tek atıf, 'kralın oğlu Amenhotep'in mülkü'ne atıfta bulunan tek bir çömlek yazıtı gibi görünmektedir. Amenhotep'in Malkata'daki Orta Saray'da yaşadığına inanılıyordu ve ilginçtir ki burada tüm kazı alanından çıkarılan tek silah olan, çok değerli demirden yapılmış bir cirit başı bulunmuştur; bu da bunun belki de prensin kendisine ait olabileceğini düşündürmektedir.⁴⁰⁵

Ailenin diğer fertlerini de evcil hayvanları oluşturunuyordu. Tiye'nin kedileri çok sevdiği belirtilirdi. Tiye'nin ve oğlu Thutmose'un evcil kedileri olduğu bilinmektedir

⁴⁰² Arnold, *a.g.e.*, 1996, 113.

⁴⁰³ Cooney, *a.g.e.*, 2018, 162.

⁴⁰⁴ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 248.

⁴⁰⁵ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 249.

ve yine Amarna Kraliyet Mezarı'nda bulunan kaymaktaşıdan bir kâsenin üzerinde tanrıça Hathor'un yanında oturan kedi çiftleri yer alırken, şehrin her yerinde kedi ve kedi yavrusu muskaları bulunmuştur. Amarna döneminde oğlu Akhenaten ve gelini Nefertiti ile yaşarken Nefertiti'nin kızlarından ikisi evcil hayvan olarak küçük ceylanlar beslemiştir ve evdeki bir diğer popüler eklenti olarak Kraliçe Tiye'in tahtının altında küçük bir maymun gösterilmiştir.⁴⁰⁶

10.3. Tiye'nin İlahi Yönü

Eski Mısır'da kadınlar dini törenlere çalgı, dans ve müzik ile eşlik ederdi. Kraliçe Tiye de pek çok sahnede *sistrum* ve *menat* çalarken tasvir edilmiştir. Tiye'nin kraliyet dairesinde bulunan bir *menat*, yarı değerli taşlar ve tılsımlarla özelleştirilmiş binlerce küçük mavi boncuktan yapılmıştır ve aşınma ve yıpranma belirtileri uzun süre hizmet gördüğünü göstermektedir.⁴⁰⁷ Bu pasif katılımın yanı sıra “kutsamak” için değil de “kutsanmak” için katıldığı törenler ile ilahi özellik kazandığını görmekteyiz.

Tiye'nin tanrısallığı, Sitamun'un sandalyelerinden birinin arkasında yer alan ve prensesin annesine lotus çiçekleri sunduğu bir sahnede açıkça gösterilmektedir. İkinci bir prenses Tiye'nin arkasında durmakta ve elinde lotus, papirüs ve gelincik çiçeklerinden oluşan bir buket tutmaktadır. Kraliçeliğin kutsallığı, XVIII. hanedanlık döneminde kralın ilahi bir hükümdar olarak vurgulanmasının doğrudan bir sonucudur. Kraliçenin rolü, hükümdarların pek çok ilahi niteliğine yapılan vurgunun arttığı bu dönemde krallığınkiyle paralellik gösterir.⁴⁰⁸ Kraliçenin krallık ünvanlarıyla birleşmiş olarak tanımlanması kendi başına olağandışıdır ve krallar tarafından benimsenen benzer lakaplarla karşılaştırılabilir. “Kraliyet *ka*'sıyla birleşme” ritüeli incelendiğinde Tiye'nin *ka*⁴⁰⁹ ve ilahi yönle en yakından bağlantılı olan kralın Horus ismiyle birleşmiş olması önemlidir. *Ka* ile ya da bir tanrıyla birleşme, ilahi gücün kazanılması ve o tanrıyla ilişkilendirilmesi anlamına gelir. Muhtemelen Tiye bu birleşme yoluyla kraliyet tanrısallık gücünü elde etti.⁴¹⁰ Tiye'nin kocasının tanrılaştırma ritüeline

⁴⁰⁶ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 300.

⁴⁰⁷ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 233.

⁴⁰⁸ Morkot, *a.g.m.*, 1986. 1-3.

⁴⁰⁹ Ka: Antik Mısır inancına göre insanın görünmeyen bedeni, öte dünyadaki görüntüsüdür.

⁴¹⁰ Morkot, *a.g.m.*, 1986. 2.

katılması, Mısır'ın tüm tanrıçalarının canlı tezahürü haline gelmesi ve daha sonra Amarna'da bile çok sayıda kabartma ve heykelde güneş tanrısının eşi Hathor'un üçlü peruğu ve tüylü/boynuzlu tacıyla temsil edilmesi gibi, III. Amenhotep'in tanrılaştırma programında da kendi tanrısal üçlüsünü⁴¹¹ tamamlamak için yaratıcı tanrının ilk doğan çocuğu Shu'nun⁴¹² varlığı ritüel olarak gerekli olabilirdi.⁴¹³

10.3.1. Hathor ile Özdeşleştirilmesi

Uzun saltanat süren III. Amenhotep teolojiye oldukça ilgi duymuş, Mısır'ın güneş tanrılarına, özellikle de Teb'in Amon'una ve Heliopolis'in Atum'una daha fazla odaklanılmasını sağlamıştır. Bu kralın Mısır'ı, en zengin, en sanatsal ve yaratıcı, en entelektüel, en barok ve en süslü Mısır'ın zirvesindeki ülkeydi. Kendisine “Mısır'ın Göz Kamaştıran Güneşi” diyordu ve gerçekten de tüm Mısır onun ışığın yeryüzündeki fiziksel yayılımı olduğuna inanıyordu.⁴¹⁴ III. Amenhotep'in kendisinden tanrılaştırılmış bir kült kurduğu bu dönem, aynı zamanda krallığın güneş ve ilahi yönlerine yapılan vurgunun arttığı bir dönemdir.⁴¹⁵ Hathor ve Tefnut ile yakından ilişkili olan Amon'un İlahi Eşleri, XVIII. Hanedanlığın son dönemlerinde yerleşmiş olan kraliçelik ikonografisinin birçok özelliğini benimsemiş ya da miras almıştır.⁴¹⁶ Tanrı kralının tanrıça kraliçesi olarak Tiye, güneş tanrısının kadın akrabalarının vücut bulmuş haliydi ve güzellik ve cinsel aşk tanrıçası Hathor olarak “sarayı aşkla dolduran, sarayı güzellikle dolduran” olarak biliniyordu.⁴¹⁷ Tanrıça Hathor aynı zamanda, şiddetli saldırı gücüyle kralı ve tanrıları düşmanlarına karşı korurdu ki Tiye de çığneyen sfenks olarak tasvir edilen nadir kraliçelerdendir.⁴¹⁸ Tiye, Hathor kültürle yakından ilişkili olan *sistrum* taşırken sıklıkla tasvir edilirdi.⁴¹⁹ Kraliçe düzenli olarak kralı korumak ve ayakta tutmak için gereken tüm özelliklere sahip olarak tasvir edilir ve tanrıçaların boynuzlarını, güneş diskini, tüylerini ve akbaba başını içeren taçlar

⁴¹¹ Tanrı, onun eşi olan tanrıça ve ikisinin çocuğu şeklindeki teslis.

⁴¹² Ra ve Hathor'un oğlu olduğuna dair efsaneler mevcuttur. Tanrı Shu, güneş ışığının kişileştirilmiş halidir. Budge, E.A.W. (2001). Mısır'da Ölüm Sonrası Fikri.(çev Rengin Ekiz). *İzmir*. 83.

⁴¹³ Johnson, *a.g.m.*, 1996, 80.

⁴¹⁴ Cooney, *a.g.e.*, 2018, 162.

⁴¹⁵ Robins, *a.g.e.*, 1993, 52.

⁴¹⁶ Morkot, *a.g.m.*, 1986. 5.

⁴¹⁷ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 227.

⁴¹⁸ Robins, *a.g.e.*, 1993, 23 ve Morkot, *a.g.m.*, 1986. 5.

⁴¹⁹ Grover, *a.g.m.*, 2008, 8.

giyerdi. Ayrıca, kraliçenin güneş kralına saltanatı boyunca yardım ettiği gibi, güneş tanrısına gökyüzünde yardım eden akbaba tanrıça Nekhbet'e saygı olarak tüylerden oluşan bir cübbe giyerken gösterilmiştir.⁴²⁰

Kraliyet nişanlarının, kraliçelerin taktığı karmaşık taşlar gibi yönlerini ele alarak, ilahi kraliçeliğin önemini anlaşılabileceğini öne sürülmektedir. Kralın Karısı'nın bu tür en eski nişanlarından biri, dar bir başlıktan oluşan ve başın her iki yanında iki kanatla bir akbaba gövdesi oluşturan akbaba başlığıdır. Akbabanın başı ön tarafta alından çıkıntı yapar. Giyilen ikinci bir kraliçe başlığı, ön kısmı bir kobra başıyla süslenmiş bir saç bandından oluşan ve kraliyet kobrası olarak anılan “*uraeus*”tur. V. Hanedanlık'tan itibaren *uraeus* kraliçenin nişanının bir parçası haline gelmiş ve o zamandan itibaren Eski Mısır tarihi boyunca giyilmiştir.⁴²¹ Kobra ya da akbabayı alınlarına takma hakkı büyük kraliyet eşleriyle sınırlıydı, bu yüzden küçük eşler ve saray hanımları diademlerinde ceylan başlarıyla yetiniyorlardı. *Uraeus* tanrıçalar Nekhbet ve Wadjet ile ilişkilendirildiğinden, başlıkları kraliçeliğin ilahi yönünü sembolize ediyordu.⁴²²

Kadın kraliyet ikonografisinin bazı özellikleri III. Amenhotep döneminde ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Bunların en önemlilerinden biri modius, akbaba başlığı ve iki şahin tüyüne Hathor'un boynuzları ve güneş diskinin eklenmesidir.⁴²³ XVIII. Hanedanlığın sonlarından itibaren, Kraliçe Tiye ile birlikte *uraeus*, Hathor'un inek boynuzları ve güneş diskiyle süslenerek Hathorik bağlantıyı güçlendirmiştir.⁴²⁴ Hathorik taç adı verilen bu taç III. Amenhotep döneminde kullanılmaya başlanmış ve Hathor'un güneş diskini çevreleyen inek boynuzları takılı bir platform modius'tan oluşmuştur. Akbaba başlığı ve *uraeus* genellikle kökeni bilinmeyen düz şahin tüyleri (Shuty) eşlik ederdi. Tüyler, inek boynuzları ve güneş diskinden oluşan Hathorian (hemhemet) tacını *uraeus* ile birlikte giymeye başlayan Kraliçe Tiye'dir. Kraliçe aynı zamanda çift tüyle birlikte takılan çift *uraeus*'i de tanıtmıştır.⁴²⁵

EK-25 ve EK-26 Medinet el-Ghurab'da bulunan, yaşlanan Kraliçe Tiye'nin en güzel tasvirlerinden birini detaylandırmaktadır. EK-25 Kraliçe Tiye'yi Hathor başlığı

⁴²⁰ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 227.

⁴²¹ Olivier, *a.g.t.*, 2008, 114.

⁴²² Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 235.

⁴²³ Morkot, *a.g.m.*, 1986, 1.

⁴²⁴ Robins, *a.g.e.*, 1993, 24.

⁴²⁵ Olivier, *a.g.t.*, 2008, 114-115.

olmadan, EK-26 ise başlıkla göstermektedir. Baş ahşaptan yapılmıştır ve yüz hatları açıkça görülebilmektedir. Görünen küpe altın ve lapis lazuliden yapılmıştır. Güneş diski Hathor etkisini yansıtan inek boynuzlarıyla çevriliyken, tüyler İsis etkisini yansıtmaktadır. Kraliçe Tiye'nin bir başka siyah granit heykeli 2005 yılında Karnak'taki Mut tapınağında keşfedilmiştir. Şimdiye kadar keşfedilen en iyi kraliçe heykellerinden biri olan bu heykelde (EK-27) kraliçe üçlü peruk ve önünde üçlü uraeus bulunan bir modius taç giymiş olarak gösterilmiştir. Louvre Müzesi'nde bulunan bu tamamlanmamış steatit Tiye heykelinde, geniş kolyeli tüy elbise giyerken gösterilmiştir. Başında akbaba başlığı altında uzun bir peruk, üçlü uraei, modius ve iki tüy bulunmaktadır. Üçlü uraei, onun asıl eş ve gelecekteki kralın annesi olduğunu düşündürmektedir. Sağ eli vücudunun yanındayken sol elinde bir kılıç tutmaktadır. Sağında ise III. Amenhotep'in kolunun bir kısmı görünmektedir. Sanat eserlerinde genellikle kocasıyla birlikte tasvir edilmiştir ve bu heykel III. Amenhotep tarafından getirilen yeni bir sanatsal tarzı yansıtmaktadır.⁴²⁶

10.3.2. Tapınakları

Muhtemelen daha önceki kraliçeler için olduğu gibi Tiye için de Mısır'daki tapınaklarda heykeller dikilmiştir, Ancak buna ilaveten kraliçe olarak kendisine adanmış başka bir tapınakta da tapınım görmüş olabilir.⁴²⁷ III. Amenhotep'in Soleb'deki kendi tapınağının yakınında, Hathor'un bir formu olarak tapınılan Tiye için tapınak inşa ettirmiştir.⁴²⁸ Kraliçe Tiye Tapınağı, MÖ 1360 civarında Sedeinga'da inşa edilmiştir. Sedeinga, Orta Nübye'de, Nil'in batı kıyısında, Sudan ve Mısır arasındaki sınırın 200 km güneyinde ve Soleb'in 14 km kuzeyinde yer almaktadır. Sedeinga tapınağı, III. Amenhotep'in Soleb'de kendi ilahi görüntüsü ve Amon için inşa ettirdiği büyük tapınağın kadın muadiliydi.⁴²⁹ Sedeinga'daki kült muhtemelen kraliçeliği ve kraliçenin kralla olan ilişkisini kraliyet ideolojisi için önemli olan tanrıçalarla ilişkilendirerek ifade etme konusunda Soleb'dekini takip ediyordu. Kraliçeye atfedilen ilahi statü en açık şekilde Sedeinga'da ona adanmış tapınak-kent tarafından

⁴²⁶ Olivier, *a.g.t.*, 2008, 158-159.

⁴²⁷ Morkot, *a.g.m.*, 1986, 5.

⁴²⁸ Grover, *a.g.m.*, 2008, 8.

⁴²⁹ Rilly, *a.g.m.*, 2018, 55.

gösterilmektedir. Kasabaya “Tiye'nin kalesi” ya da “Tiye'nin T3-Sti'deki⁴³⁰ ikametgahı” deniyordu. Bu tapınakla Kraliçenin kralın bir muadili, yerel bir koruyucu ve Hathor'la yakından özdeşleşmiş olarak görüldüğü yorumlanmıştır. Bir kapı girişinin dekorasyonu kraliçeyi çeşitli yönleriyle tanrıçayla ilişkilendirmektedir ve tapınağın Hathor başlı sütunlarından biri hala ayaktaadır.⁴³¹

Kraliçe Tiye'nin bir diğer tapınağı da Amarna'da yapıldı. Amenhotep tahta geçtikten sonraki birkaç yıl içinde ailesini ve sarayını yeni bir bölgeye, Amarna'ya, taşıdı. Amarna'daki memur mezarları Tiye'nin yeni başkentte bulunduğunu kaydetmektedir. Diğer ayrıcalıkların yanı sıra, kendisine ait bir Güneş Gölgesi (Sunshade) Tapınağı verilmiş ve Akhenaten onu yeni ibadet evine götürürken gösterilmiştir.⁴³²

10.3.3. Sed Festivallerinde Tiye

Anıtsal heykellerde, çok sayıda kraliyet anıtında ve özel mezarlarda kralın yanında gösterilen Tiye'ye, hem seküler hem de dini törenlerde önemli roller biçildi.⁴³³ Bu rollerden günümüze ulaşan en önemli kanıtlardan biri sed festivalindeki palmiye kaburgası sunma rolüdür.⁴³⁴ Yaprakları soyulmuş bir palmiye yaprağı olan palmiye kaburgası, Eski Mısırlıların zamanı kaydetmek için kullandıkları en eski yöntemlerden

⁴³⁰ Nübya olarak geçmektedir.

⁴³¹ Morkot, *a.g.m.*, 1986. 3.

⁴³² Arnold, *a.g.e.*, 1996, 8.

⁴³³ Arnold, *a.g.e.*, 1996, 7.

⁴³⁴ Sed festivali palmiye kaburgası sunumunun tasvir edildiği başlıca mekanlardan biridir. Bu festival Antik Mısır festivalleri arasında en gizemli olanlardan biridir ve bu festival sırasında hangi ritüellerin gerçekleştiği, nasıl geliştiği ya da amacının ne olduğu tam olarak bilinmemektedir. Sed festivalini anlatan bulunmuş hiçbir metin yoktur, ancak en eski hanedanlıklardan itibaren sed festivallerinin kutlandığından bahseden metinler vardır. Eldeki az miktardaki görsel veriler farklı hanedanlıklardan gelmektedir ve festivalin tüm ana olaylarını tasvir edip etmediği ve ritüellerin sırasının uygun olarak bir araya getirilip getirilmediği net değildir. Sed festivali için kullanılan hiyeroglif, eğimli kenarları ya da merdivenleri olan bir kürsü üzerinde arka arkaya iki boş taht bulunan iki şapeldir. Sed hiyeroglifinin kökeni muhtemelen firavunun Yukarı ve Aşağı Mısır'ın kralı olarak yeniden taç giydiği bir sed festivali ritüelinden gelmektedir. Sonsuz sed-festivalleri sunusu, palmiye kaburga sunusunun uzun saltanat ve gençleştirme yönünü yoğunlaştırır. Festivalin firavunun yönetme kabiliyetinin ve layıklığının bir testi olarak yorumlanır ve belki de tahta çıkışla ilgili ritüellerin tekrarından oluşur. Firavunun gençleştirilmesi için yapıldığı da iddia edilmektedir. Başka bir inanışa göre de firavun veliaht yapıldıktan ya da taç giydikten 30 yıl sonra gerçekleşen bir yenilenme, gençleştirme ritüelidir. 30 yıl fikri Rosetta (Reşit) taşından yapılan bir çeviriden gelmektedir. Bu çeviri 30 yıl anlamına gelmeyebilir, ancak Mısırlılar için 30 sayısı bir neslin uzunluğu ile ilişkilendirildiğinden, sadece çok uzun bir saltanat anlamına gelebilir. Diğer yandan Sed festivallerini kutlamaya kralın otuzuncu yılında başlamak kesinlikle gerekli değildir. Buna örnek olarak, II. Thutmose iki sed festivali kutlamış ve otuz yaşını bile geçmemiştir. Grover, *a.g.m.*, 2008, 4-5

biri gibi görünmektedir. Genellikle en eski tanrıçalardan biri olduğunu gösteren bir leopar postu giymiş olarak gösterilen tanrıça Seshat'ın başlıca görevi, firavunun yaşam dönemini işaretlemek için bir palmiye yaprağını çentmektir. Seshat,⁴³⁵ firavunun doğumunda ve taç giyme töreninde kraliyet isimlerini kaydeder, firavuna *sed* festivalleri bahşeder ve *sed* festivallerinin tasvirlerinde onun sembolü görülür. Diğer tanrılar firavunlara *sed* festivallerinin palmiye kaburgalarını sunarken, Seshat tek başına ya da Thoth⁴³⁶ ile birlikte firavun için *sed* festivallerini işaretler. Palmiye kaburgalarının eski çentiklerinden ve palmiye yaprağının büyümesinin ay ile ilişkilendirilmesinden dolayı palmiye kaburgası yıl anlamına gelen *renpet* hiyeroglifine dönüşmüştür. Bu kelime *renpwt*, "taze bitkiler" ismi ve *renpy*, "gençleşmek" veya "hayatı yenilemek" fiiliyle ilişkilidir. Palmiye kaburgası genellikle sadece bir yılı temsil etmekten öte, tekrar eden yılların sembolü olarak görülür. Palmiye kaburgaları aynı zamanda katip tanrı Thoth tarafından taşınır ve firavunun uzun saltanatını destekleyen ya da ona sonsuz yaşam veren ilahi bir amblem olarak çeşitli tanrılar tarafından firavuna sunulur.⁴³⁷

Eski Mısır'daki palmiye kaburgası sunma tasvirleri, uzun bir saltanat ve sonsuz yaşam sunumuna atıfta bulunur. En yaygın sahne, tanrının firavuna palmiye kaburgası sunmasıdır. Ancak Dakleh Vahası'nda bulunan bir ritüelde firavunun tanrıya palmiye kaburgası sunduğu nadir tasvirler de vardır. Kraliçe figürünün de palmiye kaburgası sunarken tasvir edildiği bilinen dört nesne bulunmaktadır: Kraliçe Tiye'nin III Amenhotep'e palmiye kaburgası sunarken gösterildiği akik taşından bir mücevher, Kraliçe Tiye'nin III Amenhotep'in kabartmasına palmiye kaburgası sunan bir griffin ya da sfenks olduğu kabartmalı fildişi bir sandık kapağı ve Kraliçe Ankhesenamen'in Tutankamon'a palmiye kaburgası sunarken tasvir edildiği Tutankamon'un mezarından traverten bir kandil ve küçük altın bir mabet. Bu tasvirlerin hepsi XVIII. Hanedanlık dönemine aittir ve belki de bu hanedanlık döneminde sarayda kadınların artan gücünü yansıtmaktadır ya da kraliçenin palmiye yaprakları sunduğu bu motifin daha yaygın olması ve elimizde iyi bir örnek bulunmaması mümkündür. Her iki durumda da kraliçenin palmiye kaburgası sunması kraliçenin rolü hakkında önemli bilgiler

⁴³⁵ Seshat hem *sed* festivallerini hem de kralın ömrünün uzunluğunu veren tanrıçadır.

⁴³⁶ Thoth, hiyerogliflerin mucidi ve ayrıca yeraltı dünyasının katibi olan tanrıdır.

⁴³⁷ Grover, *a.g.m.*, 2008, 2-3.

sunmaktadır.⁴³⁸ Akik taşı üzerindeki resim özellikle ilgi çekicidir. Çünkü III. Amenhotep'i *sed* festivali tahtındayken göstermektedir ve muhtemelen III. Amenhotep'in uzun saltanatı boyunca üç kez yapılan *sed* festivallerinin⁴³⁹ ilkinde Tiye'ye hediye edilen bir bileziğin parçasıdır.⁴⁴⁰ Kraliçe Tiye'ye *sed* festivalinde hediye edildiği düşünülen bilekliğe ait beş küçük plaket bulunmuştur. Bunlardan dördü akik ve diğeri sard taşıdır. Kraliçenin bu festivaldeki rolü belirsizliğini korurken, palmiye kaburgalarının Eski Mısır'da nasıl kullanıldığına genel bir bakış, *sed* festivaline genel bir bakış ve akik taşının yakın bir analizi, kraliçenin Eski Mısır'daki hem ilahi rolü hem de özel rolü hakkında fikir vermektedir.⁴⁴¹

Kadınların *sed* festivalinde tam olarak nasıl bir rol oynadıkları belirsiz olsa da, müzisyen rahibelerin ve "Tanrı'nın Karısı" ünvanıyla bilinen baş rahibenin tapınak ritüellerinde ve genel olarak festivallerde hayati roller oynadıkları açıktır.⁴⁴² Sadece baş rahibenin değil, bir firavunun eşinin de "Tanrının Karısı" ünvanıyla anıldığına dair bilinen en eski örnek XVIII. Hanedanlığın kurucusu I. Ahmose'un annesi I. Ahhotep'dir. Ayrıca "Tanrının Eli" ünvanı ilk kez bir kraliçeye XVIII. Hanedanlık döneminde Hatšepsut ve II. Amenhotep zamanında uygulanmıştır.⁴⁴³ Bu ünvanlar XVIII. Hanedanlığın kraliçelerine uygulanmaya devam etmiştir ve bu durum III. Amenhotep'in *sed* festivali tasvirlerinin neden birçok ritüel sırasında kraliçenin varlığına özel bir önem verdiğini ve prensesler de dahil olmak üzere birçok kraliyet kadınının kötülüğü kovmak için *sistrum* sallayan müzisyen rahibelerin törensel işlevini yerine getirirken gösterdiğini açıklayabilir.⁴⁴⁴

Kraliçe Tiye, kraliyet kâtibi Kheruef'in mezarında, *sed* festivalinin bir parçası olarak 20 kişi tarafından çekilen bir kayıkta firavunla birlikte tasvir edilmiştir. Diğer

⁴³⁸ Grover, *a.g.m.*, 2008, 1.

⁴³⁹ III. Amenhotep'in uzun saltanatı boyunca en az üç *sed* festivali kutladığı bilinmektedir. Bunlardan ilk, Malkata sarayından gelen defterler, Khaemhet'in mezarındaki bir yazıt, Soleb tapınağındaki sahneler ve Kraliyet katibi Kheruef'in mezarındaki bir sahne tarafından kaydedildiği üzere 30 yılında gerçekleşmiştir. III. Amenhotep, 30-31 yılında büyük bir hasatla övünürdü ve III. Amenhotep'in "*sed*-festivallerinin efendisi" yazılı bir granodiorit heykeli onu bolluk anlamına gelen obez olarak gösterir. İkinci *sed* festivali 34 yılında Malkata sarayında bulunan birkaç yüz çömlek etiketinden, üçüncüsü ise 37 ila 38 yıllarında Kheruef'in mezarındaki metin ve sahnelerden ve Malkata sarayında bulunan çömlek etiketlerinden bilinmektedir. Grover, *a.g.m.*, 2008, 9.

⁴⁴⁰ Bu plaketlerde III. Amenhotep'in *sed* festivalinden sahneler vardır. Beş plaket çok küçüktür ve her biri yaklaşık 4 x 2,5 x 0,2 cm boyutlarındadır. Çok dikkatli bir şekilde oyulmuşlardır ve kabartmalar ile yazılar mikroskobik görünmektedir. Grover, *a.g.m.*, 2008, 11.

⁴⁴¹ Grover, *a.g.m.*, 2008, 2.

⁴⁴² Robins, *a.g.e.*, 1993, 146.

⁴⁴³ Blackman, *a.g.m.*, 1921, 12.

⁴⁴⁴ Grover, *a.g.m.*, 2008, 6.

ipucu veren sahneler de daha önce bahsedilen bilezik üzerindeki tasvirlerdir, Bu bilezikten günümüze *sed* festivali sahnelerini ve III. Amenhotep'in kraliyet ailesini tasvir eden beş plaket ulaşmıştır. Bilezikte tanrı firavuna, prensesler firavuna ve kraliçeye ve kraliçe firavuna kaburga sunarken olmak üzere üç farklı türde palmiye kaburgası sunusu görülmektedir. Kraliçenin firavuna palmiye yaprakları sunması sadece çok nadir bir sahne olmakla kalmaz, aynı zamanda bu özel görüntü III. Amenhotep'i çift sed tahtı üzerinde gösterir (EK-28).⁴⁴⁵ Bilezikteki bir diğer akik plaka III. Amenhotep'i Yukarı ve Aşağı Mısır'ın çifte tacını ve *sed* festival gömleğini giymiş olarak tahta otururken göstermektedir. Kraliçe Tiye de çift tüylü başlığını giymiş olarak onun arkasında oturmakta ve *sistrumlu* iki prenses müzisyen, rahibe olarak törensel işlevlerini yerine getirmektedir. *Sistrum* özellikle Hathor'la ilişkilendirilen bir çalgıdır ve Hathor'un doğasının gençleştirici yönünü vurgular. Çıkardığı tıkrırtı sesinin *ka*'yı canlandığı düşünülür. Prenseler *sistrumları* sadece firavun için değil, Kraliçe Tiye için de sallıyorlar. O da tıpkı kocası III. Amenhotep gibi korunmak ve gençleştirilmek isteniyor. Bu sahne belki de sadece gerçek bir *sed* festivali ritüelini göstermekle kalmıyor, aynı zamanda kraliçenin firavunla olan ilişkisindeki önemini de gösteriyor (EK-29). Firavun onun önünde bir koruyucu olarak durmaktadır ancak kraliçe aynı zamanda firavunun yönetiminin bir parçası olduğu için hükümdar seviyesindedir.⁴⁴⁶

Palmiye kaburgalarının sunulması ve *sed* festivalinin anlaşılması bize Kraliçe Tiye'nin ilahi ve özel rolleri hakkında fikir vermektedir. Tiye, XVIII. Hanedanlık'ta Hathor olarak tapınılmaya devam eden ve firavunun ilahi kadın muadili rolünü yerine getiren diğer kraliçelerin rolü için emsal teşkil etmektedir. Tiye'nin Hathor ile özdeşleştirilmesi sebebiyle III. Amenhotep'in belki de kraliçenin şahsında Hathor'la evlenmesinin *sed* festivali ayininin bir parçası olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴⁷ Hathor üreme tanrıçası ve gençleşmenin teminatıydı. Kraliyet mitolojisinde kraliçe ve firavunun kraliçe olarak da adlandırılan annesi, sürekli olarak güneşi doğuran gök tanrıçası Nut gibi olmalıydı, böylece kraliçeyi hem bir tanrıça hem de “firavunun kraliyet doğumunda” tanrılara eş olarak ilişkilendiriyordu.⁴⁴⁸ MÖ 1360 civarında, Tiye

⁴⁴⁵ Grover, *a.g.m.*, 2008, 7.

⁴⁴⁶ Grover, *a.g.m.*, 2008, 11.

⁴⁴⁷ Grover, *a.g.m.*, 2008, 8.

⁴⁴⁸ Grover, *a.g.m.*, 2008, 13.

ve III. Amenhotep'in en büyük kızları Sitamen, babasının 30 yıllık iktidarından sonra geleneğe göre düzenlenen ilk jübile⁴⁴⁹ törenlerinin bir parçası olarak Büyük Kraliyet Eşi yapıldığında, kralın etrafı Hathor'un güneş tanrısının annesi⁴⁵⁰, karısı ve kızı olma şeklini yansıtan üç nesil kraliyet kadınıyla çevriliydi.⁴⁵¹ Mısır bilimcileri tarafından III. Amenhotep'in saltanatında Tiye ve diğer kraliyet kadınlarının öne çıkmasının, krallığın kutsallığına yapılan vurguyla ilgili olabileceğini ve bunun da kraliçeliğin ilahi yönüne karşılık gelen bir vurguya yol açtığı varsayılmıştır. Kraliçe Tiye'nin III. Amenhotep'in *sed* festivallerindeki tasvirleri, bu ilahi kraliçelik ya da firavunun ilahi kadın muadili rolünü vurgulama açısından oldukça önemlidir.⁴⁵²

10.4. Tiye'nin Siyasi Rolü

Tiye sadece idealize edilmiş bir eş değil, hükümdarın aracısı ve muadilidir. Tiye döneminden itibaren kraliçeler krala “eşit olmayan eşitler” olarak terfi ettirilir. Bu dönemde kraliçeler daha ayrıntılı ünvanlar ve giysiler edinirler ve hatta krallığın bazı ikonografi özelliklerini devralırlar. Tiye ve gelini Nefertiti bu açıdan en önemlileridir.⁴⁵³ Giderek daha nüfuzlu bir aile tarafından desteklenen ve adı kocasınınkiyle eşleştirilen Tiye, tüm hükümdarlığı boyunca eşi III. Amenhotep'in yanında yer alır. Hiçbir zaman kendi başına hükümdarlık yapmamış olsa da, siyasette kesinlikle aktif bir rol üstlenmiş, bilge öğütlerine açıkça saygı duyan yabancı devlet adamlarıyla yazışmış ve onun beğenisini kazanmak için değerli hediyeler yollanmıştır.⁴⁵⁴ Kraliçe Tiye, kocasının ve oğlunun hükümdarlığı sırasında politikaya yatkın olduğunu ve Mısır ulusunun yararına olacak kararlar alabileceğini kanıtlamıştır. Adı krallarinkine benzer bir kartuşa yazılmıştır. "İlahi Hathorik başlığı" giyen ilk kraliçeydi, bu da onun eş hükümdar olarak hüküm sürdüğünün bir başka kanıtı olan bir güç sembolüdür.⁴⁵⁵ Tiye, yeni krallığın kabartmalarda ve heykellerde sık sık krala

⁴⁴⁹ Bazı kaynaklarda örnekte olduğu gibi *sed* festivali terimi yerine “jübile” ifadesi kullanılmıştır. Bu nedenle, ileri okumalarda okuyucularda anlam kargaşası oluşmaması açısından iki kullanıma da yer verilip ana kaynaktaki jübile ifadesi olduğu gibi bırakılmış ve yerine *sed* festivali terimi kullanılmamıştır.

⁴⁵⁰ Burada Tiye'nin firavunun kraliyet doğumunda tanrılara eş rolüyle mecazi bir annelik söz konusudur.

⁴⁵¹ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 247.

⁴⁵² Grover, *a.g.m.*, 2008, 8.

⁴⁵³ Morkot, *a.g.m.*, 1986, 5.

⁴⁵⁴ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 227.

⁴⁵⁵ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 97.

eşlik ederken gösterilen ilk kraliçesidir. Elbette bu, daha önceki kraliçelerin tapınak ritüellerinde veya saray törenlerinde krala eşlik etmedikleri anlamına gelmez, ancak bu dönemden itibaren bu tür sahnelerde düzenli olarak yer alırlar. Daha da önemlisi, Tiye krallığın bazı özelliklerini üstlenir.⁴⁵⁶

III. Amenhotep ve eşi Kraliçe Tiye'nin kireçtaşından yapılmış devasa heykellerinden oluşan bir çift, günümüzde Kahire'deki Mısır Müzesi'nde bulunmaktadır.⁴⁵⁷ Tiye üzerinde modius ve uraeus bulunan ağır bir peruk takmış ve tipik bir ince elbise giymiştir. Bu heykelin benzersiz bir özelliği, Kraliçe Tiye'nin artan sosyal statü özelliğini yansıtacak şekilde, kraliyet çiftinin her ikisinin de aynı boyda tasvir edilmiş olmasıdır (EK-30).⁴⁵⁸ Bu durum Tiye'nin eş hükümdar olabileceği fikrini ima etmiştir. Zira Eski Mısır'ın sanatsal geleneğine göre kraliçeler kralın anca diz hizasında gösterilirdi. III. Amenhotep bu geleneği görmezden gelmiş, bunun yerine Kraliçe Tiye'nin kendisine eşit olarak tasvir edilmesini istemiştir.⁴⁵⁹

Tiye, genellikle 'onur altını'nın bir parçası olarak verilen *Sbyw*⁴⁶⁰ yakasını takarken gösterilen ilk kraliçedir. Bu takıya salt ödülünden öte bir anlam atfedildiği açıktır, zira III. Amenhotep döneminden itibaren kralın kendisi de bu sahnede olduğu gibi bu takıyı takmaktadır.⁴⁶¹ Kraliçe Tiye'in kahyası Kheruef'in mezarı *Sbyw* yakasının iki temsilini sunmaktadır. Bunlardan ilki III. Amenhotep'i eşi Tiye ile birlikte bir köşkte otururken ve kralın üçüncü *sed* festivali vesilesiyle hediyeler alırken göstermektedir. Hem kral hem de eşi tahta oturmuş ve çifte *Sbyw* takmış olarak gösterilmiştir. Bu sahnede yakanın iki çeşidinin tespit edilebilmesi dikkat çekicidir; kral çift konik boncuklardan oluşan bir *Sbyw* takarken, Tiye düz şekilli boncuklardan oluşan bir *Sbyw* takmaktadır.⁴⁶²

10.4.1. Bilge Kraliçe

⁴⁵⁶ Morkot, *a.g.m.*, 1986. 1.

⁴⁵⁷ Dean, *a.g.t.*, 2013, 145.

⁴⁵⁸ Olivier, *a.g.t.*, 2008, 38.

⁴⁵⁹ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 97.

⁴⁶⁰ *Sbwy* yaka, Yeni Krallık döneminde yaygın olarak kullanılan eşsiz bir kolye türüdür. Geleneksel olarak 'Onur Altını' töreninde seçkin üst düzey yetkililere verilen bir tür kraliyet lütufu simgesi olabileceği düşünülmektedir. Elshiw, R. (2023). The *Sbyw* Collar of the Kings, Queens, and Deities in Ancient Egypt: A Question of Significance. *Journal of the Faculty of Tourism and Hotels*, 20(1), 26.

⁴⁶¹ Morkot, *a.g.m.*, 1986. 1.

⁴⁶² Elshiw, *a.g.m.*, 2023, 29.

Kraliçe Tiye, devlet ve din konularında III. Amenhotep ve oğlu Akhenaten yönetimine danışmanlık yapmıştır. Saltanatın sonlarına doğru III Amenhotep otuz yılı aşkın hüküm sürdükten sonra devlet işlerine fazla önem vermeyi bırakmış ve iktidar neredeyse tamamen Tiye'nin yetenekli ellerine geçmişti.⁴⁶³ Tiye'nin hem kendi ailesinde hem de uluslararası ilişkilerde saygı ve sevgi görmesinin belki de en önemli sebebi “bilge kadın” ünvanını almasından geliyor olabilir. O dönemde kadınlar arasında pek de yaygın olmayan bir beceri olan okuma yazmayı bilen iyi eğitilmiş bir kadındı. Dini, tarihi ve bilimsel metinler, şiir ve hikayelerden oluşan papirüs parşömenleriyle dolu kendi kütüphanesine sahipti. Sahip olduğu bu bilgi birikimi, kraliçe olarak başkalarına liderlik etme ve tavsiyelerde bulunma becerisine katkıda bulunmuştur.⁴⁶⁴

Tiye'yi bir kişi olarak yargılamak için yeterli kanıt bulunmamakla birlikte, heykel ve kabartmalarda dudaklarını bükmüş ve ağzını aşağıya doğru eğmiş olarak gösterilen kendine özgü görüntüsü onun güçlü karakterli bir kadın olduğunu düşündürmektedir.⁴⁶⁵ Eski ve Orta Krallık dönemlerine ait portre ve resimlerde yaşlılık gibi unsurlar hiç yokken Yeni Krallık dönemine ait sanatsal eserlerinde yaşlılık gibi unsurları da yansıtılmıştır. Buna en güzel örneklerden biri de Tiye'nin bilge kadın ünvanına yakışan büst örnekleridir (bkz. EK-26).⁴⁶⁶ Bu büstler karşısında kraliçeye duyduğu hayranlığını Dr. Joann Fletcher şu sözlerle tanımlamıştır:

Kraliçe Tiye, 1904 yılında Sina'da bulunan küçük bir steatit taş baş ve ertesi yıl Fayum vaha bölgesinde keşfedilen ahşaptan ikinci bir baş olmak üzere iki muhteşem benzerinin bulunmasının ardından kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Her ikisi de Nefertiti'ye bildiği her şeyi öğretmiş olan bu muhteşem kadının kararlı surat ifadesini mükemmel bir şekilde yansıtıyordu.⁴⁶⁷ Heykellerinde görülen somurtkan yüz hatları ve konsantre ifadesinde kararlı ve inatçı karakterine dair güçlü bir ima vardır ve kendisinden önceki diğer kraliyet eşlerinden daha fazla önem kazanmış gibi görünmektedir.⁴⁶⁸

⁴⁶³ Tyldesley, a.g.e., 2018, 59.

⁴⁶⁴ Alameen, a.g.t., 2013, 97.

⁴⁶⁵ Robins, a.g.e., 1993, 52.

⁴⁶⁶ Olivier, a.g.t., 2008, 82.

⁴⁶⁷ Fletcher, a.g.e., 2013, 174.

⁴⁶⁸ Fletcher, a.g.e., 2013, 227.

10.4.2. Amarna Mektupları

Amarna Çağı, III. Amenhotep'in tahta çıkmasıyla başlayıp Tutankamon'un ölümüyle sona eren döneme verilen addır.⁴⁶⁹ Bu dönem Eski Mısır ile Babil, Asur, Arzawa (Batı Anadolu), Kıbrıs ve Suriye'deki Mitanni gibi diğer toplumlar arasında uluslararası diplomatik yazışmaların ilk defa en yoğun olduğu dönemdi.⁴⁷⁰ Bu yazışmaların yer aldığı tabletlere Amarna Mektupları (EA)⁴⁷¹ denilmektedir. Diplomatik yazışmalar Amarna Mektupları olarak bilinse de aslında III. Amenhotep döneminde başlamıştır. MÖ 14. yüzyıldaki kraliyet yaşamı hakkında zengin ayrıntılar sunan mektupların içeriği, Babil kralının fırsatçılığında Mitanni kralı Tushratta'nın sıcaklığına ve hatta firavunun sert diplomasisi ve beklenmedik mizahına kadar gerçek karakterler hakkında fikir vermektedir.⁴⁷² Yazışmaların merkezini altın çağını yaşamakta olan Eski Mısır oluşturmaktaydı.⁴⁷³ Bu tabletler, Mısır kralları ve kraliçeleri ile yurtdışındaki mevkidaşları arasında uluslararası diplomasi dili olan çivi yazısı kullanılarak yapılan yazışmaları içermektedir. En eskileri MÖ 1360 civarında III. Amenhotep ve Kraliçe Tiye'ye gönderilmiş ve oğulları Akhenaten tarafından Teb'deki saraylarından Amarna'ya getirilmişti. Amarna Dönemi boyunca gönderilmeye devam eden mektupların büyük bir kısmı, sarayın Teb'e döndüğü MÖ 1330'da oğlu Tutankamon'un hükümdarlığı döneminde sona erene kadar kendisi ve ailesine ulaşmıştır.⁴⁷⁴

Hem III. Amenhotep hem de eşinin ölümünden sonra tahta geçen oğlu Akhenaten döneminde Tiye ile diğer devletler arasında yazılan Amarna Mektupları'nın bulunması, Tiye'nin siyasi rolü hakkında önemli bir perspektif kazandırmaktadır. Bu tabletler gücün sembolik temsilinin yanı sıra, Kraliçe Tiye'nin aslında devlet siyasetinde çok aktif olduğuna dair kanıt oluşturmaktadır. Kocasının

⁴⁶⁹ Yılmaz, C., & Kılıç, Y. (2020). Eski Yakındoğu'nun Diplomasi Dönemi: Amarna Çağı ve Arşivi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(2), 885.

⁴⁷⁰ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 229.

⁴⁷¹ Eskiçağ literatüründe Amarna Tabletleri'ni ifade etmek için EA kısaltması kullanılmaktadır. Bu adlandırma J. A. Knudtzon'un *Die El-Amarna Tafeln* adlı eserinde ifade bulduktan sonra çoğu bilim insanları tarafından kabul görmüş Tabletleri için kalıp haline gelmiştir. Yılmaz, *a.g.m.*, 2020, 904.

⁴⁷² Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 229.

⁴⁷³ Yılmaz, *a.g.m.*, 2020, 882.

⁴⁷⁴ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 50.

hükümdarlığı sırasında gücü o kadar elinde tutmuştur ki, kocası hastalandığında devletin siyasi kararlar almak için güvendiği kişi Kraliçe Tiye olmuştur.⁴⁷⁵ Özellikle Büyük Kraliyet Eşi ünvanından Kralın Annesi ünvanına geçtiği Akhenaten döneminde pek çok yazışmada doğrudan ya da dolaylı olarak yer almıştır. III. Amenhotep krallığının otuz sekizinci yılının yedi ayında, muhtemelen MÖ 1352 yılının Ocak ayında, neredeyse elli yaşında öldü. Mitanni'li Tushratta dul Tiye'ye şunları yazacak kadar duygulanmıştı:⁴⁷⁶

“Kardeşimin kaderine teslim olduğunu duyduğumda, o gün oturup ağladım. O gün ne yemek ne de su aldım ve sadece yas tuttum.”

EA 26

Tiye, eşinin ölümünden sonra siyasetten ziyade din ile ilgilenen oğlu Akhenaten'e etkili bir danışman olarak hareket etmek zorunda kaldı ve Mısır'ın Hanımı olarak siyasi gerçekliği çok az kavrayan bir oğul adına çok çalıştı. Hatta bazı diplomatik yazışmaları üstlenerek Mitanni kralına şu ifadeleri içeren mektup yazmıştır:

Kocam babana her zaman sevgi gösterdi ve bunu senin için sürdürdü, şimdi sen de kocama olan sevgini unutmamalı ve oğlumuz için artırmalısın! Birbiri ardına dostluk heyetleri göndermeye devam etmelisin. Onları kesmemelisin!

Tushratta da 'oğlunuza on kat daha fazla sevgi' göstereceğine dair güvence vererek karşılık verdi, en iyi dileklerini ve kendi eşi Kraliçe Yuni'nin dileklerini ileterek sözlerini tamamladı ve her ikisi de Tiye'ye 'tatlı parfüm' ve mücevherlerden oluşan hediyeler gönderdi.⁴⁷⁷

Mitanniler III. Amenhotep'in ölümünden sonra aralarındaki özel ilişkinin devam etmesini ummuşlardır. Tushratta şöyle yazmıştı:

Bana Amenhotep ve Tiye'in en büyük oğlunun onun yerine kral olduğunu söylediklerinde, "Kardeşim ölmedi! En büyük oğlu şimdi onun yerinde ve hiçbir şey eskisi gibi olmayacak" dedim.

EA 26

⁴⁷⁵ Alameen, a.g.t., 2013, 98.

⁴⁷⁶ Fletcher, a.g.e., 2013, 253.

⁴⁷⁷ Fletcher, a.g.e., 2013, 255.

Ancak oğul, yaptığı hemen her şeyde göz kamaştırıcı babasını yakından taklit etse de, Akhenaten, taklit etmek için çok uğraştığı adamın sadece soluk bir taklidiydi. Yeni kral, babasının ölmeden önce söz verdiği som altından heykellerin yerine altın kaplama heykeller yaptırarak Mitannili müttefiklerini büyük ölçüde gücendirdiğinde işler kötü bir başlangıç yaptı. Bu uğursuz başlangıçtan sonra genç Amenhotep'in her adımda rehberliğe ihtiyaç duyacağı açıktı.⁴⁷⁸ Bu görev annesi Tiye'ye kalmıştı. Kocası öldüğünde, Tiye, genç oğluna karşı en güvenilir lider olduğunu kanıtladı. Oğlu Akhenaten din reformuna odaklanmakla meşgulken devletin siyasi işlerini ihmal etti. Kraliçe Tiye, danışman olarak boşluğu doldurmak için devreye girdi. Yabancı hükümdarlardan gelen siyasi konularla ilgili mektuplar, oğlu hüküm süren kral olmasına rağmen Kraliçe Tiye'ye gönderilirdi. Mittannian Kralı Tushratta, Kral'ın annesi Tiye'ye yazdığı bir mektupta, kocasının hükümdarlığı sırasında olduğu gibi oğlunun hükümdarlığı sırasında da barışçıl ilişkileri sürdürmek istediklerini belirtmiştir. Mektupta şu ifadeler yer alıyordu:⁴⁷⁹

Kocanızla dostane ilişkiler içinde yaşadığımı ve kocanızın da benimle dostane ilişkiler içinde yaşadığını biliyorsunuz. Tıpkı elçimin bildiği gibi, kocanıza yazdığım ve söylediğim sözleri ve onun bana yazdığı sözleri biliyorsunuz. Birlikte konuştuğumuz tüm sözleri en iyi siz biliyorsunuz. Başka kimse bilmiyor.

EA 26

Bu mektup Kraliçe Tiye'nin devlet işlerinde, ülke içinde ve dışında söz sahibi olduğunun kanıtıdır.⁴⁸⁰ Tushratta Tiye'ye yazdığı mektubun içeriğinin benzerini yeni firavuna doğrudan mektup yazarak, babasının politikalarını ayrıntılı olarak bilen tek kişi olduğu için tüm devlet meselelerinde annesine danışılması gerektiğini hatırlattı.⁴⁸¹ Mitanni Kralı Tushratta'nın Tiye'nin oğlu Akhenaten'e yazdığı Amarna Tabletinde şu satırları yazmıştır:

Annen Tiye, babanla konuştuğum tüm sözleri biliyor. Onları başka kimse bilmiyor. Bu yüzden annen Tiye'ye sormalısın ki sana anlatabilsin.

EA 27

⁴⁷⁸ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 254.

⁴⁷⁹ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 98.

⁴⁸⁰ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 98.

⁴⁸¹ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 255.

Bu Amarna Mektuplarından EA 26, Mittani kralı Tushratta'nın Tiye'ye doğrudan hitap ettiği bir örneği içerir. Aynı kraldan Tiye'nin oğluna gelen iki mektupta (EA 27 ve EA 28) da Akhenaten'e annesi Tiye'nin III. Amenhotep hükümdarlığındaki diplomatik gelişmeler hakkında bilgi sahibi olarak nitelendirilmektedir.⁴⁸² Öyle görünüyor ki Akhenathen'in annesi yabancı ülkelerde bile "en iyi bilen" bilge kadın olarak tanınıyordu.⁴⁸³

10.4.3. Tüm Toprakların Sahibesi

Tiye'ye 'tüm toprakların sahibesi' denilmiştir ve görsel olarak Asyalı ve Nübyeli kadınların ayaklar altına alınması ve onların tahta bağlanmasıyla ifade edilmiştir. Bu ünvan kraliçeye Sedeinga'daki tapınağında verilmiştir ve açıkça yabancı ülkelere boyun eğdirme eylemiyle bağlantılıdır.⁴⁸⁴

Benzer bir sahne kraliyet katibi ve Kraliçe Tiye'nin kahyası Kheruef'in mezarında yer almaktadır. Tiye kadın formundaki iki düşmanını çiğneyen bir sfenks olarak tasvir edilmiştir. Kraliçelerin çiğneyen/saldıran sfenks olarak tasvir edilmesi nadir görülen bir durumdur çünkü bu geleneksel olarak krallar için bir erkek rolüdür.⁴⁸⁵ Heykel ve kabartmalardaki kadın sfenks Orta Krallık döneminden itibaren görülür. Tiye'nin kendisi de başka anıtlarda dişi sfenks olarak gösterilmiştir. Ancak ilk kez kral sfenksinin yaptığı gibi düşmanları çiğnerken görülmektedir. Tiye ve gelini Nefertiti çiğneyen sfenks biçimini aldığı bilinen tek kraliçelerdir. Kheruef'in mezarında Tiye, III. Amenhotep ile birlikte gölgelik altında otururken Kheruef üçüncü *sed* festivali vesilesiyle bir sunum yapar. Tahtı, bu dönemde krallar tarafından sıklıkla kullanılan aslan ayaklı ve süslü yan panelli tahtın bir uyarlamasıdır. Ancak aslan başı yerine modiuslu kraliçe başı bulunmaktadır. Sandalye ayakları arasındaki sahnede kadın tutsaklar vardır. Yan panelde kraliçe, modius ve uraeus giyen şahin işaretli bir dişi sfenks şeklini alır. Nübya ve Asya kökenli iki kadın düşmanını ayakları altında ezmektedir. Arkasında, bir zambak kümesinin üzerinde beyaz taçlı ve "yabancı

⁴⁸² Shoeib, A. N., Fekri, M., ve Massaud, M. (2021). The Diplomatic Role of the Royal Women in ancient Egypt. *Journal of the Faculty of Tourism and Hotels-University of Sadat City*, 5(1/1).121.

⁴⁸³ Arnold, *a.g.e.*, 1996, 30.

⁴⁸⁴ Morkot, *a.g.m.*, 1986. 2.

⁴⁸⁵ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 97.

toprakları çiğneyen” betimlemeli kanatlı bir yılan vardır. Metin kraliçeyi kral ünvanıyla birleştirmiş ve “tüm toprakların hanımı” olarak tanımlamıştır.⁴⁸⁶

Tiye, Surer'in mezarında yine düşmanlarını yenen biri olarak görünür. Bu sahnede III. Amenhotep'e, kendisinin ve Tiye'nin bir dizi heykelini de içeren atölye ürünleri sunulur. Bunlardan biri kraliçeyi modius ve çifte tüyler giymiş, zambak esasını taşıırken ve secde halindeki bir düşmanın üzerinde dururken göstermektedir.⁴⁸⁷

Sed festivali başlığında bahsedilen ve Kraliçe Tiye'ye hediye edildiği düşünülen bilezikteki sard plaket, Kraliçe Tiye olduğu düşünülen kişiyi III. Amenhotep'in kabartmasıyla birlikte bir sfenks olarak göstermektedir. Kraliçe Tiye'nin akik plaket dışında bir sandığın fildişi kapağında kabartma olarak sfenks olarak tasvir edildiği yerdir. Tiye'nin bir sfenks olarak temsil edilmesinin "kralın dünyevi olduğu kadar ilahi ortağı olarak rolünü vurgulamak" anlamına geldiğini yazar. Plaket setinin en basiti olan bu plaket bile Tiye'nin tanrısal kraliçelik rolü ortaya konmaktadır.⁴⁸⁸

Bu şiddetli imgeler hem kraliçenin ilahi yönünü hem de XVIII. hanedanlığın son dönemlerinde kraliçeliğin doğasını göstermektedir. III. Amenhotep döneminden itibaren hükümdarlık ideolojisinde, eşit olmasa da kadın yöneticiye daha fazla önem verilen bir ikilik görülür. Kraliçelikle en yakından bağlantılı tanrıça Hathor'dur ve bu dönemin dini senkretizmi, krallık ideolojisi için önemli olan diğer tanrıçaları, çoğunlukla Ra'nın gözü formunda onunla özdeşleştirir. Kraliçenin kendisi de hem geçici ünvanlar hem de fiziksel güzelliğini ve kralın kalbini doyuran kişi olarak rolünü tanımlayan Hathoryen unsurlar içeren ayrıntılı ünvanlar ve lakaplar edinir.⁴⁸⁹ Hathor'un alter egosu elbette Korkusuzluğun Büyüklüğü olarak bilinen Sekhmet'ti⁴⁹⁰ ve bu yüzden kraliçe, kocasının isimlerini koruyan ve düşmanı çiğneyen, tanrıçanın tanrıyı savunduğu gibi kralın ve ülkenin savunucusu olan bir sfenks olarak görünür.⁴⁹¹ Çiğneyen sfenks tasvirinin yanı sıra yürüyen bir dişi aslan olarak da tasvir edilmesiyle

⁴⁸⁶ Morkot, *a.g.m.*, 1986. 1 ve 5.

⁴⁸⁷ Morkot, *a.g.m.*, 1986. 2.

⁴⁸⁸ Grover, *a.g.m.*, 2008, 11.

⁴⁸⁹ Morkot, *a.g.m.*, 1986. 2.

⁴⁹⁰ Sekhmet aslan başlı veya aslan olarak tasvir edilen, savaş, yıkım ve mutlak gücü simgeleyen tanrıçadır. Çifçi, *a.g.t.*, 2010, 31.

⁴⁹¹ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 228.

tanrıçanın şiddetli yönlerinin belki de Tefnut'ta⁴⁹² kendini gösterdiği yorumlanmıştır.⁴⁹³

10.5. III. Amenhotep'in Ölümünden Sonraki Hayatı

Eşinin ölümünden sonra Kraliçe Tiye, oğlunun saltanatı süresince yaklaşık on dört yıl daha yaşamıştır. Malkata sarayının adı artık Aten Kalesi olarak değiştirilmişti. Yeni firavun ve maiyeti saltanatın ilk dönemlerinin çoğunda burada ikamet etti ve görünüşe göre daha sonra da aralıklı olarak burada zaman geçirdi. İlk başlarda Tiye baş kraliçe olarak kaldı ve törenlerde yeni kralın yanında önemli bir rol oynadı; sol elinde kraliçeye özgü zambak asasını taşıdı ve oğlu geleneksel tanrılar Ra ve Maat, Atum ve Hathor'a şarap ve tütsü sunarken *sistrum* çaldı. Daha sonra, krallığının ikinci yılında, MÖ 1350 civarında ve neredeyse kesinlikle annesinin rehberliğinde, Akhenaten'in bir eş aldığı (Nefertiti) görülmektedir.⁴⁹⁴ Tiye'nin siyasi olarak aktif eş ve kraliçe anne rolünü üstlenmiş olduğu, Nefertiti'nin de sadece onun izinden gittiği kabul ediliyordu.⁴⁹⁵ Kraliçe Tiye'nin ölümüne kadar Amarna'da mı kaldığı yoksa eski başkentlerden birine mi döndüğü bilinmemektedir.⁴⁹⁶ Tiye'nin hizmetkarlarının mezarının Amarna'da yer alması, kraliçenin de ölümüne kadar Amarna'da ailesi ile birlikte kaldığı fikrini ortaya çıkarmıştır. Kraliçe Tiye'nin kahyası Huya'nın Amarna'da yer alan mezarındaki resim de bu fikri desteklemektedir. EK-24'te Akhenaten ve ailesinin akşam yemeği tasvir edilmiştir. Resimde soldan sağa doğru Nefertiti ve iki kızı, Akhenaten, Tiye'nin kahyası Huya, Hathorik başlığı ile Tiye ve Tiye'nin kızı Baketaten yer almaktadır.⁴⁹⁷

Malkata'da inşa edilen bir tapınak temel alınarak, şehrin güneyindeki Kom el-Nana'da Nefertiti'ye adanmış olduğuna inanılan taştan yapılmış büyük bir tapınak ile Kraliçe Tiye için inşa edilen ve MÖ 1343'te 9. hükümdarlık yılı civarında tamamlanan bir başka tapınak daha vardı. Kutsama sahnelerinde Akhenaten annesi Tiye'yi elinden

⁴⁹² Tefnut dişi aslan olarak öfkeli bir görünüm sergileyen bir tanrıçadır. Aslan başlı ve başında bir güneş diski ile tasvir edilir.

⁴⁹³ Morkot, *a.g.m.*, 1986, 3.

⁴⁹⁴ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 256.

⁴⁹⁵ Tyldesley, *a.g.e.*, 2018, 4.

⁴⁹⁶ Arnold, *a.g.e.*, 1996, 8.

⁴⁹⁷ Arnold, *a.g.e.*, 1996, 113.

tutup götürürken gösterilir ve "Büyük kraliyet eşi ve kraliçe annesi Tiye'yi Güneş Gölgesi Tapınağı'nı (SunShade) görmesi için götürürken" başlığı atılır. Tapınağın açık hava avluları, kendisinin ve merhum kocası III. Amenhotep'in heykelleriyle süslenmiştir. Kraliçe Tiye'nin Amarna'da bir evi ve kendi personeli olduğu bilinmektedir ve adı villalardan birinin kapı sövelerinde ve binaları için kullanılan taşı sağlamış olabilecek doğu tepelerindeki kaymaktaş ocaklarından birinde bulunmuştur.⁴⁹⁸

10.6. Ölümü ve Mezarı

Kraliçe Tiye, ortalama 30-35 yıllık ömür süresine sahip olan Eski Mısır'da yaklaşık 50 yaşına kadar yaşamış ve dönemine göre uzun bir hayata sahip olmuştur.⁴⁹⁹ Kraliçenin asıl ölüm nedeni bilinmemekle birlikte yaşlılıktan veya salgından ölmüş olabileceği var sayılmıştır. Amarna mezarından bir kabartma sahnesinde, Akhenaten'in saltanatının 12. yılında Suriyeliler ve Nübyeliler tarafından ödenen haracı göstermektedir. Büyük olasılıkla bu olay sırasında, o dönemde Orta Doğu'da yayılan vebanın Mısır'a getirildiği düşünülmektedir. Hastalık kısa sürede kraliyet sarayında yayılmış olabilir. Araştırmacılar Akhenaten'in hükümdarlığının 13. ya da 14. yılında prenses Meketaten'in öldüğünü tahmin etmektedir. Cesedi Amarna'daki Kraliyet Mezarı'na gömülmüştür. Mezar odasını süsleyen kabartmalardan birinde kraliyet çifti, tabutun üzerinde dinlenirken tasvir edilen kızlarının yasını tutarken gösterilmiştir. Aynı zamanda kraliyet ailesinin diğer kadın üyeleri: Tiye, Kiya ve diğer üç prensesin - Neferneferuaten, Neferneferure ve Setepenre - ortadan kaybolmuş olmasının nedeninin onların da salgın sonucunda ölmüş olabileceği şeklinde yorumlayan araştırmacılar olmuştur.⁵⁰⁰ Öte yandan Hawass ve ark. 2010'da yaptıkları moleküler genetik araştırmalarda Tiye'nin mumyasında salgın izlerine rastlanmamıştır.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 296-297.

⁴⁹⁹ Hawass, *a.g.m.*, 2010, 640.

⁵⁰⁰ Kloska, *a.g.m.*, 2016, 166.

⁵⁰¹ Hawass, *a.g.m.*, 2010, 640.

Tiye'nin mezarı ile ilgili asıl plan, kocası III. Amenhotep ile birlikte Teb'e gömülmesi gibi görünse de, Tiye kocasından on dört yıl kadar daha fazla yaşamış ve işler değişmişti.⁵⁰² Uzun bir süre boyunca Tiye'nin mumyasından emin olunamamıştır. 1898'de Victor Loret tarafından bulunan II. Amenhotep'in mezarının (KV35⁵⁰³) keşfi ile muhtemel bir aday bulunmuştur.⁵⁰⁴ Mezar hırsızlıkları, seller, taşkınlar ve çökmeler gibi sebeplerle zamanla mumyaların başka mezarlara taşınması, Eski Mısır'da gözlenen bir olaydı. II. Amenhotep'in mezarı da mülksüzleştirilmiş Yeni Krallık mumyalarından oluşan bir koleksiyon için depo olarak kullanılan örneklerdendir. Bu mezarda, her ikisi de potansiyel Hatšepsut olarak düşünülmüş olan ve şu anda Yaşlı Hanım ve Genç Hanım olarak bilinen iki kadın da dahil olmak üzere on altı ceset bulunmuştur.⁵⁰⁵ Yaşlı Hanım'ın bükülmüş sol kolunun kraliçelik statüsüne işaret ettiğinin bilincinde olan ekip, kraliyet mumyaları arasında hangi kraliçenin kayıp olduğunu tespit etmeye çalışarak işe başlamış ve onun Hatšepsut ya da Tiye olup olmadığı araştırıldı. Henüz DNA analizlerinin olmadığı zamanlarda Yaşlı Hanım'ın Tiye olup olmadığı bir takım ölçümlerle bulunmaya çalışıldı. Mumyaların röntgenini çektikten sonra, her bir yüzün dış hatlarının haritasını çıkarmalarını sağlayan bir dizi ölçüm yapılmıştı. Küme analizi adı verilen istatistiksel bir yaklaşım kullanarak tüm kraliyet kadınları karşılaştırıldı ve Tjuyu'nun mumyasının kraliyet koleksiyonundaki diğer kraliçelere kıyasla bilinmeyen "Yaşlı Hanım" mumyasına daha çok benzediği keşfedildi. Bu bulgu, Yaşlı Kadın'ın ve Tjuyu'nun kızı Tiye olabileceğini düşündürdü. Bunun üzerine Tutankamon'un mezarında bulunan ve şu anda Kahire Müzesi'nde yer alan Tiye'in adının yazılı olduğu bir saç örneği incelendi. İyon aşındırma ve taramalı elektron mikroprob analizi gibi bilimsel teknikler kullanarak bu saç örneği Yaşlı Hanım'ın saç örneğiyle karşılaştırıldı. Elde edilen sonuçlar 'neredeyse mükemmel bir üst üste bindirme' gösterdi.⁵⁰⁶ Hawass ve ark. (2010) yaptıkları moleküler genetik araştırmalar sonucunda Tiye'nin mezarı ve mumyası artık kesin olarak saptanmıştır. KV46'da Babası Yuya ve annesi Thuya'nın KV46'da bulunan mezarındaki mumyalarla DNA analizi yapılmasıyla Yaşlı Hanım olarak adlandırılan mumyanın Tiye olduğu ve yaklaşık 50 yaşında öldüğü tespit edilmiş oldu.⁵⁰⁷ Çalışmada yapılan

⁵⁰² Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 323.

⁵⁰³ İnternet: <https://thebanmappingproject.com/tombs/kv-35-amenhetep-ii>, Erişim Tarihi: 28.08.2024.

⁵⁰⁴ Rilly, *a.g.m.*, 2018, 56.

⁵⁰⁵ Tyldesley *a.g.e.*, 2011, 213.

⁵⁰⁶ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 112 ve 114.

⁵⁰⁷ Hawass, *a.g.m.*, 2010, 640.

ileri tetkikler neticesinde Tiye'nin yaklaşık 1.45 m boyunda olduğu ve patolojik olarak hafif derecede skolyoz, struma ve insizyonel herniye rastlandığı belirtilmiştir.⁵⁰⁸

10.7. Ölümünden Sonraki Tasvirleri

XVIII. Hanedanlığın kral ve kraliçesinin kültü için yapılan törenler ölümlerinden yüzyıllar sonra da devam etmiştir. Kraliçe Tiye de heykelerde, mezar ve tapınak kabartmalarında kendisinden önceki tüm kraliçelerden daha fazla temsil edilmiş ve sanatçılar Tiye ile kocası arasındaki ortak kraliyet alanını ölümlerinden çok sonra da tasvir etmeye devam etmişlerdir. Pr Imm'de⁵⁰⁹ onun adını taşıyan bir mülk, muhtemel erkek kardeşi Firavun Ay'ın hükümdarlığı boyunca ve belki de daha uzun süre devam etmiştir.⁵¹⁰ Tiye, III. Amenhotep'in mezar kültüne dahildi ve heykeli Ramessid döneminde de tasvir edilmeye devam etti. Ameneminet XX. Hanedanlığın Ramessid döneminde III. Amenhotep'in Luksor'daki geniş tapınak kompleksinde ilahi çift için yapılan törenlerde görev almıştır. Ameneminet'in Teb mezarından (TT 277) alınan bir sahnede III. Amenhotep ve Tiye'nin heykelleri rahipler tarafından kızaklar üzerinde taşınırken gösterilmektedir (EK-31). Bu sahnede Ameniminet kral heykelinin önünde durmuş, arkasına bakmakta ve elinde büyük bir tüy yelpaze tutmaktadır. Hem III. Amenhotep hem de Tiye, ilahi alemdeki konumlarını gösteren saf beyaz giysiler içindedirler. Tiye, kraliçelerin ve tanrıçaların akbaba başlığını takmıştır, tepesinde de güneşin doğuşu ve her gün yeniden doğuşuyla ilişkilendirilen iki uraei vardır.⁵¹¹

⁵⁰⁸ Hawass, *a.g.m.*, 2010, 642 ve 645

⁵⁰⁹ Pr Imm: Amon'un Evi, Amon'un Şehri anlamına gelmektedir.

⁵¹⁰ Morkot, *a.g.m.*, 1986. 5.

⁵¹¹ Siat, *a.g.m.*, 2021, 22.

11. NEFERTİTİ: GİZEMLİ

Adının anlamı “Güzel Kadın Geldi” anlamına gelen Nefertiti, Eski Mısır tarihine ilgi duymayanların bile muhakkak ismen duyduğu, en çok tanınan kraliçelerdendir.⁵¹² XVIII. Hanedanlık’ın en çok merak uyandıran güçlü kraliçelerinden biri olan Nefertiti büyük bir güzellik, sevimlilik ve şehvetli arzusunun yontulmuş bir yüzü olarak hatırlanır. Ancak son araştırmalar doğruysa kraliçenin bundan çok daha fazlasına sahip olabileceği üzerinde durulmaktadır.⁵¹³ Başka hiçbir kraliçe anıtlarda, tapınaklarda, mezarlarda ve heykellerde bu kadar sık gösterilmemiştir.⁵¹⁴

Eski Mısır tarihinde ilk defa monoteizmin uygulandığı, sanatta geleneksel yöntemlerin terkedildiği Amarna Dönemi’nin kraliçesi olmasının yanı sıra firavunluk yapıp yapmadığı, nereden geldiği, ebeveynleri, nasıl öldüğü ve mezarının nerede olduğuna dair spekülasyonların merkezinde olan bir isimdir.

11.1. Nefertiti’nin Kökeni ve Ebeveynleri

Gizemli Kraliçe’nin kökenleri ve ebeveynleri geçmişten günümüze bir tartışma konusu olmuş ve kesin bir kanıta ulaşılamamıştır. İlk dönem Mısırologlar “Nefertiti” adını yabancı kökenli bir isim olarak tanımlamış ve onun III. Amenhotep ile diplomatik evlilik için yola çıkıp da III. Amenhotep’in ölümü üzerine oğlu IV. Amenhotep ile evlenmiş olan Mitannili Prenses Tedukhepa olduğunu ileri sürmüştür.⁵¹⁵ Bu yorumda bulunmalarının bir diğer sebebi olarak da isminin anlamının “Güzel Kadın Geldi” oluşu öne sürülmüş ve yabancı topraklardan gelen bir prenses olabileceği belirtilmiştir. Fakat günümüzdeki genel kanı, bir önceki kraliçe Tiye’de de bahsedildiği üzere, Akhmim kökenli bir Mısırlı olduğu yönündedir (bkz. bölüm 10.1. Tiye’nin Kökeni ve Ebeveynleri). Eğer daha önceki bölümde de bahsedildiği üzere Tiye Nefertiti’nin halası ise, IV. Amenhotep ve Nefertiti’nin kuzen olarak akraba evliliği yapmış olması şaşırtıcı olmayacaktır. Bilge danışman Tiye’nin tahta geçen

⁵¹² Olivier, *a.g.t.*, 2008, 161.

⁵¹³ Cooney, *a.g.e.*, 2018, 14.

⁵¹⁴ Robins, *a.g.e.*, 1993, 53.

⁵¹⁵ Dodson, A. (2014). *Amarna Sunrise: Egypt from Golden Age to Age of Heresy*. Cairo. 87.

oğlu için tanımadığı bir kadının “Kralın Baş Eşi” konumuna getirilmesine göz yumabileceği pek olası görülmemektedir. Nitekim Tyldesley’e (1995) göre de enstet kraliyet evlilikleri göz önüne alındığında, kanıtlanmamış olsa da Nefertiti'nin kraliyet ailesinin küçük bir koluna mensup olması muhtemeldir.⁵¹⁶

Nefertiti'nin babasının Kraliçe Tiye'nin kardeşi olan ve ilerleyen zamanlarda tahta geçip firavun olan Ay olduğu üzerinde durulmaktadır. Annesinin de Ay'ın eşi olan Tey olduğu ileri sürülmüştür. Ancak annesi Tey'den başka biri olabilir. Çünkü Kraliçe Tiye'nin annesi Tjuyu'dan bahsedilirken "Büyük Kraliyet Eşinin Annesi" ünvanı kullanılırken, Kraliçe Nefertiti zamanında Tey'den bahsedilirken “Kutsal Hanımı Yetiştiren Bakıcı” veya “Büyük Kraliyet Eşi Neferneferuaten-Nefertiti'in Bakıcısı” ünvanları kullanılmıştır. Bu da Tey'in Nefertiti'nin üvey annesi veya süt annesi olabileceğini düşündürmektedir. Nefertiti'nin kesin olan akrabası, birçok çağdaş mezar şapelinde görülen Büyük Kraliyet Eşi'nin kız kardeşi Mutnedjmet'tir. Mutnedjmet'in XVIII. Hanedanlık'ın son kralı Horemheb'in kraliçesi olması mümkündür.⁵¹⁷ Nefertiti'nin mumyası, eğer varsa, bulunup ailesine ve kökenlerine yönelik DNA analizi yapılan kadar bu soru işaretleri kesin olarak cevaplanamayacak gibi görünmektedir.

11.2. IV. Amenhotep'le Evliliği ve Çocukları

“Büyük Kraliyet Eşi ve çocukları için kalbim sevinirken, Büyük Kraliyet Eşi Neferneruaten-Nefertiti'ye yaşlılık bahşedilsin, bu milyonlarca yıl içinde sonsuza dek yaşasın, firavunun gözetiminde olsun. Prenses Meretaten ve onun çocukları olan Prenses Meketaten'e de yaşlılık bahşedilsin, onlar da anneleri Kraliçe'nin gözetiminde olsunlar.”

*Firavun tarafından yazdırılan Amarna Sınır Stelasındaki yazı*⁵¹⁸

III. Amenhotep'ten sonra yeni kralın yönetimi, IV. Amenhotep'in yaklaşık MÖ 1358'de babasının yerine tahta geçmesiyle yeterince geleneksel bir şekilde başladı.⁵¹⁹

⁵¹⁶ Tyldesley, a.g.e., 1995, 245.

⁵¹⁷ Dodson, a.g.e., 2014, 87-88. ve Olivier, a.g.t., 2008, 162 ve 166.

⁵¹⁸ Tyldesley, a.g.e., 1995, 244-245.

⁵¹⁹ Tyldesley, a.g.e., 1995, 245.

Saltanatının beşinci veya yedinci yılında adını Akhenaten olarak değiştiren IV. Amenhotep, saltanatının ilk yılında Nefertiti ile evlendi. Nefertiti ve Akhenaten'in kabartmalarda ve resimlerde sık sık birlikte resmedildikleri altı kızları vardı. İlk çocukları Meretaten, saltanatın ilk yılının sonlarına doğru doğdu. Meketaten saltanatın dördüncü yılında ve Tutankamon'un eşi olan Ankhesenamen de saltanatın altıncı veya yedinci yılında dünyaya geldi. Ankhesenamen'den sonra Akhenaten ve Nefertiti'nin bilinen en az üç kızı daha olmuştu.⁵²⁰ Amarna Sınır Steli örneğinde de görüldüğü üzere, firavun karısına ve çocuklarına derin bir sevgi besliyordu.

Nefertiti'nin Akhenaten'in hükümdarlığı sırasında öne çıkmasına ve önemli ritüel rollerine rağmen, kralın tek karısı değildi. Bazı anıtlarda ve değişen yazıtların altındaki çeşitli mezar eşyalarında başka bir kadının izlerine rastlanmıştır. Klişeleşmiş ünvanları bir araya getirilerek şu şekilde sıralanabilir: Yukarı ve Aşağı Mısır'ın hakikat üzerine yaşayan kralının karısı ve büyük sevgilisi, İki Ülke'nin efendisi Neferkheperura Waenra, sonsuza dek yaşayan Aten'in mükemmel çocuğu Kiya. Bilinen diğer tüm kral eşlerinin aksine Kiya'ya 'kralın eşi' ünvanı verilmemiş ve "Büyük Kraliyet Eşi" olmayan diğer eşlerden farklı olarak anıtlarda kralla birlikte tasvir edilmiştir. Ancak Akhenaten'in saltanatının ikinci yarısında ünvanları ve ismi silinmiş, yerine Akhenaten'in kızları Meretaten ve Ankhesenpaaten'in ünvanları getirilmiştir. Ne yazık ki, Kiya'nın saraydaki konumunu anlamamıza yardımcı olacak bir paralellik olmadığı gibi, akıbeti hakkında da herhangi bir kanıt yoktur. Ancak tabut ve kanopik kavanozlar da dahil olmak üzere onun için yapılan cenaze malzemelerinin başka gömüler için yeniden kullanılması sıra dışıdır. Bu da bizi Kiya'nın kendisi için planlanan uygun şekilde gömülüp gömülmediğini merak etmeye itiyor. Akhenaten, Kiya'nın yanı sıra Mitannili ve Babilli prenseslerle de evliydi, ancak bunlar anıtlarında hiç görünmüyor. Haklarında hiçbir şey bilmediğimiz başka eşleri olması da mümkündür. Ancak Nefertiti tek Büyük Kraliyet Eşi ünvanını alan eşi olmuştu ve anıtlarda bir daha hiçbir Mısırlı kraliçenin ulaşamadığı bir şöhrete ve yaygınlığa ulaşmıştı.⁵²¹

Sadece dinde değil geleneksel Eski Mısır sanatında da reform olan Amarna Dönemi'nde, Akhenaten ve ailesi daha önce hiçbir dönemde görülmediği üzere günlük

⁵²⁰ Tyldesley, *a.g.e.*, 2018, 9.

⁵²¹ Robins, *a.g.e.*, 1993, 54-55.

hallerde tasvir edilmiştir (EK-24 ve EK-32). Aile üyeleri arasında açıkça bir yakınlık vardı ve bu yakınlığın kamusal alanda sergilenmesi bu dönemdeki sanatsal çalışmalar için ortak bir temadır. Kraliyet ailesinin yakınlığının bu şekilde alenen tasvir edilmesi, Amarna Dönemi'nin sanatsal eserlerindeki büyük değişimin bir parçasını oluşturur. Aile üyeleri arasındaki samimiyet daha önce hiç bu şekilde tasvir edilmemişti.⁵²² Saray bahçelerinde küçük kızlarıyla oynarken dinlenen kraliyet çiftinin gayri resmi Amarna sahneleri, Mısır günlük yaşamının zamanın tahribatından kurtulmuş en büyüleyici manzaralarından bazılarıdır.⁵²³

11.3. Büyük Kraliyet Eşi Olarak Roller

Nefertiti, Akhenaten ile evliliğinden sonra “Büyük Kraliyet Eşi” ünvanı almıştır. "Kralın Kızı" ya da "Kralın Kız Kardeşi" gibi ünvanlar almamış oluşu, Tiye gibi halk kökenli olabileceği iddiasını desteklemektedir. Fakat bunların yanı sıra pek çok ünvan almıştır. Kraliçe Ahmose-Nefertari'den sonra XVIII. Hanedanlık'ta belki de en fazla ünvana sahip olsa da bu ünvanlar Ahmose-Nefertari gibi siyasi ve dini üstünlük göstergesinden ziyade eşi Akhenaten'in kraliçeye olan hayranlığını, sevgisini ve övgülerini yansıtıyordu. Bu ünvanlar şu şekilde maddelendirilebilir:⁵²⁴

- Büyük Övgü
- Zarafet Sahibi
- Sevgisi Büyük
- İyilik Hanımefendisi, İyiliklerle Donatılmış
- Yüzüne Karşı Adil
- Kralın Güvendiği Kişi
- Saraydaki Muhteşem, Sarayın Yücesi
- Saraydaki Yüksek ve Kudretli Kişi
- Mutluluğun Hanımefendisi, Neşe Hanımı
- Mükemmel Yüz, Güzel Yüzlü
- Sesini Duyunca Kralın Keyiflendiği

⁵²² Olivier, *a.g.t.*, 2008, 166.

⁵²³ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 246.

⁵²⁴ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 223, Olivier, *a.g.t.*, 2008, 162 ve Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 267.

- Tüyleriyle Güzel, Çifte Tüylerle Süslenmiş
- Kralın sevgilisi Büyük Kraliyet Eşi
- Varis/Miras Sahibi
- İki Ülkenin Hanımı, Mısır'ın Hanımı
- Düzenlemeleri Kralı Memnun Eden
- Aten'in Cesaretlendirmesinin Lideri
- Söylediği Her Şey Yapılan
- Neferneferuaten-Nefertiti, sonsuza dek yaşasın

Bu ünvanlardan yola çıkarak güzel, iyi, güvenilir, adil ve sevilen bir eş olduğu sonucuna varılabilmektedir. Fakat Nefertiti'nin bu özelliklerden daha fazla potansiyele sahip bir kraliçe olduğunun ip uçlarını veren ünvanları da vardır. Bunlar krallık ünvanı olan “iki ülkenin kralı” ünvanına benzer krallık ünvanı atfeden “iki ülkenin hanımı” ünvanı ve ilerleyen bölümlerde tartışmalı firavunluğuna kanıt olarak gösterilen “Neferneferuaten-Nefertiti”dir. Özellikle kral ünvanından uyarılma olan “iki ülkenin hanımı” ünvanından ve tüm kraliçelerden daha fazla tasvirinin olmasından yola çıkarak eşinin saltanatında pasif bir rol almayıp dini ve siyasi olayarda aktif bir rol oynadığı, hatta eş hükümdar olabileceği, öne sürülmektedir.

11.3.1. Dini Roller

11.3.1.1. Aten ve Atenizm

“Görkemli yükseliyorsun, ey yaşayan Aten, ebedi efendi!

Işıltılsın, güzelsin, kudretlisin,

Sevgin büyük, muazzam.

Işıkların tüm yüzleri aydınlatıyor,

Parlak renk tonunuz kalplere hayat veriyor,

İki Ülke'yi aşkınla doldurduğunda.

Kendini biçimlendiren Ağustos Tanrısı,

*Her toprağı yaratan, içinde ne varsa yaratan,
Tüm halklar, sürüler ve sürüler,
Topraktan yetişen tüm ağaçlar;
Onlar için şafak söktüğünüzde yaşarlar,
Sen yarattığın her şeyin annesi ve babasıdır. ”*

*Amarna Dönemi mezarlarında yer alan Aten ilahisi*⁵²⁵

Aten, insana veya hayvana benzer bir formda ilişkilendirilmeyen ilahi olmanın soyut bir dışa vurumu olarak tapınılan ilk tanrı olarak bilinir. Aten'in ikonografisi de geleneksel Mısır tanrı temsillerinden oldukça farklıdır. Tanrı ve Tanrıçaları insan ve hayvan biçimlerinde temsil etme geleneğinin dışındaydı. İçinden insan elleri şeklinde uzanan ışınlar çıkan bir güneş dairesi/diski olarak tasvir edilmişti. Aten bir ve tek tanrı olduğu için kimileri bunun ilk ve tek tanrılı din olduğunu öne sürmüştür ve monoteizm olarak düşünülmüştür. Bir başka görüş ise, Aten'in tüm tanrıları bünyesinde barındırdığı için henoteizm olarak görülmüştür. Diğer tüm tanrıların merkezi evrensel bir tanrının parçaları olarak görülmesini içeren bu anlayış henoteizm adını alır.⁵²⁶

Başlangıçta sadece güneşin kendisi ya da ışık enerjisi için kullanılan ortak bir isim olan “Aten”, III. Amenhotep'in babası ve Akhenaten'in dedesi olan IV. Thutmose'un hükümdarlığı döneminde Aten Tanrısı olarak kişileştirildi.⁵²⁷ Güneş tanrısı Ra, Aten'in antik tezahürü olarak yer aldı. IV. Thutmose'un Teb'de inşa ettirdiği dikilitaşın özellikle bir güneş sembolü, Heliopolis'in kült nesnesi olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte, Yeni Krallık'taki odak noktası Aten'in kültürel kök-tanrısı olan Ra-Horakhty değil, Amon'un güneş yönüydü. Ancak yine de IV. Thutmose'un Rüya Stelası'nda sfenksi güneş tanrısı Horemakhet ile özdeşleştirdiğini ve daha sonra halefleri tarafından tam teşekküllü Aten kültü olarak ortaya çıkan şey üzerine inşa edilebilecek olan güneşe doğru belirgin bir yöneliş olabileceği düşünülmektedir.⁵²⁸ IV. Thutmose, Aten'in kendisiyle birlikte savaşa girdiğini söyler ve Aten'i düşmanlarını ezmekle görevlendirir. Muhtemelen, başına şebu boncuklu

⁵²⁵ Hawass, a.g.e., 2009, 41-43.

⁵²⁶ Price, a.g.e., 2011, 54 ve 56.

⁵²⁷ Mertz, B. (2007). *Temples, Tombs and Hieroglyphs*. New York. 201.

⁵²⁸ Dodson, a.g.e., 2014, 34-35.

yaka ve güneş diski takmaya başlamıştır.⁵²⁹ IV. Thutmose'un kral adaylığının arkasındaki yönlendirici elin Heliopolitan rahipliği olduğu düşünülmektedir.⁵³⁰ Bunun sebebi olarak da diktirdiği Rüya Stelası'nda Amon'un adının bile geçmemesidir. Bu durum dikkat çekicidir çünkü Thutmose'un kendi Rüya Stelasını önüne yerleştirdiği anıtta (babası II Amenhotep'in diktirdiği anıtta) Amon baskın tanrı olarak öne çıkmaktaydı. Ayrıca Karnak'ta ana eksenini doğu-batı yönüne kaydırarak II Amenhotep'in kuzey-güney giriş kapısının önemini azaltmıştır.⁵³¹

Eski Mısır'da herkesi doktriner bir inanca bağlayan dogmatik bir inanç sistemi yoktu, ancak Mısırlıların ekümenik nezaketine ve inançları asimile etmeye ve tanrıları senkretize etmeye açık olmalarına rağmen, dinle ilgili olmaktan çok siyasetle ilgili olan çatışmalar vardı. Güney tanrısı Amon'un rakibi, kuzeydeki Heliopolis'in güneş tanrısı Ra'ydı. Teb'liler Amon-Ra'yı senkretize ederek ikisini harmanlamaya ve herhangi bir çatışmayı dağıtmaya çalıştılar ki bu tarz sentezler tam da Eski Mısır'a özgü bir durumdu. Ancak Amon 150 yıldır Mısır'ın ulusal tanrısı olarak yükselişteydi ve kuzeyli bir kral olan IV. Thutmose'un tahta geçmesiyle birlikte güney tanrısıyla olan gerilim artacaktı. Dolayısıyla, tanrıların kapsayıcı, çatışmacı olmayan bir şekilde senkretize edilmesi Mısırlılara özgü bir şey olsa da, söz konusu olan dinden daha fazlasıydı. Asıl mesele güçtü. IV Thutmose'un barışçıl saltanatında kuzeyde Ptahhotep ve güneyde Hapu olmak üzere iki veziri olmasına rağmen, iktidar mevkileri yine de Teb'e bağlı olmayan kuzeylilere, Amon'a ve Amon rahipliğine bağlı olmayan adamlara geçti. IV. Thutmose, Amon rahipliğinin nasıl güç kazanıp baş belası haline geldiğinin farkındaydı. Amon rahipliğinin gücü giderek artıyordu. Bu dönem ve takip eden yıllar boyunca bir değişim zincirine tanık oluyoruz ve IV. Thutmose bu değişimin önemli bir halkasıdır. Altmış yıldır diplomasiyi savaşa tercih eden ilk kral olarak değerlendirilmektedir.⁵³²

IV. Thutmose'dan sonra başa gelen oğlu III. Amenhotep, Malkata olarak bildiğimiz ve kendisinin "Nebmaatra'nın Konağı Göz Kamaştırıcı Aten" olarak adlandırdığı güneydeki konutu asıl evi yapmaya karar verdi. III. Amenhotep, kutsal doğumunu ilan edip kendisini yaşayan tanrı olarak ilan etti. III. Amenhotep, yarı ilahi

⁵²⁹ Alm, B. (2018). Thutmose IV: Placeholder or Pivot? *Nile Magazine*. 12, 44.

⁵³⁰ Reeves, N. (2005). *Akhenaten: Egypt's False Prophet*. Londra. 48.

⁵³¹ Shaw, I. (2000). *Oxford History of Ancient Egypt*. Oxford. 256.

⁵³² Alm, a.g.m., 2018, 44-45.

bir varlık olarak tahta çıktıktan sonra tam teşekküllü bir tanrı, göz kamaştırıcı güneş diski olarak hayata veda edecekti.⁵³³ IV. Thutmose'un torunu ve III. Amenhotep'in oğlu olan IV. Amenhotep, babasının ölümüyle saltanatın kontrolünü eline almış ve ne babası gibi ilahi doğumla tanrılığını ilan etmiş ne de daha politik yaklaşım iki tarafı da idare etmeye çalışmıştır. IV. Amenhotep tahtta birkaç yıl kaldıktan sonra, Mısır'ın geleneksel tanrılarına tapınmayı bıraktı ve güneş diskinde beliren özel tanrısı Aten'i onurlandırmak için adını Akhenaten olarak değiştirdi. geleneksel olarak tanrı Amon'un kült merkezi olan Karnak'ta Aten için tapınaklar inşa ettirdi. Eski Mısır'da daha önce hiç rastlanmayan bir seçeneği seçmiş, Aten dışındaki tüm tanrılara tapınımı reddetmiş, Akhenaten adını almış ve bu fikirlerle Mısır'ı alt üst ederek tarihte “heretik kral” olarak tanınmıştır.⁵³⁴ IV. Thutmose ile temelleri gözlemlenip Akhenaten'de gün yüzüne çıkan Atenizm'in ortaya çıkış sebebinin Amon rahiplerinin gücünü kırmak için siyasi bir girişim mi, gerçekten inanılan dini bir tasavvurdan mı yoksa akrabalık bağı olduğu iddia edilen IV. Thutmose'un eşi Mutemwiya, III. Amenhotep'in eşi Tiye ve Akhenaten'in eşi Nefertiti ile zincirleme giden bir “kadın etkisinden” mi kaynaklandığı tartışılan olasılıklar olsa da günümüzde kesin bir cevap hala bulunamamıştır. Belki hepsidir, belki de hiçbiri... Kesin olan tek şey, Amarna Dönemi'nde yaşanan ve Eski Mısır'ın o güne kadar aşına olmadığı bir dini uygulamaya geçiş çabasının Akhenaten tarafından faaliyete geçirilmiş olmasıdır.

11.3.1.2. Eski Mısır'da Yeni Dinin Doğuşu

Saltanatın başında yeni kral ve kraliçenin, Nefertiti'nin kocasına pasif bir destek olarak hareket ettiği geleneksel kraliyet tarzında davrandıklarını görmek için elimizde yeterince portre vardır. Bununla birlikte, hükümdarlığının kısa bir süre sonrasında Amenhotep'in dramatik ve ani bir dini dönüşüm geçirdiği ve ülkesinin köklü tanrılarını tamamen reddederek güneşin gücüne ya da Aten'e tapınmayı gerektiren belirsiz bir tek tanrılı din tercih ettiği görülmektedir. Her şeyin tek yaratıcısı olan tek bir tanrı kavramı, farklı niteliklere sahip çok sayıda tanrıya tapınmaya alışkın olan Mısırlılara

⁵³³ Reeves, *a.g.e.*, 2005, 73.

⁵³⁴ Robins, *a.g.e.*, 1993, 53.

çok garip gelmiş olsa da, kısa süre içinde tüm saray da Aten'e saygı göstermeye başladı.⁵³⁵ Saltanatın beşinci ve yedinci yıllar arasında Aten kültü giderek daha önemli hale geldi ve artık sadece güneşin bir sunu masasına ya da kraliyet ailesine doğru ışınlar yerine kollar uzatan disk şeklinde tasvir ediliyordu. Çok geçmeden diğer tanrılardan ve kültlerinden, özellikle de adı Mısır'ın her yerindeki anıtlardan kazınmış olan tanrı Amon'dan söz edilmesi yasaklandı. Kralın kendisi de tahttaki adını “Aten'in Dönüşmüş Ruhü” anlamına gelen Akhenaten olarak değiştirerek din değiştirdiğini vurgulamış ve bu isimle Mısır'ın ilk ve son sapkın/heretik kralı olarak kötü bir şöhrete sahip olmuştur. Nefertiti'nin adına “Nefer-Neferu-Aten” adı ekledi: Aten'in güzelliği güzeldir. Böylece kralın yüce tanrısı, her şeyin kendisinden kaynaklandığı tek yaratıcı tanrıya dönüştürüldü.⁵³⁶

Amon'un ve yerinden edilmiş diğer tanrıların kült merkezlerinden oldukça uzakta bulunan Akhetaten ya da “Aten'in Ufku” (bugünkü Amarna) adlı yeni bir başkentin hummalı bir şekilde inşa edildi. Yeni bir başkente taşınmanın dini nedeni (Aten'in adını taşıyan bir başkent kurmak) olduğu gibi bir siyasi nedeni de olabilir.⁵³⁷ Akhenaten kurduğu yeni başkentle yeni dinin hakimiyetini pekiştirmiş ve geleneksel olarak önemli şehirlerde bulunan eski yerleşik rahipliklerin gücünü azaltmıştır.⁵³⁸ Bu yeni başkentte tapınakların ve evlerin çok kısa sürede tamamlanabilmesinin sebebi yapımda kullanılan ana maddenin taşocağından çıkarılan taşlardan ziyade kerpiç oluşudur. Binaların yapımı geçmişe nazaran hızlandı, ancak Akhenaten'un ölümünden sonra ona ait işaretleri silme girişimi esnasında tapınakların yıkılmasını da kolaylaştırdı.⁵³⁹

Ülkede tapınaklar kapatıldı. Diğer tanrıların resimleri imha edildi ve isimleri anıtlardan silindi. Tapınaklar, Aten'in ışınlarının bina içerisine süzülmesine imkan verecek biçimde güneşe açılıyordu. Bu yeni mimari, sadece en kıdemli rahiplerin içeri girebildiği kapalı ve karanlık mabetler olan eski tapınakların tam tersiydi. Diğer tanrılar adına (özellikle Amon'a) yapılan şöenler yasaklandı. Bu çapta bir operasyon sadece, Akhenaten'in, rahiplik kurumu tarafından kesinlikle hiddetli bir muhalefetle

⁵³⁵ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 245.

⁵³⁶ Hawass, *a.g.e.*, 2009, 41.

⁵³⁷ Price, *a.g.e.*, 2011, 55.

⁵³⁸ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 246.

⁵³⁹ Price, *a.g.e.*, 2011, 57.

karşılanan fermanlarını hayata geçirmek için tüm ülke çapında harekete geçirilebilen tek güç olan Mısır ordusunun aktif işbirliği ve katılımıyla gerçekleştirildi.⁵⁴⁰

11.3.1.3. Kraliçelikten Tanrıçalığa

Nefertiti'nin kocasının dramatik inanç değişikliğinde nasıl bir rol oynadığı hakkında elimizde bir veri yoktur. Ancak yeni devlet dinini yeni din değiştirmiş birinin gayretiyle kabul ettiğini bilinmektedir. Adını Neferneruaten-Nefertiti'ye dönüştürmekle kalmamış, aynı zamanda yeni dini törenlere aktif olarak katıldığı ve krallık ile ilişkilendirilen oldukça önemli roller üstlendiği görülmüştür. Gerçekten de, Aten kültü geliştikçe, kraliyet çiftinin kendileri de sadece tapınanlar olarak değil, tapınma nesneleri olarak da giderek daha fazla dahil oldular; ta ki kral ve kraliçe Aten'in üstün gücünü kabul etmeye devam ederken, her üçü de inananların düzenli dualarını alana kadar.⁵⁴¹

Akhenaten Karnak'ta, şahin başlı Ra-Horakhty şeklinde bu tanrıya adanmış büyük bir tapınak inşa ettirmiştir. Bu tapınaktan gelen bloklar, kralın Aten'e adak sunduğu standart sahneleri gösterir, ancak bir binada, sadece en büyük kızının eşlik ettiği adakları kaldıran kraliçedir. Kral burada hiçbir yerde tasvir edilmemiştir.⁵⁴² En yüksek rahibe pozisyonunda görev yapan Nefertiti, kocası ya da kızlarıyla birlikte olduğu kadar tek başına da Aten'e adak sunarken tasvir edilmiştir.⁵⁴³ Karnak'taki iki Aten tapınağından en büyüğü (Gem Pa Aten), Nefertiti ve büyük kızı Meretaten'in yüksek sunakta güneş diskine kurban sundukları büyük sahnelerle süslenmiş birçok sahneye sahipti (EK-33). Bir başka tapınak olan Benben Taşı Konağı (güneş tanrısının asırlık kutsal totemi) tamamen kraliçenin kullanımına verilmişti. Sütunlu kapı girişlerinde de kraliçeyi ve en büyük kızlarını kültün kutlayıcıları olarak gösteren büyük sahneler vardı.⁵⁴⁴

Aten dinindeki önemi, ev sunaklarındaki stellerde Aten diskinin altında Akhenaten ile birlikte otururken görülmesinden de anlaşılmaktadır. Bu steller ev içi

⁵⁴⁰ Price, *a.g.e.*, 2011, 56-57.

⁵⁴¹ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 246.

⁵⁴² Hawass, *a.g.e.*, 2009, 41.

⁵⁴³ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 275.

⁵⁴⁴ Lesko, *a.g.m.*, 1991, 12.

kültün odak noktasıydı ve kraliyet çifti ile Aten'in birlikte tapınılan bir üçlü oluşturarak geleneksel dinde yaygın olan tanrı üçlemesini yansıttığı açıktır. Diğer kanıtlar özel kişilerin dualarını doğrudan kraliçeye yöneltebildiğini göstermektedir. Böylece Nefertiti, Aten kültüründe temel bir rol oynamış ve geleneksel tanrıçaların yasaklanmasıyla ortaya çıkan boşluğu doldurmuştur.⁵⁴⁵ Kral ve kraliçe, genellikle büyüyen kızları eşliğinde Aten'e adak sunarken, saraydan tapınağa geçerken, ileri gelenleri kabul ederken ya da sadık memurlara onur verirken tasvir edilir. Dualar artık eski tanrılara değil, tüm nimetlerin kendisinden geldiği kral ya da kraliçeye yapılıyordu. Kraliyet ailesine odaklanan sadece mezarlar değildi. Özel evlerdeki tapınaklarda kralın ya da kraliyet ailesinin heykelleri ya da stelleri vardı. Bunlarda Akhenaten ve Nefertiti, Aten'le birlikte bir üçlü oluşturmuş gibi görünmektedir ve sıklıkla sayıları altıya ulaşan kızlarıyla birlikte gösterilmektedir. Bu sahneler ve mezarlarda bulunanlar, kraliyet anıtlarında daha önce hiç görülmemiş derecede bir aile sevgisi sergilemektedir. Kuşkusuz tüm bunlar, kraliyet çifti aracılığıyla ortaya konan ve geleneksel tapınma biçimlerinin yerini alacak olan yeni Aten mitolojisinin bir parçasıydı.⁵⁴⁶ Amarna'daki tapınaklarda sadece kraliyet ailesi ayinleri gerçekleştirebiliyordu. Akhenaten, tüm rahipleri dışlayarak kendisini ve Nefertiti'yi fanilerle Aten arasındaki tek halka olarak görmüş olabilir.⁵⁴⁷

Nefertiti kocasının saltanatının ilk birkaç yılında Hathor ve Aset tanrısıyla ilişkili boynuzları ve güneş diskini takmış, ancak yeni devlet dinine geçildikten sonra kıyafetleri değişmiştir. Kraliçenin yeni başlık seçimi, kendi doğurganlık ve gençleştirme imalarını taşıyan ve böylece kraliçeyi tanrı Tefnut ile ilişkilendiren uzun mavi yassı başlık olmuştur. Kraliçe Nefertiti ve kocası, eşinin Tefnut'u, kocasının ise eski panteondaki nem ve hava tanrıları olan Shu'yu temsil ettiği bir aile üçlüsü oluşturdular. Bu üçlü Aten, Akhenaten ve Nefertiti'den oluşuyordu. Nefertiti devlet dinindeki dişi ilkeyi temsil ediyordu.⁵⁴⁸ Bu temsiliyet Akhenaten'in Amarna'da kendisi için yaptırdığı mezarlığında da görülmektedir. Burada yine gelenekten bir kopuş söz konusuydu. Mezar, mezarlıkların genellikle bulunduğu batı yakasından ziyade yaşamı simgeleyen doğan güneşin tarafında Nil'in doğu yakasındaydı,

⁵⁴⁵ Robins, *a.g.e.*, 1993, 53-54

⁵⁴⁶ Hawass, *a.g.e.*, 2009, 45.

⁵⁴⁷ Price, *a.g.e.*, 2011, 57.

⁵⁴⁸ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 100.

Akhenaten'in restore edilen lahitinin her bir köşesi alışlageldiği üzere, koruyucu tanrıçalar olarak İsis, Neftis, Neith ve Selkis'in imgeleriyle süslenmemişti, Daha ziyade Nefertiti'nin dört figürüyle süslenmişti. Ölüler diyarının tanrısı Osiris mezarın hiçbir yerinde temsil edilmemişti. Bu, sadece Akhenaten'in tüm diğer tanrıları yasaklamış olduğuna dair bir gösterge değildi aynı zamanda ölüme bir reddiyeydi. Kendi teolojisine göre, Akhenaten, Aten'in ışığı altında ebediyen yaşayacaktı.⁵⁴⁹

11.3.2. Siyasi Roller

Kraliçeler ve dul kraliçeler kraliyet yaşamında her zaman önemli bir rol oynamış ve genellikle kocalarını veya oğullarını destekleyen anıtlarda yer almışlardır, ancak Nefertiti seleflerinden çok daha yüksek bir profile sahipti. Her zaman kocasının yanında tasvir edildi ve sadece seyirci kalmak yerine işlemlerde aktif bir rol üstlendi. Düzenli olarak bir hükümdarın mavi tacını giyerken ve normalde krala ayrılmış görevleri yerine getirirken gösterilinceye dek statüsü giderek yükseldi ve hatta firavuna özgü geleneksel bir erkek rolü olan Mısır'ın düşmanlarını ezme/vurma ritüelinde resmedildi. Her ne kadar bu durum hiçbir zaman resmen ilan edilmemiş olsa da, Nefertiti'nin kocasıyla birlikte kral naibi olarak görüldüğü izlenimi doğmaktadır.⁵⁵⁰ Ön plana çıkmasının ardındaki nedenler günümüzde hala bilinmiyor ve kraliçenin kendisini gibi gizemini koruyor.

11.3.2.1. Kraliçe mi Eş Hükümdar mı?

Kraliçe Nefertiti devlet ritüellerinde aktif ve çoğu zaman lider bir rol oynamıştır. Bu tür sahnelerde Kraliçe Nefertiti ve Kral Akhenaten yan yana, genellikle aynı kıyafetleri giymiş, aynı giysileri tutarak ritüelleri gerçekleştirmektedir.⁵⁵¹ Kraliçe Nefertiti'nin birçok tasviri, onun baskın bir rol oynadığını ya da en azından Kral olarak kocasına eşit bir rol oynadığını göstermektedir. Eski Mısır'da karı koca arasındaki eş-yönetimi kesin olarak kanıtlamak genellikle zordur. Eş monarşiye meyleden kanıtlar

⁵⁴⁹ Price, *a.g.e.*, 2011, 57.

⁵⁵⁰ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 248.

⁵⁵¹ Fletcher, *a.g.e.*, 2013, 275.

genellikle yoruma çok yer bırakan ikonografi aracılığıyla belgelenmiştir. Bununla birlikte, kraliçelerin sadece destekleyici eşler olduğu fikrine karşı çıkılmaya çalışıldığında çok fazla şüphecilik ortaya çıkıyor gibi görünmektedir. Bununla birlikte, Ahkenaten'in hükümdarlığı sırasında yaratılan imgeler eş monarşiye işaret etmektedir. Örneğin, Ahkenaten çoğunlukla göğüs ve geniş kalça gibi kadınsı özelliklere sahip olarak gösterilirken, Nefertiti bazen krallığın geleneksel giysisini giyerken gösterilmiştir.⁵⁵² Mısır tarihinin önceki tüm evrelerinde erkekler tarafından giyilen giysiler ile kadınlar tarafından giyilenler arasında net bir ayrım vardı. Ancak Amarna döneminde hem Akhenaten'in hem de kraliçesinin uzun, üniseks pileli elbiseleri benimsemesiyle stillerin ilginç bir karışımı ortaya çıkmıştır. Kral ve kraliçenin bu benzer kıyafetlerini eş naiplik olarak tanımlayanlar da bulunmaktadır. Zira sadece krallara özgü olan bir takım tasvirlerle Nefertiti de sahipti. Nefertiti, eş hükümdarlığını tasdiklemek için krallara özgü kıyafetlerle tasvir edilse de, Hatşepsut'un aksine, Nefertiti'nin tüm dişiliği ön plandaydı. Çağdaş çizimlere inanılacak olursa, Nefertiti zaman zaman tüm kadınsı cazibesini sergilemek için elbisesini tamamen açarak veya transparan giymiştir.⁵⁵³ Heykellerin bazılarının aslında Nefertiti'yi tanrıça Tefnut rolünde temsil ettiği öne sürülmüştür, ancak bu durum Nefertiti'nin neden kraliyet kıyafetlerini taşıdığını ve aslında neden bu kadar çok kraliçe heykeli varken bu kadar az kral heykeli olduğunu tam olarak açıklamamaktadır. Hatta Akhenaten yeni dininin etkisi altında kasıtlı ve sembolik olarak doğanın hem eril hem de dişil yönlerini kendinde tasvir etmeye çalışıyor olabileceği öne sürülmüştür.⁵⁵⁴

Kraliçe, kraliyet taşlarından çok az farklılık gösteren taşlar giyerek sunulara sık sık yardım ederken tasvir edilmiştir. Başlangıçta Nefertiti, genel olarak kraliçeler için ortak olan ve hepsi de güneşle ilgili anlamlar taşıyan çift tüy, boynuz ve disk, uraeus ve çift uraeus gibi nişanlar takıyordu. Ancak, belki de Aten teolojisine uygun olmayan akbaba başlığını takmamıştı. Saltanatının ilerleyen dönemlerinde Nefertiti en çok, şu anda Berlin'de bulunan ikonik büstüyle ünlenen uzun mavi tacı giymiştir. Bu tac Nefertiti'ye özgüdür.⁵⁵⁵ Rengi ve şekli, Mısır kralları tarafından giyilen ve koruyucu disklerle kaplı mavi deri savaş tacı olan Khepresh'in kadın versiyonu olduğunu

⁵⁵² Alameen, *a.g.t.*, 2013, 100-101.

⁵⁵³ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 247.

⁵⁵⁴ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 102.

⁵⁵⁵ Robins, *a.g.e.*, 1993, 54.

düşündürmektedir. Bu taç Mısır ikonografisinde gücü ve düşmanlara ya da kaos güçlerine boyun eğdirmeyi ima ediyordu.⁵⁵⁶ Kraliçe Nefertiti, aynı tacı daha özenli bir şekilde giymiş olan kocasıyla birlikte bir sahnede Atef tacı giyerken de gösterilmiştir. Böyle bir ayrıcalığa öncelikle krallar sahipti. Yeni Krallık döneminde devekuşu tüyleri, koç ve boğa boynuzları, bir güneş diski ve çok sayıda uraei içeren oldukça karmaşık bir başlık olan Atef, her zaman krallarla ve Orisis kültüyle ilişkilendirilmiştir. Bu tacı taktığı bilinen diğer tek kadın, kadın firavun rolündeki Hatşepsut'tur.⁵⁵⁷

Nefertiti, Karnak'ta bir sfenks olarak resmedilmiştir ki bu da firavun için yapılan bir temsildir.⁵⁵⁸ Kraliçe bazen de bir esiri vurmaya hazır, palasını sallayan bir savaşçı kılığında olduğu gibi diğer firavun rollerinde görünür (bkz EK-6).⁵⁵⁹ Firavunlar, Mısır'ın diğer medeniyetler karşısındaki gücünü gösteren klasik “düşmanı ezme” sahnede sayısız kez tasvir edilmişlerdir. Zira onlar için Mısır kozmosun ve dünyanın merkeziydi ve geleneksel düşmanlar üzerindeki üstünlüğünün temsilleri sıradan ve basmakalıptı. Nefertiti'nin tasviri, Mısırlıların yabancılar üzerindeki gücünün geleneksel tasvirlerinden farklı değildir, ancak yine de çok anlamlıdır.⁵⁶⁰

Dehşetli yanının yanı sıra, "seçkinlere altın dağıtmak, kraliyet tahtirevanıyla geçit töreni yapmak ve hatta kendi savaş arabasını sürmek" gibi faaliyetlerde bulunan bağımsız bir devlet lideriydi. Çeşitli örnekler Nefertiti'nin yüksek derecede güç kullandığını ve bir kralinkiyle kıyaslanabilecek düzeyde bağımsızlığını koruduğunu göstermektedir.⁵⁶¹ İlginç bir şekilde, bazen kocasının solunda değil de sağında gösterilmiştir ki kraliçeler geleneksel olarak sol pozisyonda konumlandırılırdı. Genellikle kocası Ahkenaten'e yakın boyutlarda tasvir edilmiştir.⁵⁶²

⁵⁵⁶ Abram, *a.g.m.*, 2007, 9-10.

⁵⁵⁷ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 101.

⁵⁵⁸ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 101.

⁵⁵⁹ Lesko, *a.g.m.*, 1991, 12.

⁵⁶⁰ Matić, U. (2017). 'Her Striking but Cold Beauty': Gender and Violence in Depictions of Queen Nefertiti Smiting the Enemies. *Archaeologies of gender and violence*, 104 ve 109.

⁵⁶¹ Alameen, *a.g.t.*, 2013, 102.

⁵⁶² Alameen, *a.g.t.*, 2013, 100-101.

11.3.2.2. Kayınvalidesi Tiye'nin İzinde

Kraliçe Nefertiti, Mısır içinde fevkalade öne çıksa da, uluslararası alanda o kadar geniş bir etki alanına sahip görünmemektedir. Tiye'nin aksine, Nefertiti'nin diplomatik ilişkilerdeki varsayılan önemi metinsel değil, maddi kanıtlarla daha iyi ortaya konmaktadır.⁵⁶³ Şaşırtıcı bir şekilde, Nefertiti'den Amarna Mektupları'nın hiçbirinde, en azından tanımlanabilir bir şekilde bahsedilmemektedir. Belki de bunun nedeni Nefertiti'den bahsetmiş olabilecek herhangi bir mektubun günümüze ulaşmamış olmasıdır, ancak bu önerme kanıt eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, Tiye'nin yabancı bir kraliçeyle ayrı yazışmalar yaptığı görülmektedir ve Mısır'ın en güçlü kraliçelerinden biri olan Nefertiti'nin de aynı şeyi yaptığı düşünülebilir. Ancak yine de, bu türden hiçbir mektubun günümüze ulaşmamış olması, henüz keşfedilmemiş başka bir yerde olmadıkları sürece, bu olasılığı biraz zayıflatmaktadır. Daha akla yatkın görünen alternatif bir olasılık ise, firavunla mektuplaşan yabancı kralların kendi kızlarına ismen atıfta bulunarak öncelik vermeleri ve böylece Mısır sarayındaki konumlarına dikkat çekmeleri gerektiğinden, Akhenaten'e gönderilen mektuplarda Nefertiti'den özellikle bahsedilmemiş olmasıdır. Tushratta'dan gelen bir mektupta böyle bir örneğe rastlanmaktadır:⁵⁶⁴

“Mısır kralı Naphurreya'ya⁵⁶⁵ de ki, kardeşim, damadım, sevdiğim ve beni seven: Böylece Tushratta, Büyük Kral, Mittani Kralı, seni seven kayınpederin, kardeşin. Benim için her şey yolunda gidiyor. Senin için de her şey yolunda gitsin. Tiye için, annen için, ev halkın için, her şey yolunda gitsin. Kızım Tadukhepa için, karın için, diğer eşlerin için, oğulların için [...] her şey çok çok iyi gitsin...”

Tushratta'dan Akhenaten'e, EA 27

Açıkça görüldüğü üzere, Mitanni kralı kızının Mısır sarayındaki konumuna dikkat çekmeyi ve Nefertiti'nin Akhenaten'in diğer eşlerinden biri olarak statüsü hakkında bir noktaya değinmeyi amaçlamaktadır. Bu, iki imparatorluk arasındaki ailevi bağı ve ittifakı hatırlatırdı ve belki de altın ve diğer değerli malları isterken bir

⁵⁶³ Da Silva, L. O. G. (2016). *The Price of Gold and Loyalty: Parallels and Disparities in the Roles of Royal Women of the Late Bronze Age*. Semna-Estudios de Egiptologia III. 72.

⁵⁶⁴ Da Silva, a.g.m., 2016, 73.

⁵⁶⁵ Akhenaten'in resmi protokollerde kullanılan ismi.

koz olarak bile kullanılabilirdi. Benzer şekilde Tushratta da III. Amenhotep ile yazışırken ilk olarak Gilukhepa'dan bahseder ve Tiye'den ancak kocası öldükten sonra bahsedilir. Bu noktada onunla doğrudan konuşmak Tushratta'nın işine geliyordu; ne de olsa kocasının Mitanni kralına verdiği sözden haberdar olan tek kişi Tiye gibi görünüyordu. Tushratta'nın III. Amenhotep hayattayken kendi akrabalarından bahsetmekten, onun ölümünden sonra Tiye'ye hitap etmeye geçmesi, yabancı krallar öldüğünde Mısır firavunu tarafından yeni prenseslerin talep edilmesi gerektiği gerçeğinin ötesinde, diplomasinin nesiller arası bir yönü olduğunu ima etmektedir. Tiye'nin kocasının ölümünden sonra ön plana çıkması, kraliyet kadınlarının uluslararası ilişkiler bağlamındaki rolünün, muhatap ve mevcut yönetici kralla kuşak ilişkilerine bağlı olarak değişebileceğini ve değiştiğini göstermektedir.⁵⁶⁶

Maddi kanıtlar açısından, Nefertiti, Tiye gibi, Mısır'ın yabancı düşmanlar üzerindeki üstünlüğünü gösteren ve Mısır tarihi boyunca tekrarlanan bir tema olan klasik bir sahnede, düşman ezerken, temsil edilir. Böyle bir kral rolünde tasvir edilmeleri gelenekten kopuşu ve onların seçkinliğini göstermektedir.⁵⁶⁷ Bu imgenin anlamı, Mısır Kraliçesi olarak yabancılar, özellikle de düşman güçler üzerinde güce sahip olduğudur. Rolün gerçekçi bir temsilinden ziyade ideolojik bir ifade olduğu tartışmalı olsa da, bu imge onun Mısır'ın yabancı düşmanlarına karşı en azından içeride nasıl algılandığını göstermektedir.⁵⁶⁸ Bu sahne Mısır dışında görülmemiş olsa da, Mısırlıların kraliçenin yabancılarla ilişkisine bakışını yansıtmaktadır. Bir başka ilginç kanıt da Nefertiti'nin adının Türkiye sularındaki Uluburun batığından çıkarılan nadir bir altın skarabe üzerinde bulunmasıdır. Bu eserin değerli bir eser olduğu ve Nefertiti'yi uluslararası ticaret bağlamına yerleştirdiği açıktır. Dahası, II. Meryre'nin⁵⁶⁹ Amarna'daki mezarında Nefertiti ve Akhenaten'in yer aldığı ilgili bir kabartma. Bu kabartmada Akhenaten'in saltanatının on ikinci yılına tarihlenen ve çeşitli yabancı güçlerin (Hititler, Suriyeliler ve Nübyeliler dahil) firavun ve ailesine saygılarını gösterdikleri ve büyük miktarda haraç sundukları bir kutlama

⁵⁶⁶ Da Silva, *a.g.m.*, 2016, 73.

⁵⁶⁷ Matić, *a.g.e.*, 2017, 104-105.

⁵⁶⁸ Da Silva, *a.g.m.*, 2016, 71.

⁵⁶⁹ II. Meryre Mısır soylusudur. Nefertiti'nin yöneticisi, kraliyet katibi, vekilharıcı, iki hazinenin gözetmeni, ve Nefertiti'nin kraliyet haremının gözetmeniydi. Zohair, M. (2022). Ancient Egypt : The Tomb of Meryre II at Amarna (TA 2). *Database of Religious History*, 1(4), 1. İnternet: <https://open.library.ubc.ca/cIRcle/collections/ubccommunityandpartnerspublicati/52387/items/1.0422133>, Erişim Tarihi: 05.09.2024.

betimlenmiştir. Mısırlı bir izleyici kitlesinin yararına sahnelenmiş olsa bile, bu yabancı halklara karşı kralın gücünü göstermeyi amaçlıyordu ve Nefertiti'nin tasvir edilme şekli bu tartışmayı hayati kılmaktadır. Hem kral hem de kraliçe yabancı ziyaretçilerinin önünde yükseltilmiş bir platformda "ikili taht" pozisyonunda oturmaktadır. Bu sahnenin diplomasi ve dış ilişkiler konularında da Nefertiti'nin Akhenaten'e denk olabileceğini gösterdiği yorumunda bulunulmuştur.⁵⁷⁰

Nefertiti ve kayınvalidesi Tiye'nin bir başka ortak noktası da geleneksel Eski Mısır sanatında nadir görülüp Amarna Dönemi sanatında görülen yaşlılık temasıdır. İdealizmin ön planda olduğu geleneksel sanatlarında genç görünüm sergilenmekteydi. Tiye ve Nefertiti yaşlılık hallerinin de tasvir edildiği nadir kişilerdendir. Daha sonraki yıllarda, Nefertiti de kayınvalidesi Kraliçe Tiye'nin de sahip olduğu bir ünvan olan "Bilge Kadın" olarak tanındı (EK-34).⁵⁷¹

11.4. Nefertiti'nin Tartışmasız Güzelliği – İkonik Büstü

Akhenaten ve Nefertiti'nin öncülük yaptığı Aten merkezli tapınımı, çok tanrılı Mısırlıların kolayca benimseyebileceği bir uygulama değildi. Halkın nefretini kazanmış olması muhtemel olan çiftin resimleri, anıtları ve heykelleri hem yerel halk tarafından hem de kendilerinden sonra gelen ve hanedan mensubu olmayan Ay ve Horembed'in kendi saltanatlarını meşrulaştırmak için tahrip ettiği, kayıtları yok etmeye çalıştığı düşünülmektedir. Bu tahribatlara rağmen Nefertiti, diğer tüm kraliçelerden daha fazla anıtlarda, tapınaklarda, mezarlarda ve heykellerde yer almıştır.⁵⁷²

Şüphesiz bu eserlerden hiç biri, heykeltraş Thutmosis tarafından yapılmış olan ve şu anda Berlin'de sergilenmekte olan Nefertiti'nin ünlü boyalı, kireçtaşından büstü kadar popüler değildir (EK-35). Adının tam hali "Aten'in güzeller güzeli, güzel geldi" anlamına gelen Neferneferuaten-Nefertiti'nin güzelliği yalnızca kendi döneminde değil, 1912'de büstünün bulunmasıyla kendi döneminden sonra bile takdir görmüştür. Bu obje, Akhenaten'in Sınır Steli'nde anlattığı Nefertiti'nin efsanevi ve olağanüstü

⁵⁷⁰ Da Silva, *a.g.m.*, 2016, 75.

⁵⁷¹ Olivier, *a.g.t.*, 2008, 82.

⁵⁷² Robins, *a.g.e.*, 1993, 53.

güzelliğinin hakkını vermektedir. Büst, sıvanmış ve boyanmış kireçtaşından oyulmuş bir parçadan oluşmaktadır. Yüz hatları abartılı olmayıp gerçekçidir ve dudaklar parlak kırmızıya boyanmıştır. Göz çevresindeki makyaj gelenek olduğu üzere saç çizgisine kadar uzanmazken kaşlar vurgulanmıştır. Bir gözünün eksik olması, Amarna Sanatının kurallarına göre herkesin gerçeğe çok yakın resmedilmesi gerektiğinden, bazılarının o gözünün kör olabileceği tahmininde bulunmasına yol açmıştır. Diğer bir öneri ise heykelin tamamlanmamış olduğu ve gözün henüz sabitlenmemiş olduğudur. Üçüncü bir seçenek de yıllar içinde kaybolmuş olmasıdır. Kayıp göz ve hasar görmüş sol kulak dışında heykel hala iyi durumdadır. Profilden bakıldığında dolgun ağız, kalın kirpikli uzun badem gözler ve ince boyun dikkat çekmektedir. XVIII. Hanedanlık kadınlarının burun ucu genelde eğik olarak tasvir edilirken, burada böyle bir durumun söz konusu değildir. Başında ünlü düz tacı ve altında dikkat çekici bir baş örtüsü vardır. Saçı görünmediğinden başı muhtemelen traşlıdır.⁵⁷³

Adolf Hitler'in de Nefertiti'nin meşhur güzelliğine hayran olduğu belirtilmiştir. Alman Mısırbilimci Ludwig Borchardt tarafından 1912 yılında keşfedilmesiyle Nefertiti'nin büstü üzerindeki anlaşmazlık da Nazilerin Amarna Dönemi'ne olan ilgisiyle alakalıdır. Adolf Hitler'in Mısır Kraliçesine olan hayranlığı, Hermann Goering'in Kral Fuad'a büstü Mısır hükümetine geri verme sözü vermesinin ardından büstün Mısır'a iade edilmesine engel olmuştur. Hitler, kraliçenin Alman mirası olduğunu düşünerek planı veto etmiş ve şu sözleri söylemiştir.⁵⁷⁴

Bu ünlü büstü biliyorum. Birçok kez inceledim ve hayran kaldım... Eşsiz bir şaheser, bir mücevher, gerçek bir hazine... Bir gün ne yapacağım biliyor musunuz? Berlin'de yeni bir Mısır Müzesi inşa edeceğim; orada bir kubbe ile örtülü bir salon yaratacağımı ve ortasında bu harikanın tek başına yer alacağını hayal ediyorum. Ve bu nedenle kraliçenin başından vazgeçmeyeceğim.

Nielsen (2020) da Hitler'in “ona aşık olduğu” ve Nefertiti'nin büstünün Aryan saflığının mükemmel bir örneği olduğunun kanıtı olarak gördüğü yorumunda bulunmuştur.⁵⁷⁵

⁵⁷³ Olivier, a.g.t., 2008, 162-163.

⁵⁷⁴ Kamel, A., M. (2023). Nazi Racial Creed And Radical Environmentalism In Savitri Devi's Akhnaton. *Journal of Scientific Research in Arts*, 24(5), 23.

⁵⁷⁵ Nielsen, N. (2020). *Egyptomaniacs: How We Became Obsessed with Ancient Epypt*. Yorkshire. 76-77.

11.4.1. Berlin Büstünün Çağdaş Sanattaki Yeri

Heykeltıraş Thutmose tarafından kireçtaşı ve alçıdan yapılmış bir eser olan Nefertiti büstü, 20. yüzyılın başlarında keşfedilmesinden bu yana Eski Mısır kraliçesinin küresel bir pop-kültür ikonu olarak önemini pekiştirmiştir. Bu meşhur heykelin Nefertiti'si kendine özgü tacını, altın bir diadem şeridi ve zarif bir estetikle süslenmiş bir güce işaret eden ayrıntılı tasarımları olan gösterişli kraliyet mavisi başlığını takarken tasvir edilmişti. Başlığın altındaki simetrik, dengeli ve objektif güzelliğe sahip yüzü, Nefertiti büstünü dünyanın en kalıcı sanat eserlerinden biri haline getirmiştir. Popüler kültürdeki kalıcı gücünün bir kanıtı olarak, Nefertiti'nin büstünün benzerleri dünyanın dört bir yanındaki çağdaş sanatçılar tarafından yeniden hayal edilmeye devam etmiştir. Bu sanatçıların eserleri, uyarlamaları ve hürmetleri aracılığıyla antik ve modernite arasındaki boşluğu doldurmaktadır. Alman Şarkiyat Şirketi'nin 1912 yılında Amarna'da yaptığı keşif gezisinde bulunan Nefertiti'nin büstünün üzerindeki hak iddiası, o zamandan beri Almanya ve Mısırlı yetkililer arasında tartışmalara yol açtı. Bu jeopolitik ortamda, bazı Alman sanatçılar, belki de kimlik ve mülkiyetle ilgili fikirleri keşfetmenin bir yolu olarak Nefertiti'yi sanat eserlerinde ele almıştır. Bu çağdaş sanat yorumlamalarından biri olarak Isa Genzken'in "Nofretete" serisinin (2012-2018) ilki, 2012 tarihinde karşımıza çıkmıştır. Kraliçenin yedi büstü ayrı ayrı beyaz podyumlar üzerinde durmaktadır. Genzken'in Nefertiti'sinin her bir yinelemesi, bazıları okumak, bazıları da dublörük yapmak için yedi farklı tarzda tasarım gözlükler takmaktadır. Bir başka öne çıkan eserde, Alman heykeltıraş Julian Voss-Andreae, 2017 tarihli bronz eseri "Quantum Nefertiti"de kraliçeyi zamanın ya da bedensel formun yükünden arınmış bir şekilde tasvir etmiştir. Voss-Andreae'nin heykeli, Nefertiti'nin büst olarak geleneksel temsiline bağlı kalsa da nesnelliği terk etmiş ve esere soyutluk kazandırmıştır. Quantum Nefertiti, büst formunu çağrıştıracak şekilde birbirine bağlanmış eşit aralıklı bronz levhalardan oluşmuştur (EK-36).⁵⁷⁶ Gizemli Kraliçe Nefertiti'nin belki de kökeninin belirsizliğine gönderme yapan ve farklı renk tonlarına sahip büstlerinin yer aldığı "Grey Area" isimli

⁵⁷⁶ McDonald, J.,T. (2019). How Nefertiti Became a Powerful Symbol in Contemporary Art. İnternet: <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-depictions-nefertiti-way-society-views-gender-race>, Erişim tarihi: 09.08.2024

eser ve Nefertiti'nin büstünü tamamlayıp bir gizemi az da olsa aralamak isteyen "The Body of Nefertiti" oldukça ilgi uyandırıcıdır (EK-37).⁵⁷⁷

11.5. Nefertiti'nin Tartışmalı Firavunluğu – Neferneferuaten

Tartışmasız güzelliğinin yanı sıra, Nefertiti'nin firavun rolünde bulunup bulunmadığı konusu oldukça tartışmalıdır. Bazı araştırmacılar Nefertiti'nin Akhenaten'in ölümünden sonra kral olduğunu ve Smenkhare adını kullandığını ve Nefertiti'nin Smenkhare olarak iktidarının kısa sürdüğünü öne sürmektedir. Bu görüşe karşı çıkıp Nefertiti'nin tahtını kızı Meritaten'in kocası olan Smenkhare'ye devrettiği de öne sürenler bulunmaktadır. Üçüncü bir görüş de, Nefertiti'nin önce ortak naip sonra da kral olmasından sonra kızı Meritaten'in "Büyük Kraliyet Eşi" rolünü üstlendiğini öne sürmektedir.⁵⁷⁸

Kraliçenin "Neferneferuaten" adıyla birkaç yıl firavunluk yaptığını düşündüren bazı kanıtlar da bulunmaktadır.⁵⁷⁹ Ortak hükümdar, kraliçe, kral - Neferneferuaten için tartışılan tüm ünvanlar ve rollerdir. Bilinen şey, bu kişinin XVIII. Hanedanlık'ın sonunda hüküm sürdüğü, ancak gerçek kimliğinin ve cinsiyetinin hala tartışmalı olduğudur. Bu kişi, Aten'e atfen Neferneferuaten taht ismine sahipti. Neferneferuaten'in Nefertiti olabileceğine dair artan kanıtlar Campbell (2022) tarafından derlenmiştir. Bunlardan belki de en önemli kanıt Dayr Abu Hinnis'te bulunan bir yapı yazıtıdır. Yazıtta Neferneferuaten'in tanımı ve bu dönemdeki rolü hakkında fikir vermektedir. Yazıt, "Büyük Kraliyet Eşi, sevgilisi, iki diyarın hanımı Neferneferuaten- Nefertiti, sonsuza dek yaşıyor" şeklinde çevrilmiştir. Bu yapı yazıtının ilk dört satırında tarih ve kraliyet çiftinin isim ve ünvanları Aten'in kartuşlarıyla birlikte yer almaktadır. Yazıt, Akenaten'in hükümdarlığının sonraki yılları ve Nefertiti'nin bu dönemdeki rolü hakkında önemli bilgiler vermektedir. Akenaten'in iki karısı olduğu kanıtlanmış bir gerçek olmasına rağmen ondan "Büyük Kraliyet Eşi" olarak bahsedilmesi, Neferneferuaten-Nefertiti olarak sahip olduğu büyük gücün bir göstergesidir. Yazıt çok fazla ayrıntı sunmasa da, Nefertiti - Neferneferuaten

⁵⁷⁷ Tyldesley, *a.g.e.*, 2018, 132-133.

⁵⁷⁸ Olivier, *a.g.t.*, 2008, 167.

⁵⁷⁹ Dodson, A. (2009). *Amarna Sunset: Nefertiti, Tutankhamun, Ay, Horemheb, and the Egyptian Counter-Reformation*. Oxford. 29-30.

isimlerinin birleşiminin kanıtını sunmakta ve Neferneferuaten olarak adlandırılan kişinin Nefertiti olduğunu göstermektedir.⁵⁸⁰ Firavun olarak hüküm sürdüğüne dair kanıtlar günümüzde hala yetersiz olsa da Kraliçe olarak önemli miktarda güç sahibi olduğunu kanıtlamak için yeterli kanıtlar vardır.⁵⁸¹

11.6. Bilinmeyen Ölümü ve Mezarı

Akhenaten'denin ölümünden sonra onu ve dini reformunu tarihten silmek için yürütülen kampanya başarılı olmuştu. Bu kampanya neticesinde onun saltanatı altında cereyan eden olaylar, özellikle de Tutankamon'un tahta çıkma süreci, perde ardında kalmış ve günümüzde hala kanıt yetersizliği nedeniyle aydınlatılamamıştır. Bu kampanya neticesinde sadece Akhenaten'in değil, Atenizmin temsilcisi Nefertiti'nin de kayıtlarının tahrip edilmiş olması olasıdır.⁵⁸²

Nefertiti'nin yaşamı bize bazı ilgi çekici sorunlar sunsa da, asıl muamma ölümüyle karşımıza çıkmaktadır. Akhenaten yaklaşık 17 yıl hüküm sürdü ve yaklaşık 14. yılda Nefertiti'nin adı kayıtlardan kayboldu. Bu dönemde olup bitenler hakkında mevcut kanıtlarla tamamen kanıtlanamayan bazı teoriler ileri sürülmüştür. Nefertiti'nin adını yapı itibariyle erkek adı olan “Neferneferuaten” şeklinde değiştirip Akhenaten'a eş naiplik yaptığı ve Akhenaten öldükten sonra birkaç yıl bizzat firavunluk yapmış olma ihtimali üzerinde durulmaktadır. Bir diğer teori, Akhenaten'in saltanatının 14. yılında muhtemelen o zamanlar Mısır'da patlak veren salgın hastalık sonucunda ölmüş olabileceğidir.⁵⁸³ Kraliçenin elimizdeki son net görüntüsü, Akhenaten'in saltanatının 14. yılında doğum sırasında ölen on üç yaşındaki kızı Meketaten'in cansız bedeni başında ağlarkenki görüntüsüdür.⁵⁸⁴ Bu aile trajedisinden sonra Nefertiti tasvirlerden kaybolmuştur. Bariz çıkarım, onun da bu sırada, muhtemelen Meketaten'in de ölümüne yol açmış olabilecek salgın hastalık sonucu, öldüğü ve normal bir şekilde gömüldüğüdür. Ancak Amarna'nın onun ölümüne dair herhangi bir referans vermemesi şaşırtıcı olurdu. Çünkü açıkça sevgi dolu kocasının

⁵⁸⁰ Campbell, S., R, (2022) Searching for the Identity of Neferneferuaten. *Celebration of Scholarship Taylor University*, 4, 1-16.

⁵⁸¹ Alameen, a.g.t., 2013, 99.

⁵⁸² Price, a.g.e., 2011, 28.

⁵⁸³ Price, a.g.e., 2011, 29..

⁵⁸⁴ Tyldesley, a.g.e., 2018, 249.

böyle bir kayıptan dolayı harap olması beklenirdi. Nefertiti'nin mumyalanmış bedeni hiçbir zaman bulunamamıştır. Alternatif olarak, yaşamına eskisi gibi devam etmiş ve birkaç yıl sonra kocasının ölümüyle öne çıkmaktan vazgeçmiş olabilir. Başka bir teori de ise Nefertiti'nin bir şekilde gözden düştüğü ve hayatının geri kalanını görece inzivada geçirmek üzere inzivaya çekildiğidir. Bununla birlikte, Nefertiti'nin bu noktadan sonra resmi olarak Akhenaten'in eş hükümdarı, esrarengiz Prens Smenkhare olarak tanınmış olabileceğine dair çok daha dramatik bir öneride bulunulmuştur. Akhenaten'in hayatının sonlarına doğru kraliyet geleneklerine uyarak varisi Smenkhare'yi eş veliaht olarak kabul ettiğine dair bazı kanıtlar vardır. Bu karanlık genç adamın kimliği belirsizdir, ancak kralın küçük kardeşi ya da en sevdiği ikinci eşi, Tutankamon'un da annesi olan Leydi Kiya'dan olan oğlu olabileceği de iddia edilmektedir. Smenkhare'nin Nefertiti ile özdeşleştirilmesi, arkeolojik kayıtlarda ilk kez tam da Nefertiti'nin kaybolduğu anda ortaya çıkmasına dayanmaktadır. Fakat bu da Akhenaten'in karısını ortak hükümdar yapmak için Nefertiti'ye erkek adı vermesinin ne kadar mantıklı olabileceği düşünüldüğünde çok silik bir ihtimaldir.⁵⁸⁵ Smenkhare ile ilgili gerçek kanıtlar hem yetersiz hem de belirsizdir, ancak bu isimde bir kişinin var olduğu görülmektedir. Bir zamanlar Smenkhare ve Akhenaten'i birlikte dinlenirken gösterdiğine inanılan hasarlı bir illüstrasyonun günümüzde yaygın olarak Nefertiti'yi kocasıyla birlikte gösterdiği kabul edilmektedir, ancak Amarna Dönemi'nin sanatsal gelenekleri, cinsiyetlerin kesin olarak belirlenmesini zorlaştırmaktadır.⁵⁸⁶

Nefertiti'nin ölümündeki sır perdesi, mezarı konusunda da devam etmektedir. Kraliçenin mezarı ve mumyası günümüzde hala bulunamamıştır. 2015 yılında ilk kez Reeves tarafından Tutankamon'un mezarında (KV62) gizli bir bölümün olabileceği ve Nefertiti'nin ebedi istirahat yerinin bu gizli oda olabileceği öne sürülmüştür. 2014'te Factum Arte projesi ile Tutankamon'un mezarı KV62'de lazer tarama yapılmış ve mezarın üç boyutlu görüntülemesi oluşturulmuştur. Reeves bu tarama verilerinden yola çıkarak Tutankamon'un mezar odasının boyalı duvarlarında düz çizgiler ve çatlaklar bulunduğunu ve bunların gizli kapıların varlığına işaret edebileceğini öne sürmüştür. Özellikle, Tutankamon'un mezar odasının kuzey duvarının sağlam bir ana kaya olmadığını, ancak eski Mısırlı mezar yapımcıları tarafından ötesindeki odaları

⁵⁸⁵ Tyldesley, *a.g.e.*, 2018, 249.

⁵⁸⁶ Tyldesley, *a.g.e.*, 2018, 250.

gizlemek için yaygın olarak kullanılan bir tür sahte duvar olduğunu iddia etti. Duvar resimlerindeki ipuçlarından yola çıkan Reeves, mezarda gizli bir kişinin bulunduğu ve bu kişinin Nefertiti olduğu sonucuna varmıştır. Tutankamon'un kendi gömüsü için yeniden düzenlendiğinde, Nefertiti'nin tüm defin ekipmanları ve kişisel hazineleriyle birlikte şu anda Tutankamon'un mezar odası olan yerin kuzey duvarının arkasında gömülü olduğunu hipotez etmiştir. Sahneleri sarı zemin üzerine boyanmış olan doğu, batı ve güney duvarlarının aksine, kuzey duvarındaki bezemeler doğrudan beyaz üzerine uygulanmıştır. Reeves tarama verilerinin yanı sıra mezarın bir krala ait olamayacak kadar küçük oluşu ve yapı itibarıyla kadın mezar odası mimarisine sahip oluşu nedeniyle Tutankamon'un beklenmeyen ani ölümü ile kendisi için hazırlanmakta olan mezar yerine halihazırda var olan bir mezara gömülmüş olabileceğini vurgulamıştır.⁵⁸⁷

Reeves'in hipotezini test etmek için Tutankamon'un mezarı çevresinde yapılan bir radar araştırması, duvarların arkasında başka gizli odaların varlığına dair olası kanıtları ortaya çıkardı. Raporda yer alan bulgular, genç kralın mezarının gizemli Mısır kraliçesi Nefertiti'nin mezarını içerebilecek daha büyük bir mezarın varlığını gizlediğine dair tartışmalı bir teoriyi yeniden gündeme getirdi. Radar taraması sonucunda mezar odasının kuzey duvarının diğer tarafında bir şeyler olabileceği belirtildi. Ekip, Tutankamon'un mezar odasının birkaç metre doğusunda ve aynı derinlikte, mezarın giriş koridoruna paralel uzanan ana kayada uzun bir boşluk tespit etti. Yaklaşık 2 metre yüksekliğinde ve en az 10 metre uzunluğunda olan boşluğun Tutankamon'un mezarıyla fiziksel olarak bağlantılı olup olmadığı ya da yakındaki başka bir mezarın parçası olup olmadığı netleştirilememiştir.⁵⁸⁸ Üç farklı ekip tarafından yürütülen üç radar verisi toplama projesinden ilkinde, kuzey duvarının arkasındaki bir odada gerçekten de organik kalıntılar ve metalik nesneler gömülü olduğuna dair işaretler varmış gibi görünse de ikinci ve üçüncü ekip araştırmalarını tamamladığında, bir oda veya naaş olmadığı rapor edilmiştir. Yüzeysel radar taramaları, duvarlardaki sanatsal programdan ve vadideki mimari öncül mezarlardan

⁵⁸⁷ Reeves, N. (2015). The Buñal of Nefertiti? *Amarna Royal Tombs Project, Occasional Paper No. 1*. İnternet: https://www.factum-arte.com/resources/files/ff/publications_PDF/The_Burial_of_Nefertiti_2015.pdf, Erişim Tarihi: 30.08.2024.

⁵⁸⁸ Marchant, J. (2020). Is this Nefertiti's tomb? Radar clues reignite debate over hidden chambers. *Nature*, 578(7796), 498.

elde edilen dolaylı kanıtlar ve radar taramalarıyla daha bilimsel veriler sunan jeofiziksel çalışmalardan elde edilen kanıtları derleyen Lightbody (2021) de kanıtların yetersiz olduğunu vurgulamıştır.⁵⁸⁹ Gizli oda teorisi günümüzde hipotez olmaktan öteye gidememiştir ve kraliçenin mezarı gizemini korumaya devam etmektedir.

⁵⁸⁹ Lightbody, D. I. (2021). The Tutankhamun-Nefertiti joint burial hypothesis: a critique. *The Journal of Ancient Egyptian Architecture*, 5, 83-99.

12. ANKHESENAMEN: ŞAŞIRTAN

Doğum adı Ankhesenpaaten olan kraliçe, üvey kardeşi ve kocası olan Tutankamon'un babaları Akhenaten'in ölümünden sonra tahta geçip Aten tapınımından ülkeyi tekrar politeist haline döndürüp Amon tapınımını sürdürmesiyle, Ankhesenamen adını almıştır.⁵⁹⁰ Bu yeni adı "Amon Dolayısıyla Yaşayan" anlamına geliyordu.⁵⁹¹ Kraliçe, büyük annesi Tiye gibi diplomatik rolü ve özellikle Tutankamon'un ani ölümünden sonra Hitit kralına yazdığı diplomatik mektupla tarih sayfalarında önemli bir yer edinmiştir.⁵⁹² Geç XVIII. Hanedanlık'ın karmaşıklığıyla iç içe geçmiş hayatı, Eski Mısır'ın siyasi, kültürel ve sosyal dinamikleri hakkında fikir vermektedir. Bu bölüm, tarihi kayıtlar ve arkeolojik bulgulardan elde edilen sınırlı ancak ikna edici kanıtları inceleyerek onun kökenlerini, Tutankamon ile evliliğini ve Tutankamon'un ölümünden sonraki hayatını araştırmaktadır.

12.1. Ankhesenamen'in Kökeni ve Ebeveynleri

Mutemwiya, Tiye ve annesi Nefertiti'nin aksine, Ankhesenamen kraliyet ailesinden geliyordu ve kökeni net olarak biliniyordu. Kraliçe Ankhesenamen, heretik kral olarak tanımlanan Akhenaten ve Nefertiti'nin üçüncü çocuğuydu. Ankhesenamen'in en büyük ablası, Meritaten, saltanatın ilk yılının sonlarına doğru doğdu. İkinci ablası Meketaten saltanatın dördüncü yılında ve Ankhesenamen de saltanatın altıncı veya yedinci yılında dünyaya geldi.⁵⁹³

12.2. Tutankamon ile Evliliği ve Kraliçelik Rolü

Ankhesenamen'in ilk olarak babası Akhenaten ile evlendiğine dair tartışmalar bulunmaktadır. Ankhesenamen'in Akhenaten'in hükümdarlığı sırasında Ankhesenpaaten-tasherit adında en az bir kız çocuğu doğurduğu düşünülmektedir.

⁵⁹⁰ Eaton-Krauss, M. (2016). *The Unknown Tutankhamun*. Londra. 25.

⁵⁹¹ Price, *a.g.e.*, 2011, 39.

⁵⁹² Rice, *a.g.e.*, 2002, 22-23.

⁵⁹³ Tyldesley, *a.g.e.*, 2018, 9.

Birçok Mısırbilimci Akhenaten'in kızının çocuğunun babası olduğuna inanmaktadır; ancak çocuğun ebeveyni ne olursa olsun, Ankhesenpaaten'in Akhenaten'in on yedi yıllık saltanatının son yıllarında doğum yapması için en azından onlu yaşlarının başında olması gerekirdi. Ancak Tutankamon'un mezarında bulunan şarap kavanozu kayıtlarına dayanarak tahtı on ila on bir yaşları arasında devraldığı tahmin edilmektedir, bu da Ankhesenamen'in çocuk kocasından birkaç yaş büyük olduğunu göstermektedir.⁵⁹⁴ Bazı kaynaklara göre bu yaş farkının altı – yedi yaş olduğu öne sürülmüştür.⁵⁹⁵ Fakat o zamanlar hakkında Ankhesenamen hakkında sınırlı bilgi olduğu için asıl gölgelerden çıkıp önem kazandığı Tutankamon ile evliliğine değinilecektir.⁵⁹⁶

Ankhesenamen, yarı kardeşi Tutankamon ile her ikisi de gençken evlendi. Tutankamon yaklaşık dokuz yaşında tahta çıkmış ve Ankhesenamen'i de benzer şekilde genç yaşta kraliçe yapmıştı. Evlilikleri muhtemelen hem kişisel hem de siyasi bir birlikteliktir ve önemli bir karışıklık döneminde kraliyet soyunu istikrara kavuşturmayı amaçlıyordu. Ankhesenamenin kendisinden yaşça küçük olan çocuk kral kocasının naibi olarak hareket etmiş ve ülkeyi onun yerine veya onunla birlikte yönetmiş olabilir.⁵⁹⁷ Kraliyet çifti, hükümdarlıkları sırasında Akhenaten'in yönetimi sırasında ihmal edilen veya sökülen geleneksel Mısır uygulamalarını ve tapınaklarını restore etmek için çalıştı. Ankhesenamen, Tutankamon'a kraliyet törenlerinde ve ödül törenlerinde eşlik etmiş ve yabancı hükümdarlarla mektuplaşarak hem yurt içinde hem de yurt dışında siyasi nüfuzunu göstermişti. Ayrıca kendi personeli tarafından yönetilen mülklere de sahipti. Ancak en önemli sorumluluğu ritüeldi. Kral ve rahipleri tapınaklarda ön plana çıksa da, kraliçe Mısır'ın tanrıçalarını temsil ediyordu ve bu rol taşlarıyla vurgulanıyordu. Kralın arkasında durup *sistrum* sallayarak adak adadığında, Hathor'un sembolü olarak inek boynuzları, bir güneş diski ve tüyler takardı. Diğer durumlarda ise Yukarı ve Aşağı Mısır tanrıçalarını simgeleyen çift kobralı bir taş ya da kobralı bir akbaba başlığı takardı. Bu taşlar, onun aracılığıyla ölümlülerin dünyasına geçen ilahi gücün kanallarıydı.⁵⁹⁸

⁵⁹⁴ Hamar, R., V. (2006). *The queens of Egypt: The complexities of femal rule in the first through the nineteenth dynasty*. College of Liberal Arts. 22-23.

⁵⁹⁵ Price, a.g.e., 2011, 39.

⁵⁹⁶ Shoeib, a.g.m., 2021, 122.

⁵⁹⁷ Hamar, a.g.t., 2006, 23.

⁵⁹⁸ Shaw, G. J. (2023). *The Story of Tutankhamun: An Intimate Life of the Boy who Became King*. Londra. 36-37.

Tutankamon'un dokuz yıllık krallığını (yaklaşık MÖ 1336-1327), birlikte yaşadıkları hayattan günümüze ulaşan birkaç sahneye bakılırsa, neşeli ve sevecen bir arkadaşlık içinde paylaşmıştır.⁵⁹⁹ Howard Carter tarafından 1922'de keşfedilen Tutankamon'un mezarı, Ankhesenamen'e birçok atıf içeriyordu ve bu da onun hayatındaki ve hükümdarlığındaki önemli rolünü ve varlığını gösteriyordu (EK-38 ve EK-39).⁶⁰⁰ Birçok geleneksel sahnede kocasını desteklerken, ya Mısır'ın geleneksel düşmanlarını yenmesini izlerken ya da bataklıklarda ok atarken ona ok uzatırken gösterilmiştir.⁶⁰¹ Bu sahneler, kraliçenin Sakhmet'in bir tezahürü olabileceğini öne sürülmüştür.⁶⁰²

12.3. Büyükannesi Tiye'nin İzindeki Ankhesenamen

Kraliçe Tiye kısmında daha önce bahsedilen *Sbwy* yakasının kraliçeler tarafından kullanımı oldukça nadirdir. Kraliçe Tiye ve Kraliçe Ankhesenamen *Sbyw* yakalarıyla temsil edilen tek kraliyet eşleridir. Onlar da *Sbyw* yaka takan kocalarına eşlik eden sahnelerde yer almışlardır. III. Amenhotep ve Tutankamon'un, kraliyet eşlerinin yükseltilmiş statüsünü belirtmek için yakanın kadın eşdeğerini kullanmış olmaları akla yatkındır. Ayrıca kraliyet eşlerinin kutsallıklarının ve kocalarıyla özdeşleşmelerinin olağanüstü doğasının da altını çizmektedir.⁶⁰³

Ankhesenamen ayrıca büyükannesi Tiye gibi *sed* festivalinde de yer almıştır. Tutankamon'un, büyük olasılıkla erken ölümü nedeniyle, bir *sed* festivali olmamıştır. Ancak Tutankamon'un eşi Kraliçe Ankhesenamen, Tutankamon'un mezarından çıkarılan küçük altın tapınaktaki palmiye kaburgası sunusuyla birlikte Tutankamon'a sonsuz *sed* festivalleri sunarken gösterilmiştir. Buradaki *sed* festivali firavunun yönetme kabiliyetinin ve layıklığının bir testi olarak yorumlanır ve belki de tahta çıkışla ilgili ritüellerin tekrarından oluşur.⁶⁰⁴ Bu küçük altın tapınağın Ankhesenamen tarafından yaptırıldığı kendi ideolojik rolünü belgelemeyi amaçladığı düşünülmektedir bunun da kadının Eski Mısır'daki geleneksel rolünün kraliyet alanına aktarılması

⁵⁹⁹ Rice, *a.g.e.*, 2002, 23.

⁶⁰⁰ Murdoch, D. (2003). *Tutankhamun the life and death of a pharaoh*. Londra. 6-8.

⁶⁰¹ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 218.

⁶⁰² Morkot, *a.g.m.*, 1986. 2

⁶⁰³ Elshiw, *a.g.m.*, 2023, 35.

⁶⁰⁴ Grover, *a.g.m.*, 2008, 4 ve 9.

olduğunu öne sürdükleri küçük altın Tutankamon tapınağının rolü de bu gibi görünmektedir. Zira tapınaktaki her bir panel, Ankhesenamen'in Tutankamon'un eşi olarak destekleyici ve sürdürücü işlevini göstermektedir.⁶⁰⁵ Altı panelden biri Ankhesenamen'in Tutankamon'a tapınmasını ya da onu övmesini, dördü bir kez sistrumun sallanması eşliğinde çiçeklerin sunulmasını ve kalan panel de kraliçenin krala eşlik etmesini göstermektedir.⁶⁰⁶

Tutankamon'un mezarında Tiye'nin bir tutam saçı bulunduğundan, yaşlı kraliçenin Ankhesenamen'i kişisel olarak etkilemiş olması mümkündür. Kraliçe Tiye, Tiye'nin oğlu Akhenaten'in eşi Nefertiti ve Abu Simbel'deki tapınağı Tiye'nin Sedeinga'daki tapınağına çok benzeyen Ramses II'nin eşi Nefertari de dahil olmak üzere Mısır'ın bazı büyük kraliçelerine örnek olmuştur.⁶⁰⁷

12.4. Dul Kraliçe Ankhesenamen'in Şaşkırtan Mektubu

Saltanatının dokuzuncu yılında, yaklaşık on sekiz yaşındayken MÖ 1327'de aniden ölen Tutankamon, yaklaşık yirmi bir yaşında olan Ankhesenamen zor bir durumda kalmıştır.⁶⁰⁸ Mısır kralının kızı olarak, kraliyet geleneklerine göre krallığın emanetçisiydi. Belli ki hanedanlığın kurucusu Ahmose'un soyundan gelen doğal bir erkek varis yoktu. Bu nedenle Ankhesenamen, Hitit Kralı Suppiluliuma'ya Eski Mısır tarihinde daha önce benzeri görülmemiş bir istekte bulunmuştu.⁶⁰⁹ Mısır kraliçesi Ankhesenamen'in, kocası olması için bir Hitit prensinin gönderilmesini talep eden mesajı Karkamış'ı kuşatmakta olan Suppiluliuma'ya ulaştığında, Suppiluliuma'nın tepkisi şaşkınlık, şüphe ve inançsızlığın bir karışımı olmuştur. Mısır kraliçesinin benzersiz ve eşi benzeri görülmemiş isteği karşısındaki şaşkınlığı anlaşılabilir olsa da, şüphe ve kuşkusunun nedenleri biraz belirsizdir.⁶¹⁰ Hitit yıllıklarında kaydedilen ve Mısır kraliçesi tarafından büyük Hitit kralı Suppiluliuma'ya yazılan mektupta öne sürülen şey gerçekten de budur:

⁶⁰⁵ Grover, *a.g.m.*, 2008, 14.

⁶⁰⁶ Morkot, *a.g.m.*, 1986, 4.

⁶⁰⁷ Grover, *a.g.m.*, 2008, 14.

⁶⁰⁸ Shoenib, *a.g.m.*, 2021, 123.

⁶⁰⁹ Rice, *a.g.e.*, 2002, 23.

⁶¹⁰ Schulman, *a.g.m.*, 1979, 177.

Kocam öldü ve oğlum yok. Senin hakkında birçok oğlun olduğunu söylüyorlar. Oğullarından birini bana verebilirsin ve o benim kocam olabilir. Hizmetçilerimden birini almak istemem. Onu kocam yapmaktan nefret ederim.

Hitit Kralı, "Hayatım boyunca böyle bir şey hiç başıma gelmedi!" diye hayretler içinde kaldı. Bu olağanüstü isteği kontrol etmesi için bir oğul değil, bir elçi gönderdi. Elçi ikinci bir mektupla geri döndü:

*Başka hiçbir ülkeye yazmadım, sadece sana yazdım....Mısır ülkesinde kocam ve kralım olacak.*⁶¹¹

Hitit ile Eski Mısır arasındaki diplomatik dostluk, Lupakki' adlı bir generalin komutasındaki Hitit ordusunun, Akhenaten'in saltanatının 12. yılı civarında, açıkça Mısır'ın Asya'daki etki alanı içinde bulunan Amka'yı işgal etmesinden sonra on yıldan fazla bir süredir kötüye gidiyordu. Ankhesenamen'in talebinin gelmesinden kısa bir süre önce, Suppiluliuma aynı general Lupakki'yi ikinci kez Amka'ya karşı göndermiş bulunmaktaydı. Ankhesenamen'in bu mektubu belki de bu saldırıyı bertaraf etmek ve diplomatik dostluğu yeniden oluşturmak için siyasi bir hamle olabilir.⁶¹²

Güven oluşturulduktan sonra Hitit prensi Zennanza güneye doğru uzun bir yolculuğa çıkar ama yolda öldürüldüğü için Mısır'a asla ulaşamaz.⁶¹³ Daha önceki firavunlar yabancı eşler istemişlerdi ama bu durum, bir kraliçenin yabancı bir koca talep ettiği bilinen ilk örnektir.⁶¹⁴ Ankhesenamen'in yabancı bir eş istemesi, bir şekilde tehdit altında olan konumunu korumaya çalıştığını göstermektedir; böyle bir tehdidin en bariz kaynağı belki de devlet memuru Ay'ın faaliyetleridir. Ay'ın Tutankamon ve Ankhesenamen'in daha yaşlı bir akrabası olduğuna inanılmaktadır ve hatta bazı araştırmacılar onun Ankhesenamen'in anne tarafından büyükbabası olduğunu tahmin etmektedir. Kayıtlar onun kariyerinin Amenhotep III döneminden vezir olarak hizmet ettiği Tutankamon dönemine kadar uzandığını göstermektedir. Bir Hitit prensi yerine yeni eşi (belki de iddia edildiği gibi prens Zennanza'yı yolda öldürerek) Tutankamon'un meşru varisi olan yaşlı Ay'dı, çünkü ölen kral için cenaze törenlerini düzenleyen oydu. Tutankamon'un mezarındaki boyalı sahneler Ay'ın ölü firavunun

⁶¹¹ Hawass, *a.g.e.*, 2009, 62.

⁶¹² Schulman, *a.g.m.*, 1979, 178-179.

⁶¹³ Rice, *a.g.e.*, 2002, 23.

⁶¹⁴ Hamar, *a.g.t.*, 2006, 23-24.

gömülmesine başkanlık ettiğini tasvir etmektedir. Ölü bir firavunun cenaze törenini yönetmek kralın halefi tarafından gerçekleştirilen bir meşrulaştırma eylemiydi, dolayısıyla Ay Tutankamon'u gömerek tahtta hak iddia ediyordu. Doğuştan halktan biri olan Ay, Akhenaten'in kızı ve dolayısıyla kraliyet soyundan gelen Ankhesenamun ile evlenerek taht üzerindeki iddiasını güçlendirmiştir.⁶¹⁵

12.5. Ölümü ve Mezarı

Ankhesenamen'in Ay'ın tahta çıkmasından sonraki hayatı iyi belgelenmemiştir ve tarihi kayıtlardan kaybolur ve nihai kaderi bir gizem olarak kalır.⁶¹⁶ Ankhesenamun'un kendisinden en az 40 yaş büyük olan Ay ile evlenmekten başka çaresi kalmamıştı. O zamandan beri hem Ankhesenamun hem de Ay'ın kazınmış isimlerini içeren mavi camdan bir yüzük bulunmuştur. Bu da bu evliliğin Tutankamon'un ölümünden sonra gerçekleştiğinin bir başka kanıtıdır. Bundan kısa bir süre sonra Ankhesenamun tarihten kaybolur ve Ay'ın mezarında bile onun esas eş olduğuna dair bir kanıt yoktur. Ankhesenamun'un saltanatı boyunca yaptığı katkılar ve değişen rolü Tiye ya da Nefertiti gibi diğer kraliçeler kadar belirgin olmasa da Hititlere yazdığı mektup kraliçelerin ne kadar saygı gördüğüne dair güçlü bir kanıttır.⁶¹⁷

Kraliçenin mezarı ve mumyası hakkında DNA çalışmalarına göre olası sonuçlar bulunmuştur. Tutankamon'un KV62 nolu mezarında babası olduğu her ikisi de dışı olan iki cenin onunla birlikte gömülmüştür.⁶¹⁸ Yapılan DNA analizi çalışmasında KV21'de daha öncesinde bulunan ve henüz tanımlanamamış olan iki adet XVIII. Hanedanlık'a ait kadın mummydan birinin bu prematüre bebeklerin annesi olduğu bulunmuştur.⁶¹⁹ Bunların belki de Tutankamon'un Büyük Kraliyet Eşi Ankhesenamen'in prematüre bebekleri olabileceği ve KV21'deki mumyanın Ankhesenamen'e ait olabileceği değerlendirilmiştir.⁶²⁰

⁶¹⁵ Hawass, *a.g.e.*, 2009, 62 ve Hamar, *a.g.t.*, 2006, 24-25..

⁶¹⁶ Rice, *a.g.e.*, 2002, 23.

⁶¹⁷ Shoeib, *a.g.m.*, 2021, 123.

⁶¹⁸ İnternet: <https://thebanmappingproject.com/valley-kings>, Erişim Tarihi: 28.08.2024.

⁶¹⁹ Kemp, B., ve Zink, A. (2012). Life in Ancient Egypt Akhentanen, the Amarna Period, and Tutankhamun. *RCC Perspectives*, 3, 18.

⁶²⁰ Rice, *a.g.e.*, 2002, 23.

13. SONUÇ

Eski Mısır'da kadınlar ve kraliçeler, ailevi ve ev içi görevlerinin ötesine geçen çok yönlü ve etkili roller oynamışlardır. Sadece anne ve eş olarak saygı görmekle kalmamışlar, aynı zamanda önemli otorite ve güç pozisyonlarına sahip olmuşlar, genellikle siyasi danışmanlar, dini figürler ve hatta kendi başlarına hükümdarlar olarak hizmet etmişlerdir. Hatşepsut ve Kleopatra gibi kraliçeler, devlet ve diplomasi meseleleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olarak kadın liderliğinin doruklarını temsil etmişlerdir. Sanat, mimari ve dini uygulamalara yaptıkları katkılar kültürel etkilerinin altını daha da çizmiştir. Genellikle erkek otoritesini tercih eden toplumsal normlara rağmen, Eski Mısır'daki kadınlar kendilerini diğer medeniyetlerdeki çağdaşlarından ayıran haklara ve fırsatlara sahipti. Liderlikleri ve kültürel katkıları sayesinde bu kadınlar, bugün tarihçilere ve arkeologlara ilham vermeye ve ilgilerini çekmeye devam eden kalıcı bir miras bırakmışlardır.

Eski Mısır'da kadınlar önemli dini rollere de sahipti. Rahibeler tapınak ritüellerinde önemli roller oynamış ve ilahi olana ulaşan kanallar olarak görülmüşlerdir. Tapınak mülklerini yönetir, dini törenleri idare eder ve kendi toplulukları içinde önemli bir nüfuza sahip olurlardı. Dahası, Mısırlı kadınlar kendi dönemleri için ilerici olan yasal haklara sahipti. Mülk sahibi olabilir, servet miras bırakabilir, yasal işlemler başlatabilir ve hatta mahkemede tanık olarak görev yapabilirlerdi. Bu yasal haklar kadınlara bir dereceye kadar özerklik sağlamış ve onları ekonomik ve yasal işlere aktif olarak katılma konusunda güçlendirmiştir. Teoride erkek otoritesini destekleyen ataerkil toplum yapılarına rağmen, Eski Mısır yaşamının pratik gerçekleri çoğu zaman kadınların önemli ölçüde etki ve güç kullanmasına izin vermiştir. Kadınların sanata, edebiyata ve kültürel uygulamalara yaptıkları katkılar da Eski Mısır'ın kimliğini şekillendirmiştir.

Tetisher, Ahhotep ve Ahmose-Nefertari, Eski Mısır'ın İkinci Ara Dönemi'nde Hiksoslara karşı verilen mücadelenin kilit isimleriydi. Mısır'ın güç kazanmış halktan kraliçeler silsilesinin temelini oluşturan Tetisher, Ahhotep'in annesi ve I. Ahmose'un büyükannesi olarak XVII. Hanedanlık'ın başlarında öne çıkan bir kraliçeydi. Muhtemelen Hiksosları kovmaya yönelik ilk çabalarda destekleyici bir rol oynamış ve torunlarının nihai başarısı için zemin hazırlamıştır. Seqenenre Tao'nun karısı ve I.

Ahmose'nin annesi olan Ahhotep, XVII. Hanedanlık'ın sonlarında önemli bir rol oynamıştır. Kocasının Hiksoslara karşı savaşta ölmesinin ardından önce oğlu Kahmose ve onun kısa süre sonra ölümünün ardından I. Ahmose'un naipliğini üstlenen Ahhotep, Teb davasına destek toplanmasında, birliklerin harekete geçirilmesinde ve Hiksosların Aşağı Mısır'dan çıkarılması için askeri seferlerin desteklenmesinde etkili olmuştur. Kraliçe olarak yaşamı boyunca vermiş olduğu mücadeleler, hizmetler ve çalışmalara ilişkin kanıtlar onun devlet işlerinde ve bağımsızlık elde etme kabiliyetinde kritik bir rol oynadığını gösteriyordu. Eylemleri Mısır'ın egemenliğini, yeniden kazanma başarısını teşvik etmişti ve varlığı kendisinden sonraki gelecek olan hükümdarlarda ana soylu ardıllığın meşruiyeti olmuştu. Tüm bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda Kraliçe Ahhotep'in ülkesindeki liderliği, paha biçilemez bir değere sahipti denilebilir. I. Ahmose'nin eşi ve XVIII. Hanedanlığın ilk kraliçesi olan Ahmose-Nefertari de Mısır'ın Hiksoslardan kurtarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Kocasının askeri seferlerini desteklemiş ve çatışma sırasında ve sonrasında önemli siyasi ve dini liderlik sağlamıştır. Ahmose-Nefertari'nin etkisi tapınakları ve dini kurumları himayesine alarak krallık genelinde istikrar ve birliği teşvik etti.

Mısır'ın en dikkat çekici kadın hükümdarlarından biri olan Hatşepsut'un saltanatı, Eski Mısır yönetimi, toplumsal cinsiyet rolleri ve dini uygulamalar hakkında kritik bilgiler sunmaktadır. Hatşepsut'un iktidara yükselişi ve ardından gelen yönetimi Mısır tarihinde önemli bir döneme işaret etmektedir. Başta Deyr el-Bahri'deki anıtsal tapınağı olmak üzere kapsamlı inşa projeleri ve ticaret ağlarının gelişmesiyle karakterize edilen saltanatı, zengin arkeolojik ve metinsel kanıtlarla belgelenmiştir. Punt'a yapılan sefer ve ekonominin restorasyonu ile kanıtlandığı gibi, ticari genişleme politikası, bir istikrar ve refah dönemini yansıtmaktadır. Anıtlardan ve yazıtlardan elde edilen epigrafik kanıtlar, onu büyük tanrıların desteğine sahip ilahi bir hükümdar olarak tasvir eden resmi propagandasının ayrıntılı bir açıklamasını sunmaktadır. Geleneksel erkek kıyafetlerinin ve ünvanlarının kullanımı da dahil olmak üzere bir erkek firavun olarak tasvir edilmesi, saltanatının karmaşıklığını ve erkek egemen bir toplumda yönetimini meşrulaştırmak için kullanılan stratejileri göstermektedir. Geleneksel erkek niteliklerinin yoğun kullanımı sadece sembolik olmayıp, otoritesini pekiştirmek ve hanedanının devamlılığını sağlamak amacını taşıyordu. İnvazif olmayan görüntüleme ve DNA çalışmalarındaki son gelişmeler de dahil olmak üzere bilimsel analizler Hatşepsut'un yaşamı ve ölümü hakkındaki anlayışımızı daha da

geliştirmiştir. Mumyası üzerinde yapılan radyografik çalışmalar, olası hastalığına dair tarihsel anlatılarla tutarlı olarak kemik yoğunluğu kaybına dair kanıtlar ortaya koymuştur. Ayrıca, mezarı ve mezar kompleksi üzerinde zemine nüfuz eden radar kullanılarak yapılan çalışmalar, döneminin mimari ve defin uygulamalarına dair yeni bakış açıları sunmuştur. Bu gelişmelere rağmen, bilgilerimizdeki önemli boşluklar devam etmektedir. III. Thutmose gibi halefleri tarafından anıtlarının kasıtlı olarak tahrip edilmesi ve adının daha sonraki kayıtlardan silinmesi, ölümünden sonra bıraktığı mirasın karmaşıklığını yansıtmakta ve tarihçilerin onun gerçek etkisini yeniden inşa ederken karşılaştıkları zorlukların altını çizmektedir. Bu silinme, onun tarihsel kayıtlarına zarar verirken, Eski Mısır'da tarihin korunmasını şekillendiren siyasi dinamikleri ve çatışmaları vurgulamaktadır. Hem başarılı bir kadın hükümdar hem de ölümünden sonra silinmeye çalışılan bir hedef olarak Hatşepsut'un karmaşık mirası, Eski Mısır tarihindeki daha geniş temaları ve tarihsel yorumlamanın zorluklarını yansıtmaktadır. Arkeolojik kanıtlar, epigrafik çalışmalar ve bilimsel analizlerin entegrasyonu, onun hükümdarlığı hakkındaki anlayışımızı geliştirmeye devam etmekte ve tarihsel araştırmanın süregelen doğasının altını çizmektedir. Metodolojiler geliştikçe ve yeni keşifler yapıldıkça, Hatşepsut'un hikayesi Eski Mısır çalışmalarında odak noktası olmaya devam edecek ve liderlik, toplumsal cinsiyet ve tarihsel hafıza hakkında değerli bulgular sunacaktır.

Eski Mısır'ın bir diğer halktan kraliçe Mutemwiya ancak oğlu kral olduktan sonra onursal statüsünü alabilen, gölgede kalmış bir kraliçedir. Eşi IV. Thutmose döneminde ikincil eş konumunda olan Mutemwiya, oğlu III. Amenhotep'in tahta geçişi ile hem Büyük Kraliyet Eşi hem de Kralın Annesi ünvanlarını alarak büyük bir yükselişe geçmiştir. Mutemwiya'nın mirası dini himayesiyle de derinden iç içe geçmiştir. Muhtemelen adını aldığı tanrıça Mut ile yakından ilişkiliydi ve tanrıya adanmış kült faaliyetlerinde ve ritüellerde önemli bir rol oynadı. Mut'a olan bağlılığı, Eski Mısır toplumunda dini uygulamaların önemini vurgulamış ve hem seçkinler hem de halk arasında saygın bir figür olarak konumunu daha da sağlamlaştırmıştır. III. Amenhotep ilahi doğumunu desteklemek için annesini tanrıçalaştırmış ve hem annesini hem de kendisini yüceltmıştır. Her ne kadar günümüzde pek bilinmeyen bir kraliçe olsa da özellikle gelini Tiye ve onun gelini Nefertiti ile olası kan bağı nedeniyle daha fazla araştırılması gereken öncü bir kraliçe olduğu aşikardır.

Adına tarihte eşi rastlanmamış bir şekilde tapınak ve yapay göl yapılan, ailesi ve kendisi hatıra skarabelerinde onurlandırılan Eski Mısır'ın bir diğer halktan kraliçesi Tiye, eşi III. Amenhotep'in uzun saltanatında ve oğlu Akhenaten'in saltanatında önemli bir yere sahip olmuştur. Eş, anne, kraliçe, tanrıça, bilge kişi ve danışman olarak rol almıştır. Olağanüstü nüfuz ve güce sahip bir kadın olarak Eski Mısır tarihinde eşsiz bir yere sahiptir. Tiye'nin soylu bir kadından döneminin en saygın kraliçesine uzanan yolculuğu, yalnızca kişisel başarılarına değil, aynı zamanda Mısır toplumu ve siyaseti üzerindeki dönüştürücü etkisine de ışık tutmaktadır. Döneminde öncelikle törensel roller üstlenen pek çok kraliçenin aksine Tiye, devlet işlerine aktif olarak katılmış ve önemli bir siyasi nüfuza sahip olmuştur. Kocasının güvenilir bir danışmanı olarak görev yaptı ve Mısır'ın iç politikalarını ve uluslararası ilişkilerini şekillendiren kararları etkiledi. Diplomatik zekası, III. Amenhotep'in uzun ve verimli hükümdarlığı sırasında Mısır'ın ittifak ilişkilerinin sürdürülmesinde ve istikrarın sağlanmasında çok önemliydi. Siyasi gücünün ötesinde Tiye, kültürel himayesi ve dini etkisiyle de saygı görüyordu. Mısır geleneklerinin ve Amon kültünün sadık bir destekçisiydi, aynı zamanda Hathor ve Mut gibi diğer tanrılara tapınmayı da teşvik ediyordu. Tiye'nin dini meselelere aktif katılımı, daha sonra oğlu Akhenaten'in dini reformlarının ana odağı haline gelecek olan Aten kültüne verdiği desteğe kadar uzanmıştır. Tiye'nin mirası, siyaset ve kültüre yaptığı katkıların ötesine geçerek, Eski Mısır sanatı ve edebiyatında kraliçeliğin tasviri üzerinde de silinmez bir iz bırakmıştır. Kraliyet kıyafetleri ve otorite sembolleriyle tasvir edilen Tiye, ortaklıklarındaki eşit statüsünün bir kanıtı olarak genellikle kocasıyla birlikte temsil edilmiştir. Resimleri sadece güzelliğini ve zarafetini değil, aynı zamanda anne otoritesi ve kraliyet saygınlığı ideallerini somutlaştıran karakter ve bilgelik gücünü de aktarır. Kraliçe Tiye her ne kadar Hatşepsut, Nefertiti ve Kleopatra gibi kraliçelerin gölgesinde kalıp günümüzde popüler olmasa da şüphesiz döneminin en gözde ve popüler kadınlarından idi. Zekası, siyasi kavrayışı ve kültürel himayesi, Mısır'ın III. Amenhotep yönetimindeki altın çağının eşi benzeri görülmemiş bir şekilde gelişmesine katkıda bulunmuştur. Tarihi başarılarının ötesinde Tiye, liderlik rolündeki kadınların kalıcı mirasını sembolize etmekte, geleneklere meydan okumakta ve gelecek nesiller için ilham verici bir miras bırakmaktadır. Döneminin karmaşıklıklarını zarafet ve dirençle yöneten bir

kraliçe olarak Tiye, Mısır tarihinde güç, bilgelik ve etkinin zamansız bir simgesi olmaya devam etmektedir.

Nefertiti'nin Eski Mısır tarihindeki önemi, maddi kanıtlar ve bilimsel analizlerin bir araya gelmesiyle geçmişten günümüze artış göstermiştir. Amarna Dönemi'nin tarihin tozlu sayfalarına karıştığı zamanlarda adı kayıplara karışan kraliçe, Amarna Dönemi'nin anlaşılmasıyla merkezi bir öneme sahip olmuş, adeta küllerinden doğmuştur. Akhenaten'in Büyük Kraliyet Eşi olarak öne çıkması, yazıtlar, eserler ve anıtsal sanat eserleri, özellikle de 1912'de Amarna'da keşfedilen ünlü büst aracılığıyla gittikçe artan bir şöhrete erişmiştir. Bu eser sadece onun ünlü güzelliğinin görsel bir temsilini değil, aynı zamanda kendine özgü gerçekçiliği ve dini ikonografisi ile karakterize edilen Amarna Dönemi'nin sanatsal tarzına da bir bakış sağlar. Akhenaten tarafından başlatılan ve Nefertiti'nin merkezi bir figür olduğu dini reformlar, Mısır teolojisinde derin bir değişimi temsil etmektedir. Çok tanrılı bir panteondan tek tanrılı Aten'e, güneş diskine tapınmaya geçiş, geleneksel dini uygulamalardan önemli bir ayrılışı işaret ediyordu. Tapınak kalıntıları ve yazıtlar da dahil olmak üzere arkeolojik kanıtlar, bu reformların nasıl uygulandığına ve dönemin siyasi ve sosyal yapısını nasıl etkilediğine dair bilgiler sunmaktadır. Nefertiti'nin bu reformlardaki aktif rolü, tam olarak belgelenmemiş olsa da, dini ve kraliyet bağlamlarında öne çıkan tasvirlerinden çıkarılmaktadır. Kapsamlı araştırmalara rağmen, Nefertiti'nin hayatının önemli yönleri spekülatif kalmaya devam etmektedir. Akhenaten'in hükümdarlığının 14. yılından sonra tarihi kayıtlardan aniden kaybolması, olası ortak hükümdarlığı ve hatta siyasi entrikalara karışmış olabileceğine dair teoriler de dahil olmak üzere çeşitli hipotezlere yol açmıştır. Son yıllarına ya da nihai kaderine ilişkin somut kanıtların olmaması, tarihi kayıtlarda önemli boşluklar bırakmaktadır. Krallar Vadisi'nde ve diğer arkeolojik alanlarda invazif olmayan görüntüleme tekniklerinin kullanılması, kesin sonuçlar elde edilmesi zor olsa da, Nefertiti'nin dinlenme yerinin potansiyel olarak belirlenmesi konusunda tartışmalara yol açmıştır. Yeni keşifler ve yöntemler, Eski Mısır ve Nefertiti'nin Mısır'daki rolü hakkındaki anlayışımızı sürekli olarak yeniden şekillendirmektedir. Bu, tarihsel bilginin geçici olduğu ve yeni kanıtlar ortaya çıktıkça ve metodolojiler geliştikçe revizyona tabi olduğu şeklindeki daha geniş bilimsel ilkeyi yansıtmaktadır.

Tetisher, Mutemwiya, Tiye ve Nefertiti'nin aksine kraliyet soyundan gelen Ankhesenamen XVIII. Hanedanlık'ın bir diğerk dikkat çekici kraliçesiydi. Büyükannesi Tiye ve annesi Nefertiti gibi Amarna Periyodu kraliçesi olan Ankhesenamun da diplomatik yönüyle ön plana geçmiştir. Eşi Tutankamon'un erken ölümü ve erkek varisin olmayışı nedeniyle Hitit kralından oğullarından birini eş olarak göndermesi için yaptığı yazışmalar Eski Mısır tarihinde önemli bir ilke imza atmıştır. Daha önce diplomatik evlilikler için firavunların yabancı gelin aldığı görölmüştü fakat büyükbabası III. Amenhotep'in de daha önce belirttiğı gibi "Eskiden beri bir Mısır kralının kızı hiç kimseyle evlendirilmemiştir." Ankhesenamen'in hayatı, kocasınınki kadar kapsamlı bir şekilde belgelenmemiş olsa da, kraliyet hayatının karmaşıklığına ve XVIII. Hanedanlık'ın sonlarında Eski Mısır'ın siyasi inceliklerine büyüleyici bir bakış sağlar. Yazıtlardan, mektuplardan ve mezar keşiflerinden bir araya getirilen hikayesi, ataerkil bir toplumda kraliyet kadınlarının karşılaştığı zorlukları ve hayatta kalma ve nüfuz stratejilerini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, Eski Mısır'daki kadınlar ve kraliçeler basit kategorilere meydan okuyan çeşitli ve etkili roller üstlenmişlerdi. Özellikle XVIII. Hanedanlık döneminde artan sosyal ve dini statüleri ile firavun olarak hüküm sürmekten dini uygulamalara rehberlik etmeye ve siyasi meseleleri etkilemeye kadar, Mısır tarihi ve toplumu üzerinde silinmez bir iz bırakmışlardı. Onların mirası, Eski Mısır uygarlığının karmaşıklığının ve zenginliğinin bir kanıtı olmaya devam etmektedir. XVIII. Hanedanlık boyunca kraliçeler danışman, naip, eş hükümdar, sanat ve din hamileri olarak hayati roller oynadı. Etkileri saray duvarlarının ötesine geçerek politikaları şekillendirmiş, askeri seferleri desteklemiş ve bu altın çağ boyunca Mısır'ın refah ve istikrarına katkıda bulunmuşlardır. Onların hikayeleri, antik uygarlıkların şekillenmesinde kadın gücünün ve etkisinin kalıcı etkisinin bir kanıtıdır.

KAYNAKLAR

- Abram, M. (2007). The Power Behind the Crown: Messages Worn by Three New Kingdom Egyptian Queens. *Studia Antiqua*, 5(1), 3-16.
- Akyüz, S. (2023). *Eski Mısır'ın Kadın Firavunu: Hatşepsut (MÖ 1479-1458)*. (Doktora Tezi). Denizli.
- Alameen, A. V. (2013). *Women's access to political power in Ancient Egypt and Igboland: A critical study*. (Doktora Tezi). Pensilvanya.
- Alm, B. (2018). Thutmose IV: Placeholder or Pivot?. *Nile Magazine*. 12, 40-47.
- Andrews, C. (1990). *Ancient Egypttton Jewellery*. New York.
- Arnold, D. (1996). *The royal women of Amarna: images of beauty from ancient Egypt*. New York.
- Ashton, S. A. (2014). *The Last Queens of Egypt: Cleopatra's Royal House*. Routledge.
- Babila, M. H. A. (2016). Eski Mısır'da Kadın. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 129-144.
- Babila, M. H. A. (2023). *Hiksos İstilasından III. Ara Döneme Kadar Eski Mısır'da Siyasal Gelişmeler (MÖ 1650-1076)*. (Doktora Tezi). Kahramanmaraş.
- Bennet, C. (1991). Annotations To The Egyptian Descent In The Descents From Antiquity Charts. *Journal of Royal & Noble Genealogy*. 1(2), 2-10. İnternet: <https://humphrysfamilytree.com/Royal/Notes/bennett.annotations.pdf>, Erişim Tarihi: 11.07.2024.
- Bianchi, R., S. (2022). A bronze reliquary for an Ichneumon dedicated to the Egyptian Goddess Wadjet. *Arts*, 11(21), 1-14.
- Blackman, A. M. (1921). On the position of women in the ancient Egyptian hierarchy. *The Journal of Egyptian Archaeology*, 7(1), 8-30.
- Bleeker, C., J. (1958). Isis and Nephthys as Wailing Women. *Numen*. 5(1), 1-17.
- Brewer, D., J. ve Teeter, E. (2011). *Mısır ve Mısırlılar*. (çev. Uzun, N.). Ankara.
- Bryan, B. M. (1991). *The reign of Thutmose IV*. Baltimore.
- Bryan, B., M. (2003). *The 18th Dynasty before the Amarna Period*. (ed. Shaw, I.). Oxford.
- Budge, E. A. W. (2001). *Mısır'da Ölüm Sonrası Fikri*. (çev. Ekiz, R.). İzmir.
- Budin, S. L., ve Turfa, J. M. (Eds.). (2016). *Women in antiquity: Real women across the ancient world*. Londra ve New York.
- Budka, J. (2006). The oriental institute Ahmose and Tetisheri project at Abydos 2002—2004: The New Kingdom Pottery. *Ägypten und Levante/Egypt and the Levant*, 16, 83-120.
- Callender, G. (2000). Queen Tiye and her Family. *Ancient History Resources for Teachers*, 30(1), 1-19.
- Callender, V., G. (1992). *The wives of the Egyptian kings: dynasties I-XVII* (Doktora Tezi). Sidney.
- Campbell, S., R. (2022) Searching for the Identity of Neferneferuaten. *Celebration of Scholarship Taylor University*, 4, 1-16.
- Cooney, K. (2014). *The woman who would be King: Hatshepsut's Rise to Power in Ancient Egypt*. New York.
- Cooney, K. (2018). *When women ruled the world: Six queens of Egypt*. Washington.
- Creasman, P. P. (2014). Hatshepsut and the Politics of Punt. *African Archaeological Review*, 31, 395-405.

- Çiçek, E. (2019). *Eski Mısırda siyasi hayat (I. ve XX. hanedanlar arası dönemler)*. (Doktora Tezi). Elazığ.
- Çifçi, M. K. (2010). *Eski Mısır Dininde Tanrı ve Öte Dünya İnancı*. (Yüksek Lisans Tezi). Konya.
- Da Silva, L. O. G. (2016). The Price of Gold and Loyalty: Parallels and Disparities in the Roles of Royal Women of the Late Bronze Age. *Semna-Estudos de Egiptologia III*. 69-86.
- Davis-Kimbell, J. (1997). Warrior Women of the Eurasian Steppes, *Archaeology* 50 (1), 44-48.
- Dean, R. A. (2013). *Women, weaponry and warfare: A multidisciplinary study of the use of weapons by women in Dynastic Egypt* (Doktora Tezi). York.
- Delden, C., B., V. (1976). More Large Commemorative Scarabs of Amenophis III. *The Journal of Egyptian Archaeology*, 62(1), 74-80.
- Dijk, J., V. (2003). *The Amarna period and the later: New Kingdom*. (ed. Shaw, I.). Oxford.
- Dodson, A. & Hilton, D. (2004). *The Complete Royal Families of Ancient Egypt*. Londra.
- Dodson, A. (2009). *Amarna Sunset: Nefertiti, Tutankhamun, Ay, Horemheb, and the Egyptian Counter-Reformation*. Oxford.
- Dodson, A. (2014). *Amarna Sunrise: Egypt from Golden Age to Age of Heresy*. Cairo.
- Dodson, A. (2018). The Mysteries of Nefertiti. *Ancient Egypt Magazine*, 18(5). 18-26.
- Dodson, A., ve Hilton, D. (2004). *The Complete Royal Families of Ancient Egypt*. Londra.
- Eaton-Krauss, M. (2016). *The Unknown Tutankhamun*. Londra.
- Elshiw, R. (2023). The Sbyw Collar of the Kings, Queens, and Deities in Ancient Egypt: A Question of Significance. *Journal of the Faculty of Tourism and Hotels*, 20(1), 26-46.
- Fagan, B. (2014). *Firavunlar Ülkesi Mısır*. (çev. Aksalal, G., S.). İstanbul.
- Fletcher, J. (2013). *The search for Nefertiti*. Londra.
- Fletcher, J. (2015). *Antik Mısır Tarihi: Dünyayı Şekillendiren Uygarlık*. (çev. Genç, S.). İstanbul.
- Fletcher, J. (2017) "The Story Of Ancient Egypt's Mysterious Queens". *Timeline-World History Documentaries*. 00:00-58:52.
- Gabriel, R. A. (2009). *Thutmose III: The Military Biography of Egypt's Greatest Warrior King*. Washington.
- Gestoso Singer, G. (2011). Ahmose Nefertari, the Woman in Black. *Terrae Antiquae*. İnternet: <http://terraeantiquae.com/profiles/blogs/ahmose-nefertari-the-woman-in>, Erişim Tarihi: 24.06.2024.
- Gestoso Singer, G., & Laporta, V. (2010). *Life and Afterlife of Ahmose Nefertari*. İnternet: https://www.academia.edu/389151/_Life_and_afterlife_of_Ahmose_Nefertari_by_Virginia_Laporta_and_Graciela_Gestoso_Singer, Erişim Tarihi: 24.06.2024.
- Green, R., L. (1987). *Tales of Ancient Egypt*. Londra.
- Grimal, N. (1992). *A History of Ancient Egypt*. Oxford.
- Grover, R. A. (2008). Queenship and Eternal Life: Tije Offereing Palm Ribs at the Sed-Festival Thrones of Amenhotep III. *Studia Antiqua*, 6(1), 4. 1-14.
- Hamar, R., V. (2006). *The queens of Egypt: The complexities of femal rule in the first through the nineteenth dynasty*. College of Liberal Arts.

- Hanuš, L., O., Řezanka, T., Dembitsky, V. M., & Moussaieff, A. (2005). Myrrh-commiphora chemistry. *Biomedical papers*, 149(1), 3-28.
- Harvey, S., P. (2004). Abydos. *The Oriental Institute 2002–2003 Annual Report*, 1-11. İnternet: https://isac.uchicago.edu/sites/default/files/uploads/shared/docs/02-03_Abydos.pdf, Erişim Tarihi: 07.07.2024.
- Hawass, Z. (2009). *Silent images: Women in pharaonic Egypt*. Cairo.
- Hawass, Z., Gad, Y. Z., Ismail, S., Khairat, R., Fathalla, D., Hasan, N. vd. (2010). Ancestry and pathology in King Tutankhamun's family. *Jama*, 303(7), 638-647.
- Heragi, M., Ezzat, M., & Nagati, A. (2024). Some Insights into Women's Respect In Ancient Egypt. *International Journal of Tourism and Hospitality Management*, 7(1), 193-209.
- Herodot (2012). *Pers-Yunan Savaşları*. (çev. Gezik, H.) İstanbul.
- History of Egypt I, 18th Dynasty. Joukowsky Institute for Archaeology. İnternet: https://brown.edu/Departments/Joukowsky_Institute/courses/historyofegyptone/10/10228.html, Erişim tarihi: 16.06.2024.
- Hornung, E. (1992). The Rediscovery of Akhenaten and His Place in Religion. *Journal of the American Research Center in Egypt*. 29, 43-49.
- Irby, B. J., Abdelrahman, N., & Lara-Alecio, R. (2023). A Lesson from History: Hatshepsut's Leadership. *The Journal of Texas Women School Executives*, 8(1), 78-82.
- İnternet: <https://thebanmappingproject.com/tombs/kv-46-yuya-and-thuyu>, Erişim Tarihi: 28.08.2024.
- İnternet: <https://egyptianmuseumcairo.eg/artefacts/statue-of-queen-tiye-usurped-by-henntawy/>, Erişim Tarihi: 15.06.2024.
- İnternet: <https://egyptianmuseumcairo.eg/the-collection/>, Erişim Tarihi: 19.06.2024.
- İnternet: <https://egypt-museum.com/necklace-of-ahhotep-with-golden-flies/>, Erişim Tarihi: 19.06.2024.
- İnternet: <https://egypt-museum.com/stela-of-neferhotep/>, Erişim Tarihi: 21.06.2024.
- İnternet: <https://thebanmappingproject.com/>, Erişim tarihi: 29.05.2024.
- İnternet: <https://thebanmappingproject.com/tombs/kv-20-thutmes-i-and-hatshepsut>, Erişim Tarihi: 28.08.2024.
- İnternet: <https://thebanmappingproject.com/tombs/kv-35-amenhetep-ii>, Erişim Tarihi: 28.08.2024.
- İnternet: <https://thebanmappingproject.com/tombs/kv-39-amenhetep-i>, Erişim Tarihi: 25.08.2024.
- İnternet: <https://thebanmappingproject.com/tombs/kv-60-sit-ra-called>, Erişim Tarihi: 28.0.2024.
- İnternet: <https://thebanmappingproject.com/valley-kings>, Erişim Tarihi: 28.08.2024.
- İnternet: <https://thebanproject.com/en/deir-el-bahari/>, Erişim Tarihi: 24.08.2024.
- İnternet: <https://the-past.com/feature/the-temple-of-mentuhotep-ii-at-deir-el-bahri/>, Erişim Tarihi: 30.08.2024.
- İnternet: <https://www.behindthename.com/name/mutemwiya>, Erişim tarihi: 15.06.2024.
- İnternet: <https://www.britishmuseum.org/collection/image/37573001>, Erişim Tarihi: 10.07.2024.
- İnternet: https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA22558 Erişim Tarihi: 07.07.2024.
- İplikçioğlu, B. (1994). *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*. İstanbul.

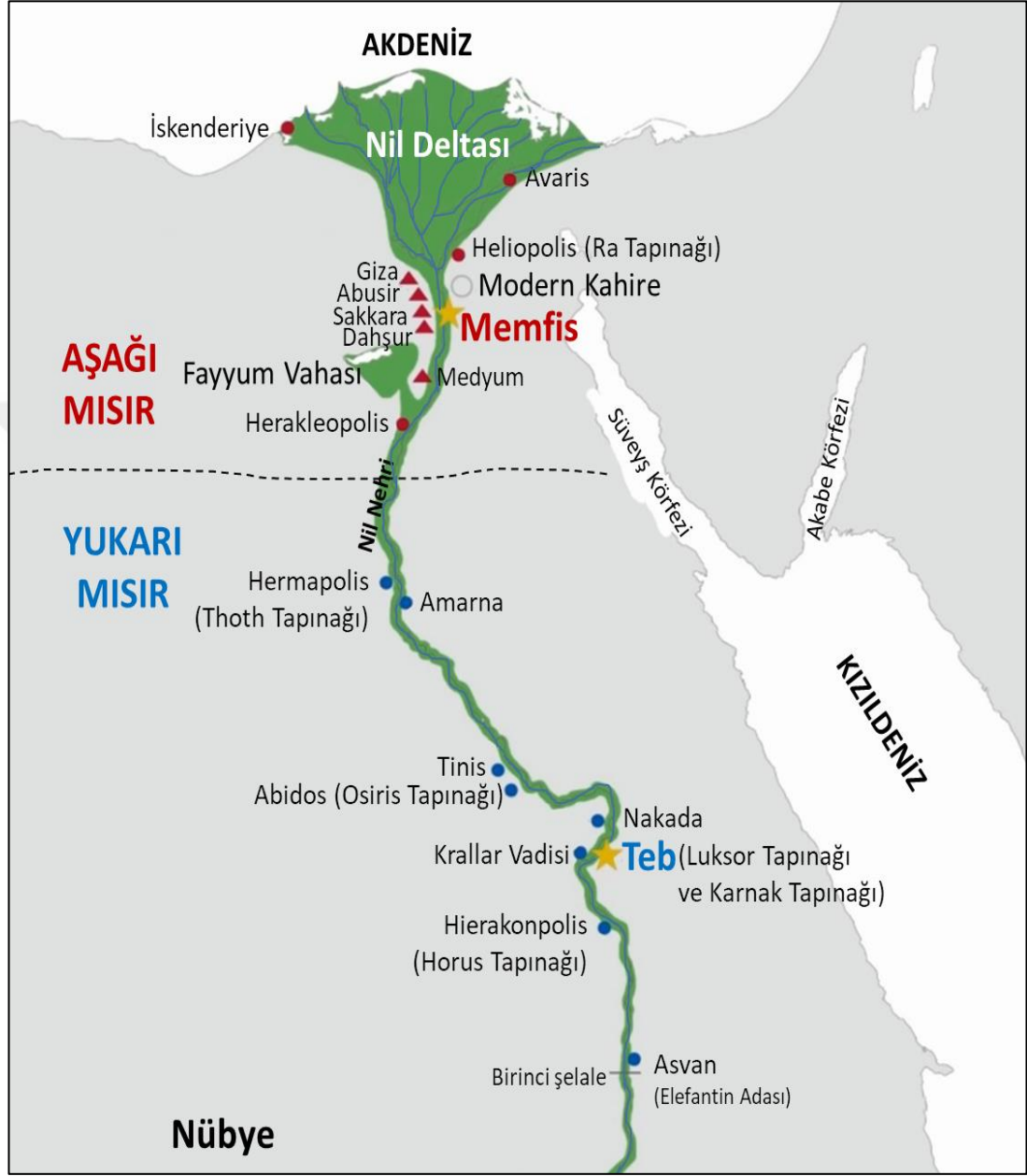
- János, P. (1992). The Queens Ahhotep I & II and Egypt's Foreign Relations. *Journal of Ancient Chronology*, 5, 99-105.
- Johnson, J., H. (2002). Women's Legal Rights in Ancient Egypt. *Fathom Archive*.
İnternet: <https://fathom.lib.uchicago.edu/1/777777190170/>, Erişim Tarihi: 16.08.2024.
- Johnson, W. R. (1996). Amenhotep III and Amarna: Some new considerations. *The Journal of Egyptian Archaeology*, 82(1), 65-82.
- Johnston, G. H. (2008). Genesis 1 and Ancient Egyptian creation myths. *Bibliotheca Sacra-Dallas-*, 165(658), 178-194.
- Kaelin, O. (2016). "Gods in ancient Egypt", *Oxford Research Encyclopedia of Religion*. 1-42.
- Kamel, A., M. (2023). Nazi Racial Creed And Radical Environmentalism In Savitri Devi's Akhnaton. *Journal of Scientific Research in Arts*, 24(5), 20-38.
- Karenga, M. (2003). *Maat, the moral ideal in ancient Egypt: A study in classical African ethics*. Routledge.
- Karif, N., I. (2021). Akhenaten and the Monotheism Doctrine Contemporary social frameworks. *Al-Adab Journal*, 136. 547-566.
- Kemp, B., ve Zink, A. (2012). Life in Ancient Egypt Akhentanen, the Amarna Period, and Tutankhamun. *RCC Perspectives*, 3, 9-24.
- Kloska, M. (2016). The Role of Nefertiti in the Religion and the Politics of the Amarna Period. *Folia Praehistorica Posnaniensia*, 21(06), 149-175.
- Lesko, B. S. (1991). Women's monumental mark on ancient Egypt. *The Biblical Archaeologist*, 54(1), 4-15.
- Lightbody, D. I. (2021). The Tutankhamun-Nefertiti joint burial hypothesis: a critique. *The Journal of Ancient Egyptian Architecture*, 5, 83-99.
- Lombardi, C. (2016). The Queens of the Eighteenth Dynasty. *Academia*. 1-16.
- Marchant, J. (2020). Is this Nefertiti's tomb? Radar clues reignite debate over hidden chambers. *Nature*, 578(7796), 497-499.
- Matić, U. (2017). 'Her Striking but Cold Beauty': Gender and Violence in Depictions of Queen Nefertiti Smiting the Enemies. *Archaeologies of gender and violence*, 103-121.
- McDonald, J.,T. (2019). How Nefertiti Became a Powerful Symbol in Contemporary Art. İnternet: <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-depictions-nefertiti-way-society-views-gender-race>, Erişim tarihi: 09.08.2024
- Mertz, B. (2007). *Temples, Tombs and Hieroglyphs*. New York.
- Miniaci, G., & (2022). *The Treasure of the Egyptian Queen Ahhotep and International Relations at the Turn of the Middle Bronze Age (1600–1500 BCE)*. (ed. Lacovara, P.). Londra.
- Morkot, R. G. (1986). Violent images of queenship and the royal cult. *Research Papers in Egyptology*, 2, 1-9.
- Mortuary Temple of Hatshepsut, İnternet: https://ib205.tripod.com/hatshepsut_temple.html, Erişim Tarihi: 16.08.2024.
- Murdoch, D. (2003). *Tutankhamun the life and death of a pharaoh*. Londra.
- Nielsen, N. (2020). *Egyptomaniacs: How We Became Obsessed with Ancient Egypt*. Yorkshire.
- North, L. (1906). *Predecessors of Cleopatra*. New York.
- O'Connor, D. B., & Cline, E. H. (ed.). (2001). *Amenhotep III: perspectives on his reign*. Michigan.

- Olivier, A. (2008). *Social status of elite women of the New Kingdom of ancient Egypt: A comparison of artistic features* (Doktora Tezi). Pretorya.
- Özbakır, Z., N. (2022). *Eski Mısır'da Kadın*. (Master Tezi). Konya.
- Özer, Y. Z. (1987). *Mısır Tarihi*, Ankara.
- Peck, W. H., ve Ross, J. G. (1978) *Egyptian Drawings*. Londra.
- Pinch, G. (2004). *Egyptian myth: a very short introduction*. Oxford USA.
- Price, B. (2011). *Tutakamon En Ünlü Mısır Firavunu*. (çev. Berk, E.). İstanbul.
- Reeves, N. (2005). *Akhenaten: Egypt's False Prophet*. Londra.
- Reeves, N. (2015). The Buial of Nefertiti? *Amarna Royal Tombs Project, Occasional Paper* No. 1. İnternet: https://www.factum-arte.com/resources/files/ff/publications_PDF/The_Burial_of_Nefertiti_2015.pdf f, Erişim Tarihi: 30.08.2024.
- Riaud, X. (2016). The dental identification of the Egyptian queen Hatshepsut. *J Dent Oral Care Med*, 2(1), 108, 1-3.
- Rice, M. (2002). *Who's Who in Ancient Egypt*. Londra.
- Rilly, C. (2018). The QSAP programme on the temple of Queen Tiye in Sedeinga. *Sudan and Nubia*, 22, 55-64.
- Robins, G. (1993). *Women in ancient Egypt*. Cambridge.
- Roehrig, C. H., Dreyfus, R., & Keller, C. A. (2005). *Hatshepsut, from queen to Pharaoh*. Londra.
- Russman, E. R. (2001). *Eternal Egypt: masterworks of ancient art from the British Museum*. Londra.
- Samson, J. (2002) *Nefertiti and Cleopatra: Queen-Monarchs of Ancient Egypt*. New York,
- Santillan, B., ve Thomas, S. (2017). *Ahmoze I: Pharaoh of the 18th Dynasty*. New York.
- Schlögl, H. A. (2020). *Eski Mısır* (çev. Gerhold, F. G.). İstanbul.
- Schneider, T. (2018). Hyksos research in Egyptology and Egypt's public imagination: a brief assessment of fifty years of assessments. *Journal of Egyptian History*, 11(1-2), 73-86.
- Schulman, A. R. (1979). Diplomatic Marriage in the Egyptian New Kingdom. *Journal of Near Eastern Studies*, 38(3), 177-193.
- Seele, K. C. (1955). King Ay and the close of the Amarna age. *Journal of Near Eastern Studies*, 14(3), 168-180.
- Serrano, B. N. (2019). Officials under Queen Mother Ahhotep. *Current Research in Egyptology*, 98-113.
- Shaw, G. J. (2017). *War & Trade With the Pharaohs: An Archaeological Study of Ancient Egypt's Foreign Relations*. Yorkshire.
- Shaw, G. J. (2023). *The Story of Tutankhamun: An Intimate Life of the Boy who Became King*. Londra.
- Shaw, I. (2000). *Oxford History of Ancient Egypt*. Oxford.
- Shoeib, A. N., Fekri, M., ve Massaud, M. (2021). The Diplomatic Role of the Royal Women in ancient Egypt. *Journal of the Faculty of Tourism and Hotels-University of Sadat City*, 5(1/1), 118-137.
- Siat, K.M. (2021). Tiye & Amenhotep III: The Commemorative Scarab Series. *Nile Magazine*, 29, 11-22.
- Simpson, W., K. (1998). *The Art and Architecture of Ancient Egypt*. Yale.
- Sipahioğlu, M. (2020). Antik Mısır'da Kadınların Dinî Görevleri ve Unvanları. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*. 14(2), 269-293.

- Spencer, S. A. (2024). Matrifocal Retentions in Ethiopian Orthodox Traditions: The Madonna as Ark & Queen Makeda as Prefiguration of Mary; with Egyptian Queen Tiye & Pharaoh Hatshepsut as reference. *African Identities*, 22(1), 75-96.
- Şafak, F. A. (2022). Eski Mısır'da Nil Nehri ve Tanrı Hapi. *Amisos*, 7(12), 22-47.
- Thimes, J. L. (2022). Reasons for Retesting the Tutankhamun Family DNA. *Ancient Egypt Magazine*, 22(5). İnternet: <https://the-past.com/feature/reasons-for-retesting-the-tutankhamun-family-dna/>, Erişim Tarihi: 15.06.2024
- Thorpe, S. (2019). The feminine touch: aspects of the role of women as evidenced in ancient Egyptian personal correspondence. *Current Research in Egyptology*, 78-89.
- Tyldesley, J. (1995). *Daughters of Isis: women of ancient Egypt*. Londra.
- Tyldesley, J. (2006). *Chronicle of the queens of Egypt*. Londra.
- Tyldesley, J. (2011). *Hatchepsut: the female pharaoh*. Londra.
- Tyldesley, J. (2015). Queens of the Early New Kingdom The Politically Active Queens. *Ancient Egypt Magazine*, 15(5), 12-15.
- Tyldesley, J. (2018). *Nefertiti's Face the Creation of an Icon*. Londra.
- Van Blerk, N. J. (2019). The basic tenets of intestate (customary) succession law in Ancient Egypt. *Fundamina*, 25(1), 170-194.
- Ward, W. A. (1994). Beetles in stone: The Egyptian scarab. *The Biblical Archaeologist*, 57(4), 186-202.
- Watters, B. (2011). *Women in ancient Egypt*. Gloucestershire.
- Wilkinson, T. (2019). *Eski Mısır M.Ö 3000'den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi*. (çev. Yolsal, Ü., H.). İstanbul.
- Yılmaz, C., & Kılıç, Y. (2020). Eski Yakındoğu'nun Diploması Dönemi: Amarna Çağı ve Arşivi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(2), 879-912.
- Yiğit, T. (2019). *Eski Mısır Tarihi*. Ankara.
- Ziegler, C. (2008). *Queens of Egypt: From Hetepheres to Cleopatra*. Monako.
- Zohair, M. (2022). Ancient Egypt : The Tomb of Meryre II at Amarna (TA 2). *Database of Religious History*, 1(4), 1-19. İnternet: <https://open.library.ubc.ca/cIRcle/collections/ubccommunityandpartnerspublicati/52387/items/1.0422133>, Erişim Tarihi: 05.09.2024.

EKLER

EK-1. Eski Mısır Haritası⁶²¹

⁶²¹ Yazar tarafından revize edilip oluşturulmuştur.

EK-2. Horus'u Emziren İsis⁶²²

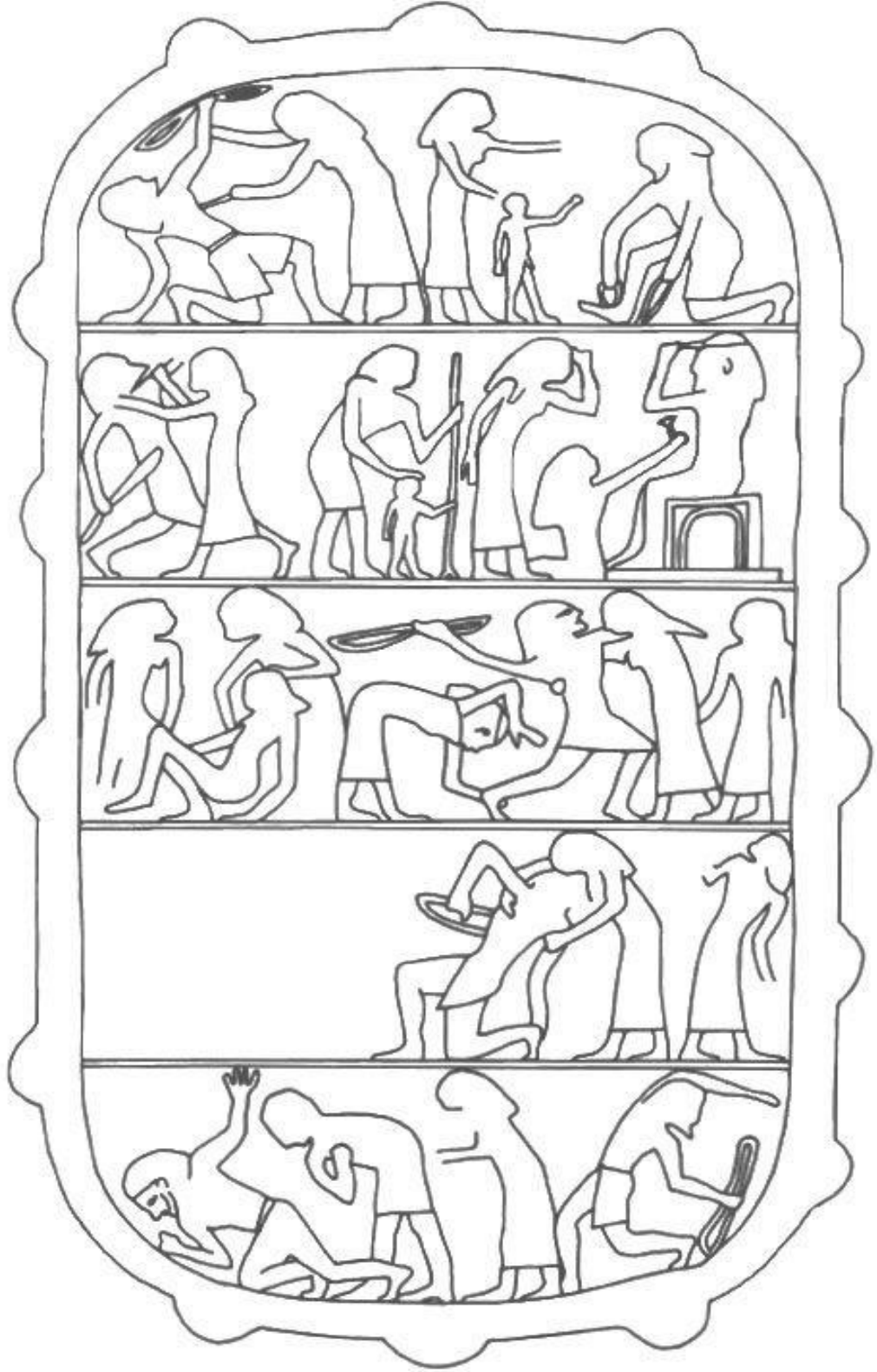
⁶²² İnternet: <https://egyptianmuseumcairo.eg/the-collection/>, Erişim Tarihi: 19.06.2024.

EK-3. Ahhotep'in Altın Sinekler Kolyesi.⁶²³

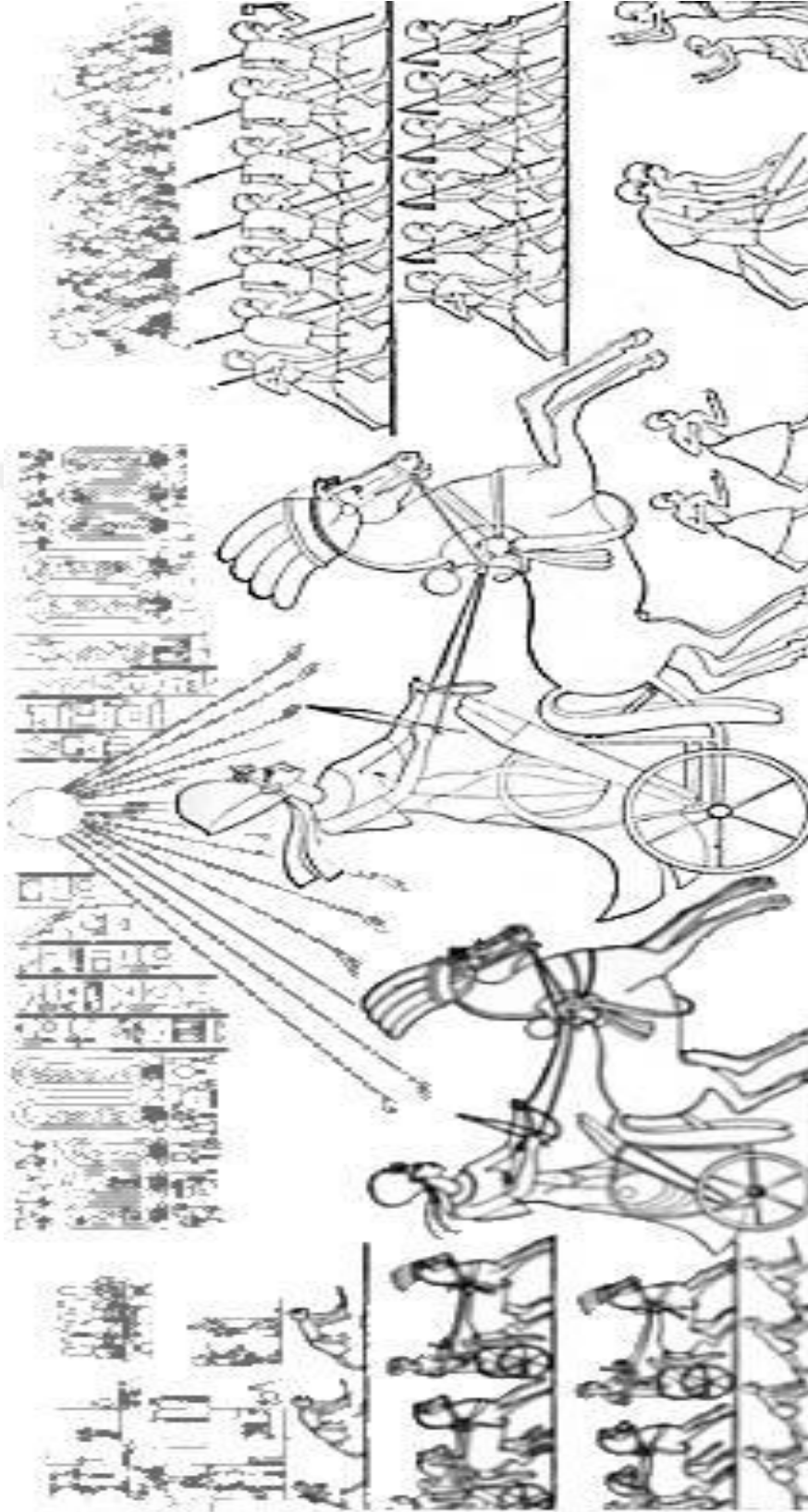
⁶²³ İnternet: <https://egypt-museum.com/necklace-of-ahhotep-with-golden-flies/>, Erişim tarihi: 19.06.2024.

EK-4. Dövüşen Köy Kadınları – Eski Krallık⁶²⁴

⁶²⁴ Tyldesley, *a.g.e.*, 1995, 44.

EK-5. Akhenaten ve Nefertiti'nin Savaş Arabaları İçinde Çizimi⁶²⁵

⁶²⁵ Olivier, *a.g.t.*, 2008, 136.

EK-6. Düşmanı cezalandıran Nefertiti.⁶²⁶

⁶²⁶ Campbell, *a.g.m.*, 2022, 4.

EK-7. Savaş Alanında Savaş Arabasındaki Twosret⁶²⁷

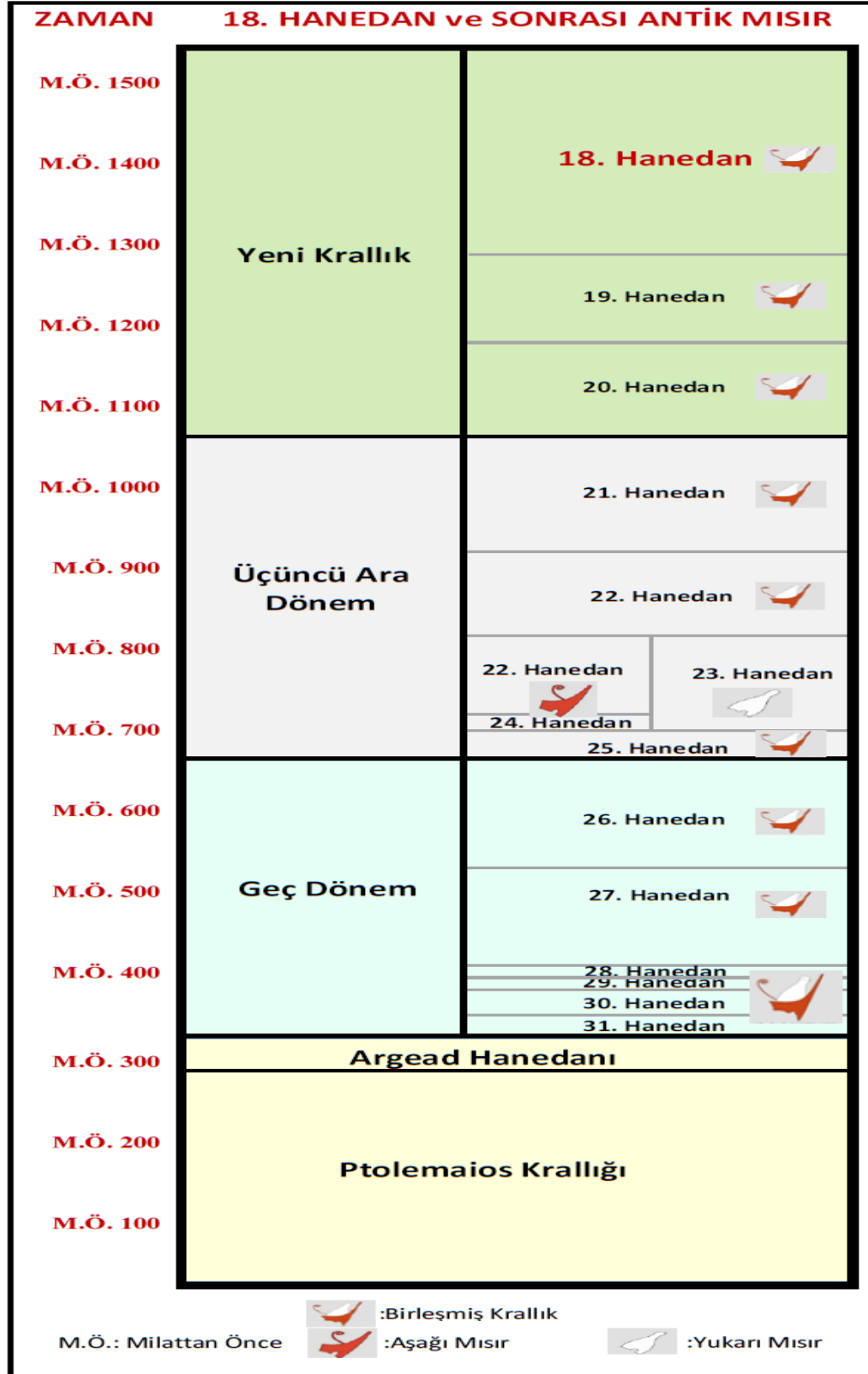
⁶²⁷ Peck, W. H., ve Ross, J. G. (1978) *Egyptian Drawings*. Londra. 158.

EK-8. XVIII. Hanedanlık Öncesi Eski Mısır'ın Zaman Çizelgesi⁶²⁸

ZAMAN	18. HANEDAN ÖNCESİ ANTİK MISIR	
M.Ö. 3200	Hanedanlık Öncesi Dönem	-
M.Ö. 3100	Erken Hanedanlık Dönemi	1. Hanedan
M.Ö. 3000		
M.Ö. 2900		
M.Ö. 2800	Eski Krallık	2. Hanedan
M.Ö. 2700		
M.Ö. 2600		3. Hanedan
M.Ö. 2500		4. Hanedan
M.Ö. 2400		5. Hanedan
M.Ö. 2300		6. Hanedan
M.Ö. 2200	Birinci Ara Dönem	7. Hanedan
M.Ö. 2100		8. Hanedan
		9. Hanedan
M.Ö. 2000	Orta Krallık	10. Hanedan
M.Ö. 1900		11. Hanedan
M.Ö. 1800		12. Hanedan
M.Ö. 1700	İkinci Ara Dönem	13. Hanedan
M.Ö. 1600		14. Hanedan
		15. Hanedan
M.Ö. 1500		16. Hanedan
		17. Hanedan
M.Ö.: Milattan Önce	 : Birleşmiş Krallık	 : Aşağı Mısır
		 : Yukarı Mısır

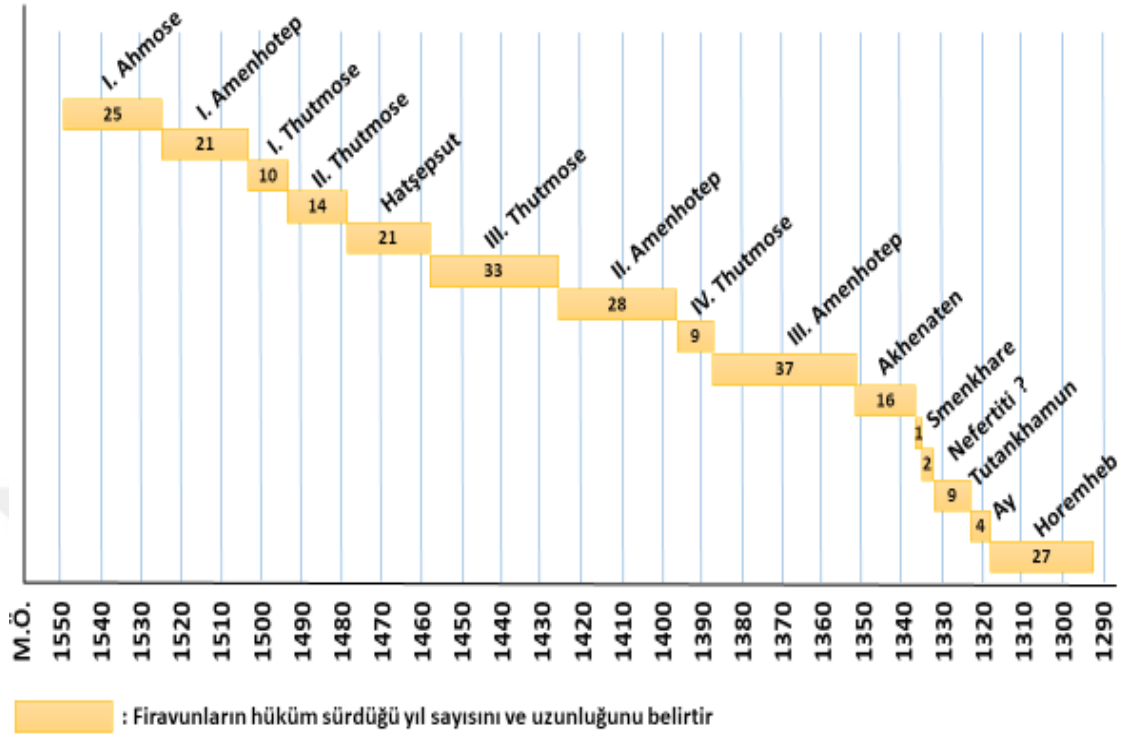
⁶²⁸ Yazar tarafından revize edilip oluşturulmuştur.

EK-9. XVIII. Hanedanlık ve Sonrası Eski Mısır'ın Zaman Çizelgesi⁶²⁹

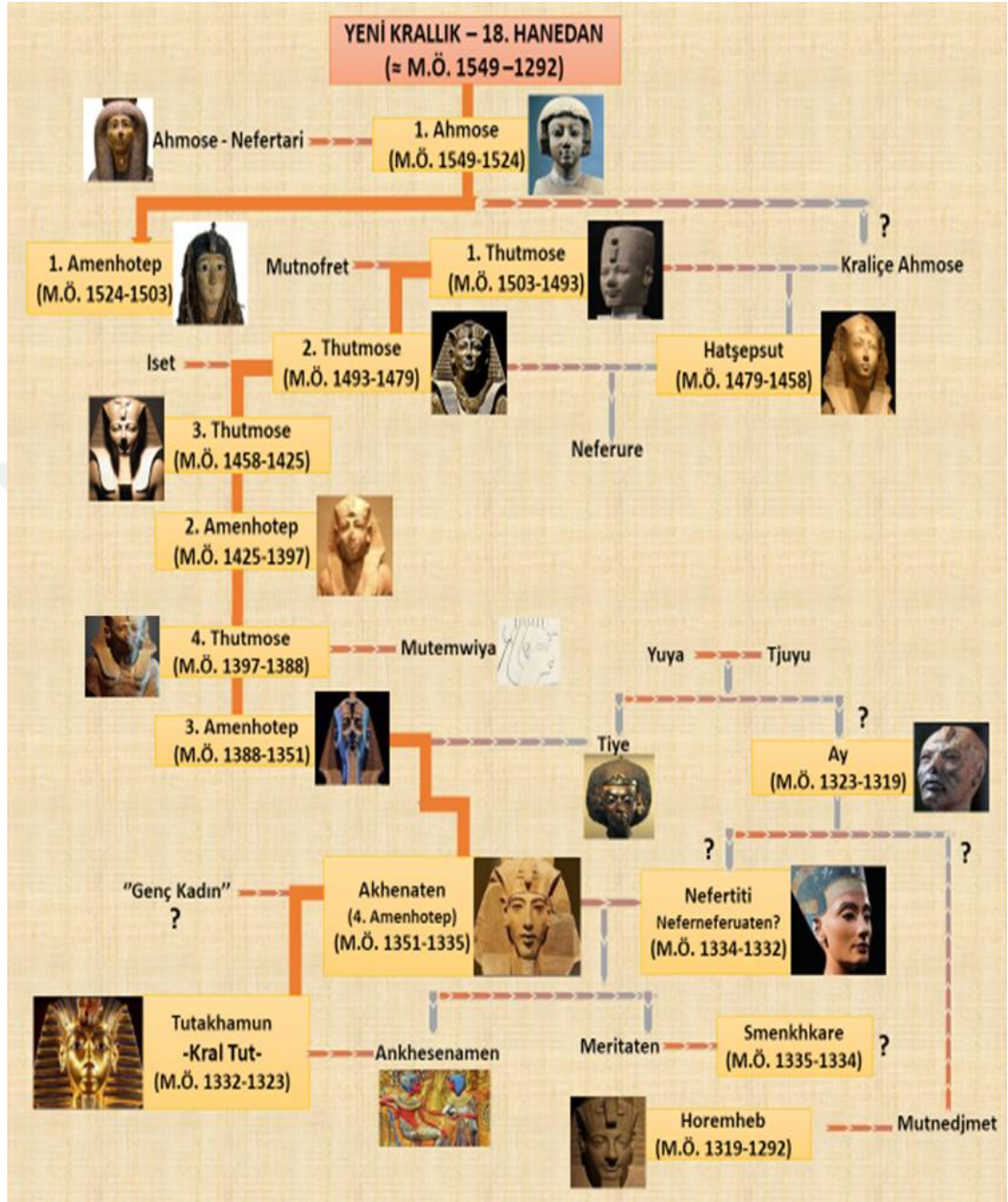
⁶²⁹ Yazar tarafından revize edilip oluşturulmuştur.

EK-10. XVIII. Hanedanlık Firavunları⁶³⁰

⁶³⁰ Yazar tarafından revize edilip oluşturulmuştur. Hüküm sürdükleri tahmini yıllara göre uyarlanmıştır.

EK-11. XVIII. Hanedanlık Firavunları ve Aile Şeması⁶³¹

⁶³¹ Yazar tarafından revize edilip oluşturulmuştur. Hüküm sürdükleri tahmini yıllara göre uyarlanmıştır.

EK-12. Kraliçe Tetisheri⁶³²

⁶³² İnternet: https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA22558, (Erişim Tarihi: 07.07.2024).

EK-13. Ahmose-Nefertari ve Oğlu I. Amenhotep⁶³³

⁶³³ Nebnufer oğlu ustabaşı Neferhotep'e ait bu stelde, tanrılaştırılmış kral I. Amenhotep ve annesi Ahmose-Nefertari bir adak sunağının önünde otururken tasvir edilmiştir. İnternet: <https://egypt-museum.com/stela-of-neferhotep/>, Erişim tarihi: 21.06.2024.

EK-14. Diriliş Tanrısının Siyah Derisini Giyen Ahmose-Nefertari⁶³⁴

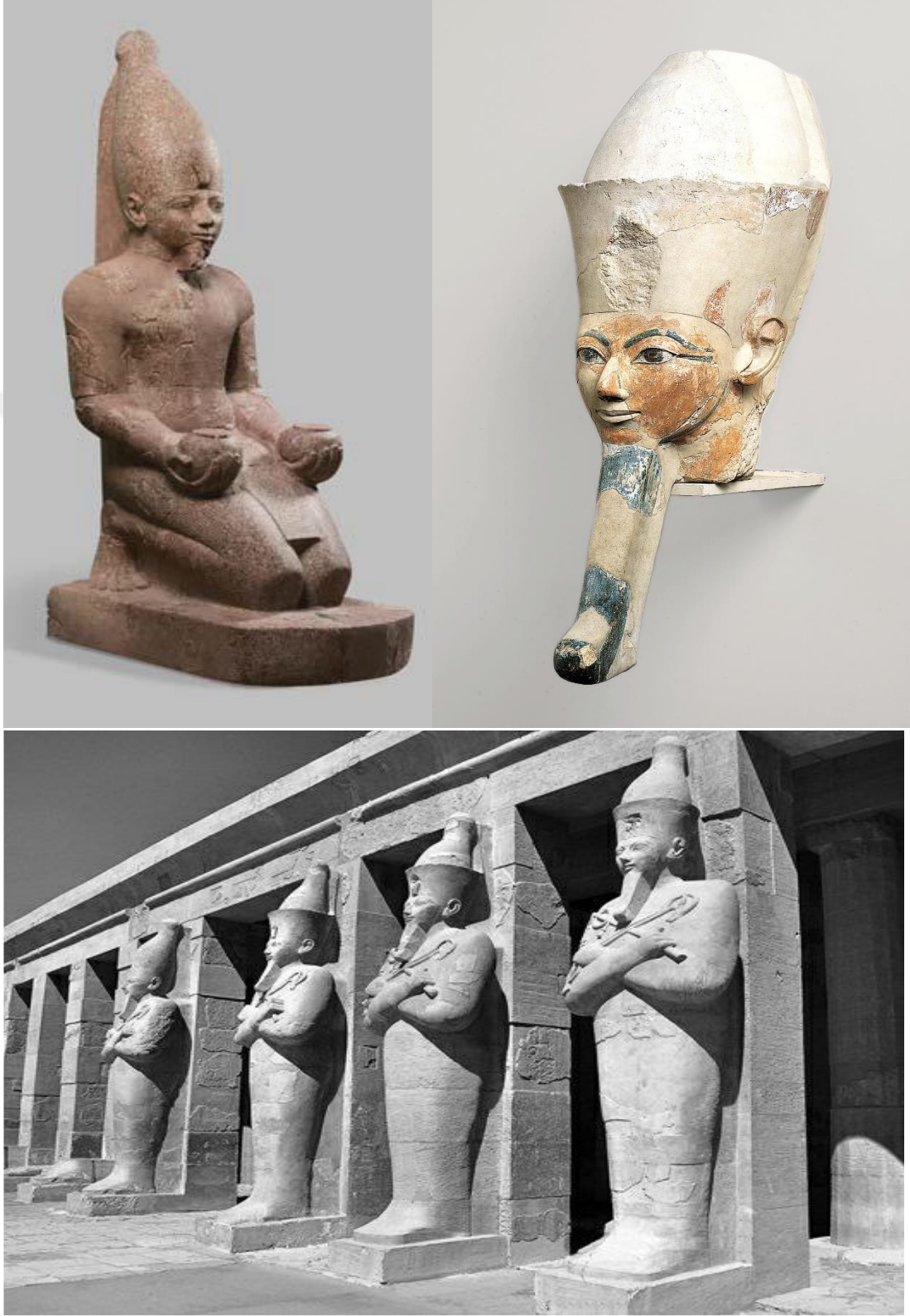
⁶³⁴ Ahmose-Nefertari, Kynebu mezarından bir resim parçası (Teb, Mısır, yaklaşık MÖ 1145). İnternet: <https://www.britishmuseum.org/collection/image/37573001>, Erişim Tarihi: 10.07.2024.

EK-15. Hatşepsut'un Kutsal Doğumu: Kraliçe Ahmose'un Doğuma Götürülme Sahnesi⁶³⁵

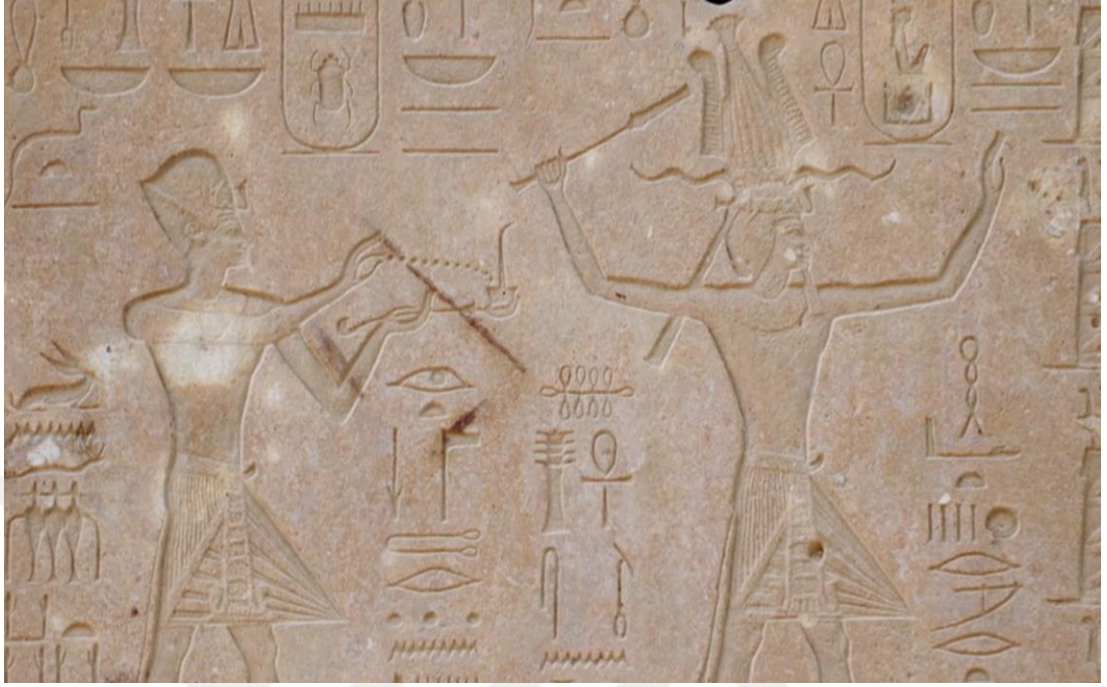
⁶³⁵ Mortuary Temple of Hatshepsut, İnternet: https://ib205.tripod.com/hatshepsut_temple.html, Erişim Tarihi: 16.08.2024.

EK-16. Hatşepsut'un Takma Sakallı Firavun Tasviri ve Osiride Heykeli⁶³⁶

⁶³⁶İnternet: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/547553>, Erişim Tarihi: 05.09.2024, Olivier, *a.g.t.*, 2008, 147 ve Cooney, *a.g.e.*, 2014, 207.

EK-17. Hatşepsut ve III. Thutmose'un Birlikte Tasviri Örneği⁶³⁷

⁶³⁷ İlk resimde: Soldaki III. Thutmose temsili, sağdaki Hatşepsut temsili. Fletcher, *a.g.e.*, 2017. 00:00-58.52.

İkinci resimde: İkisi de birebir aynı tasvir edilmiştir. Cooney, *a.g.e.*, 2014, 209.

EK-18. Hatşepsut'un Punt ile Ticaretini Tasvir Eden Duvar Resimleri⁶³⁸

⁶³⁸ Fletcher, *a.g.e.*, 2017. 00:00-58.52.

EK-19. Hatşepsut'un Deir-el Bahri'deki Tapınağı⁶³⁹

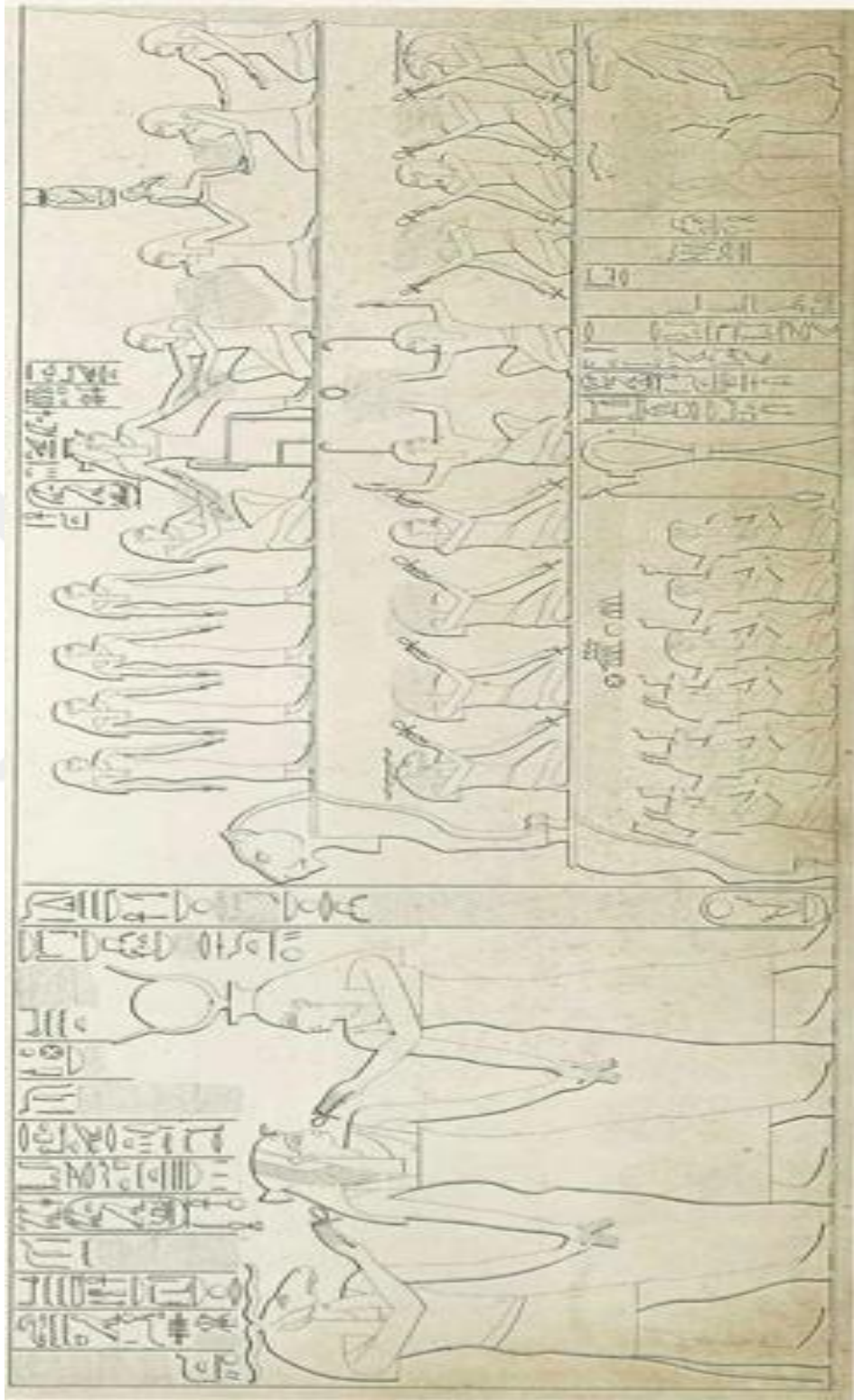
⁶³⁹ İnternet: <https://the-past.com/feature/the-temple-of-mentuhotep-ii-at-deir-el-bahri/>, Erişim Tarihi: 30.08.2024.

EK-20. III. Amenhotrp'in İkiz Devasa Heykellerinde Mutemwiya ve Tiye⁶⁴⁰

⁶⁴⁰ Olivier, *a.g.t.*, 2008, 93.

EK-21. Mutemwiya III. Amenhotep'in İlahi Doğumuna Götürülürken⁶⁴¹

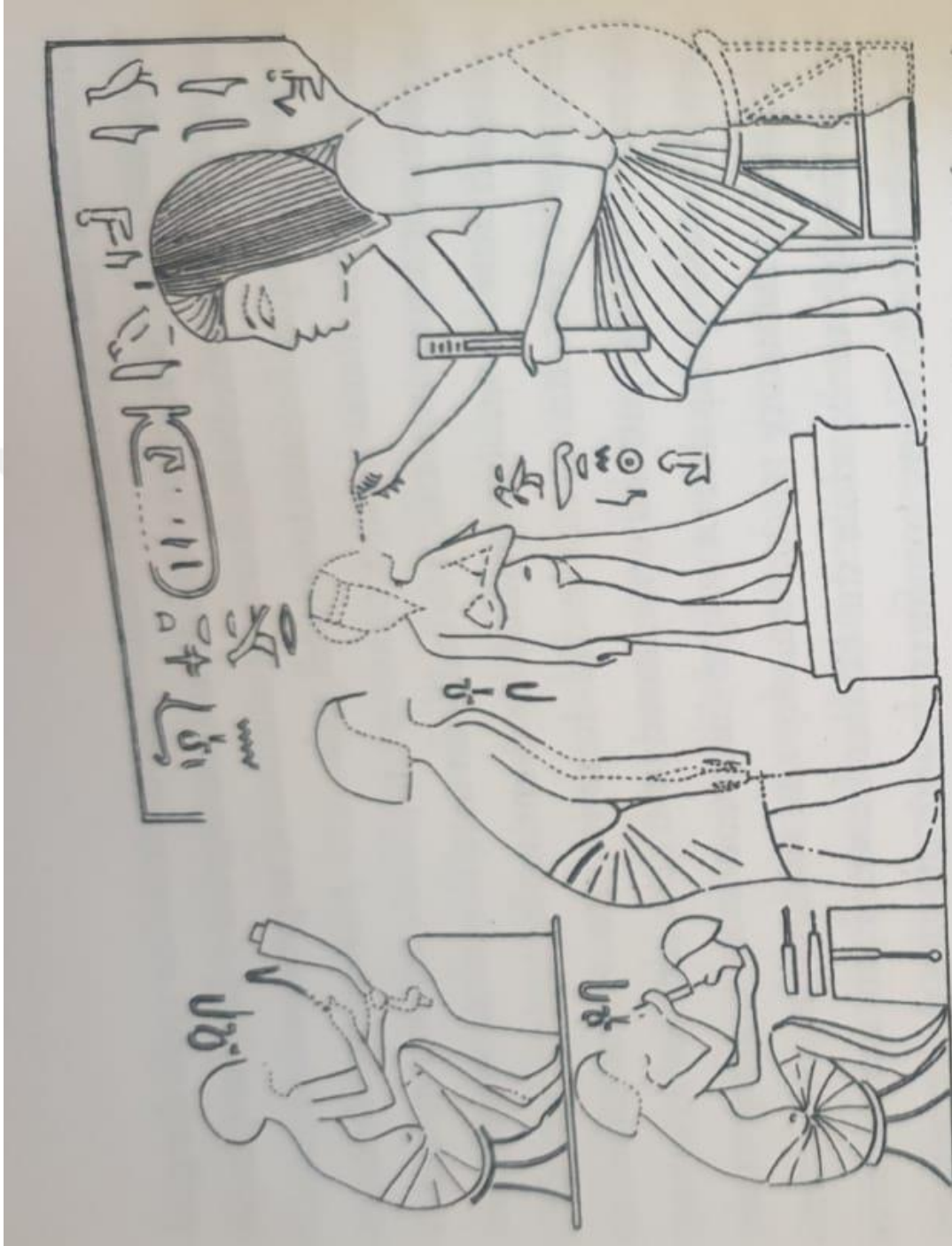
⁶⁴¹ History of Egypt I, 18th Dynasty. Joukowsky Institute for Archaeology. İnternet: https://brown.edu/Departments/Joukowsky_Institute/courses/historyofegyptone10/10228.html, Erişim tarihi: 16.06.2024.

EK-22. Hatıra Skarabeleri Örneği⁶⁴²

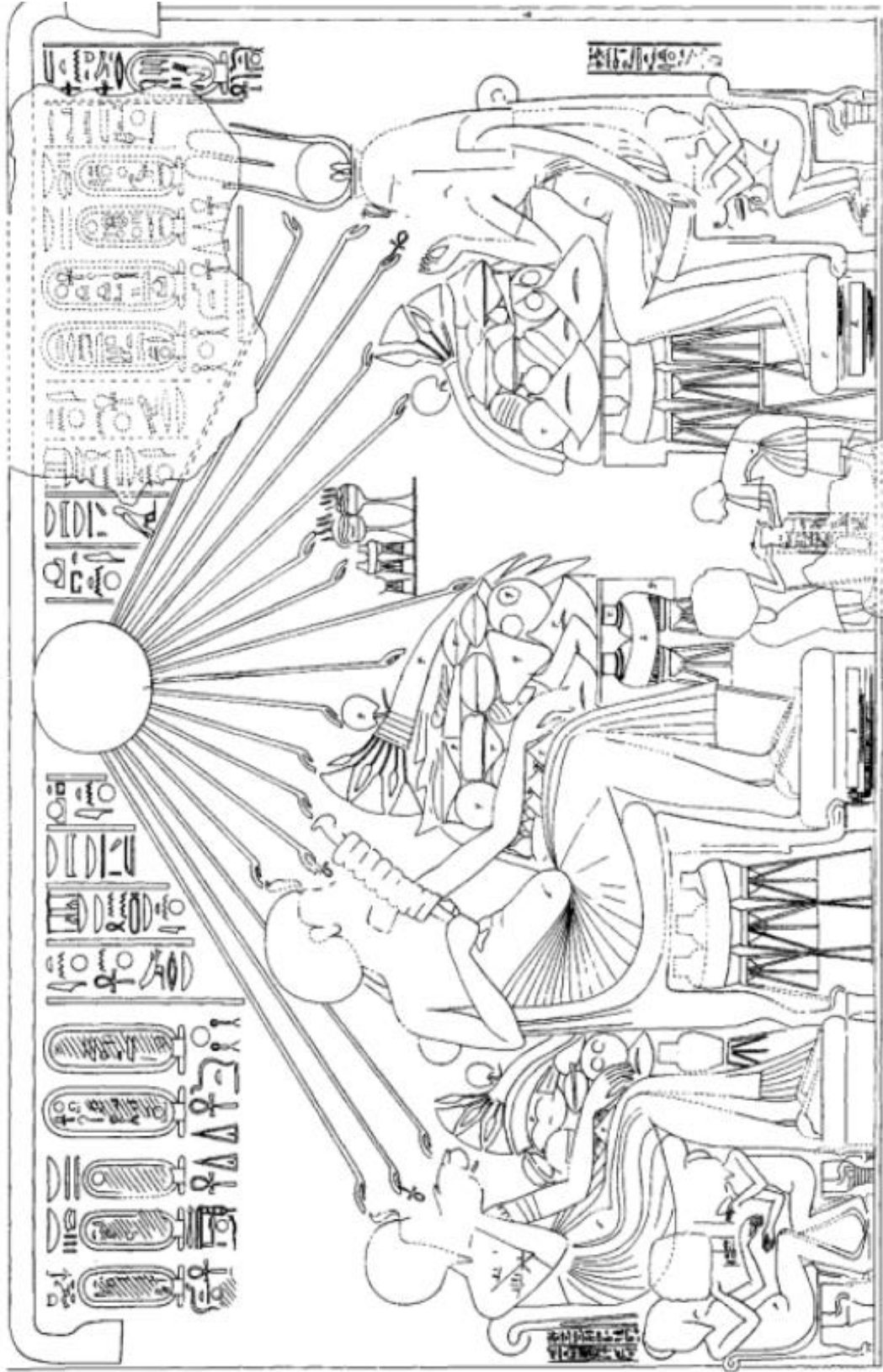
⁶⁴² Siat, *a.g.m.*, 2021, 11.

EK-23. Tiye'nin Baş Helkeltraşı Prenses Baketaten'in Heykelini Yaparken⁶⁴³

⁶⁴³ Sahne Tiye'nin kahyası Huya'nın mezarında yer almaktadır. Akhenaten döneminde, Amarna'da yapılmıştır. Tyldesley, *a.g.e.*, 2018, 54.

EK-24. Kraliyet Ailesinin Akşam Yemeği: Tiye, Akhenaten ve Nefertiti⁶⁴⁴

⁶⁴⁴ Arnold, *a.g.e.*, 1996, 113.

EK-25. Kraliçe Tiye'nin Ahşap Büstü – Berlin⁶⁴⁵

⁶⁴⁵ Arnold, *a.g.e.*, 1996, 33.

EK-26. Bilge Kraliçe Tiye ve Karakteristik Hathorik Başlığı⁶⁴⁶

⁶⁴⁶ Dean, *a.g.t.*, 2013, 82.

EK-27. Üçlü Peruk ve Önünde Üçlü Uraeus Bulunan Bir Modius Taç Giymiş Genç Tiye⁶⁴⁷

⁶⁴⁷ İnternet: <https://egyptianmuseumcairo.eg/artefacts/statue-of-queen-tiye-usurped-by-henntawy/>, Erişim Tarihi: 15.06.2024.

EK-28. Sed Festivali: Tiye III. Amenhotep’e Palmiye Kaburgası Sunarken⁶⁴⁸

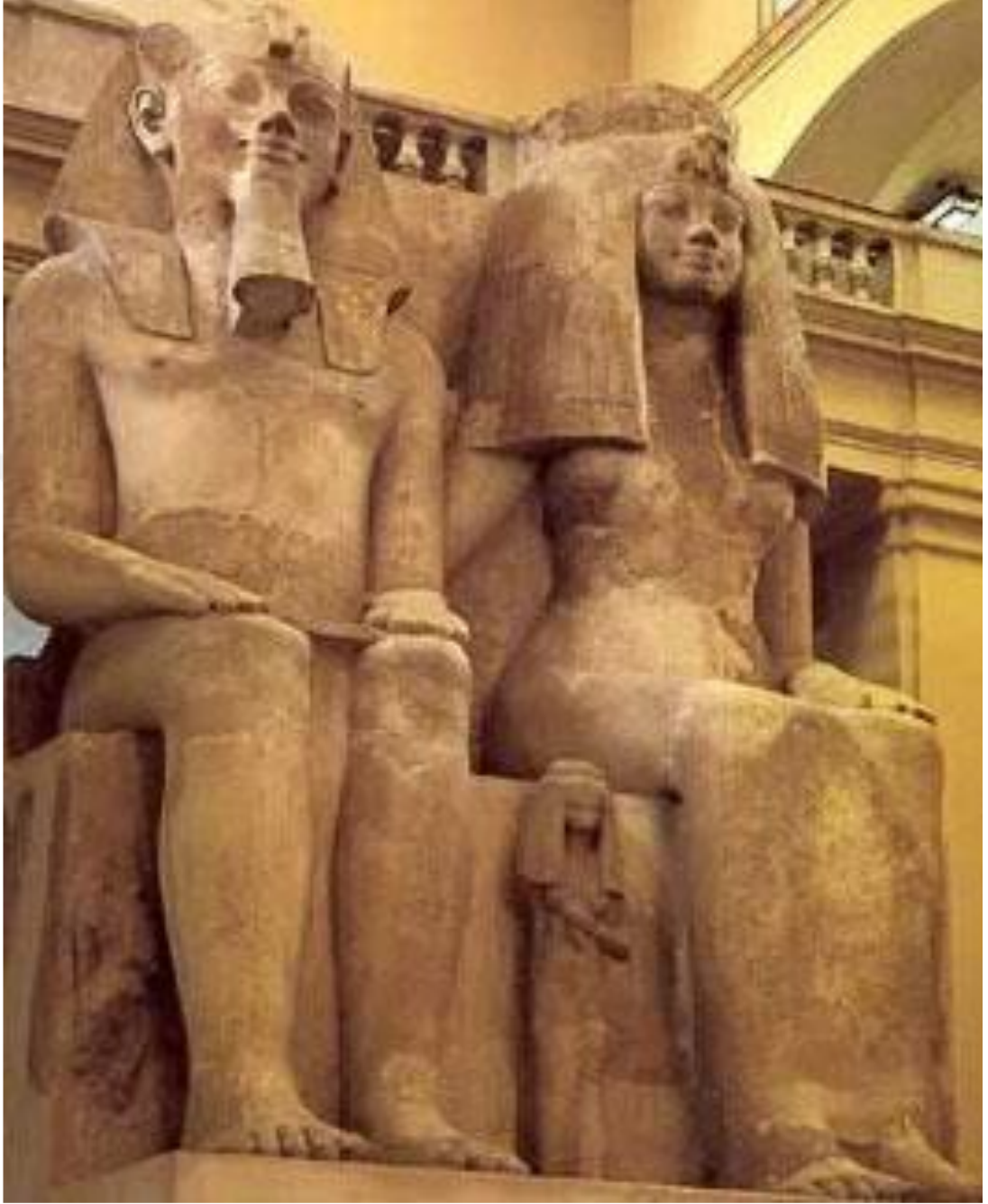
⁶⁴⁸ Grover, *a.g.m.*, 2008, 1.

EK-29. Sed festivali: III. Amenhotep, Tiye ve Sistrum Çalan Prensesler⁶⁴⁹

⁶⁴⁹ Grover, *a.g.m.*, 2008, 12.

EK-30. Kraliçe Tiye ve III. Amenhotep'in Devasa Heykelleri⁶⁵⁰

⁶⁵⁰ Egyptian Müzesi. Dean, *a.g.t.*, 2013, 99.

EK-31. III. Amenhotep ve Tiye'nin heykelleri rahipler tarafından kızaklar üzerinde taşınırken⁶⁵¹

⁶⁵¹ Siat, *a.g.m.*, 2021, 22.

EK-32. Nefertiti ve Ailesinin Tasvirleri⁶⁵²

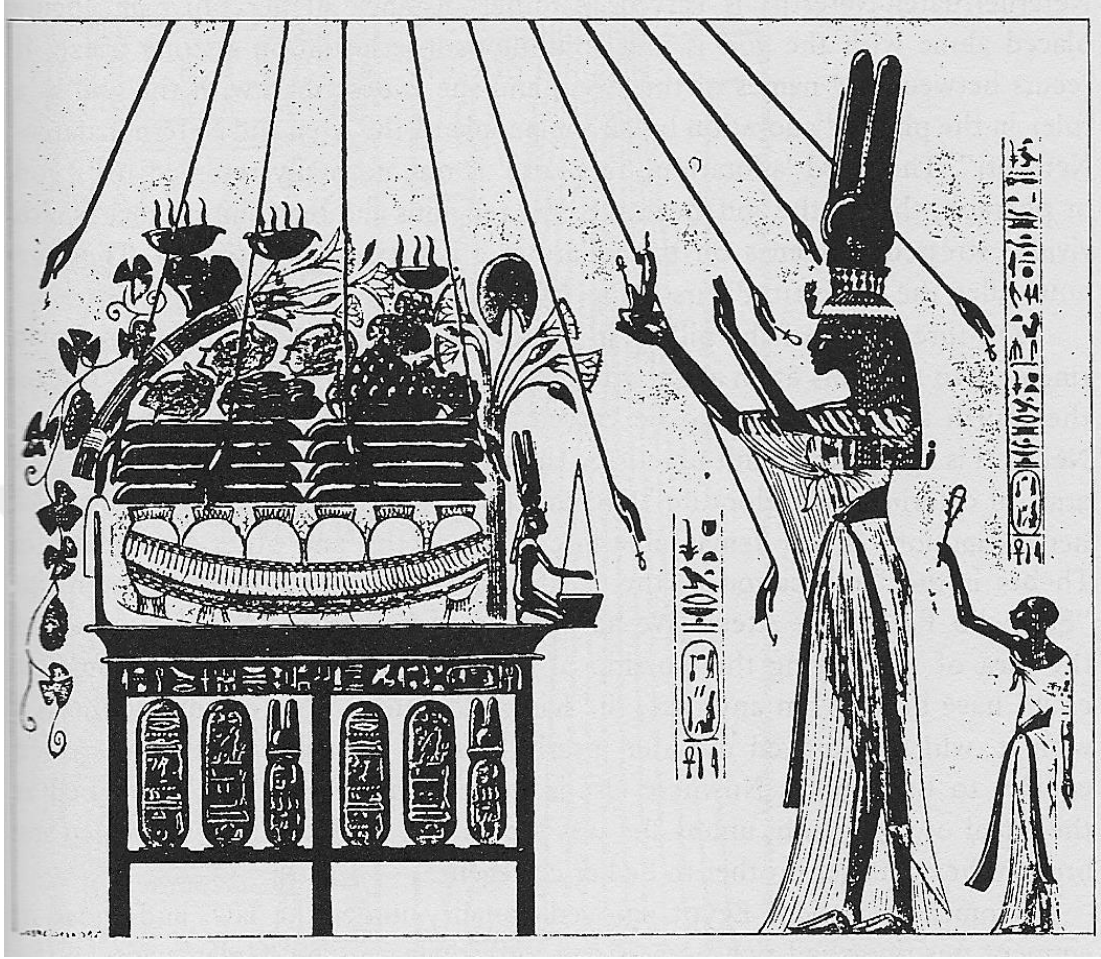
⁶⁵² Tyldesley, *a.g.e.*, 2018, 132-133.

EK-32. Nefertiti ve Ailesinin Tasvirleri - Devamı⁶⁵³

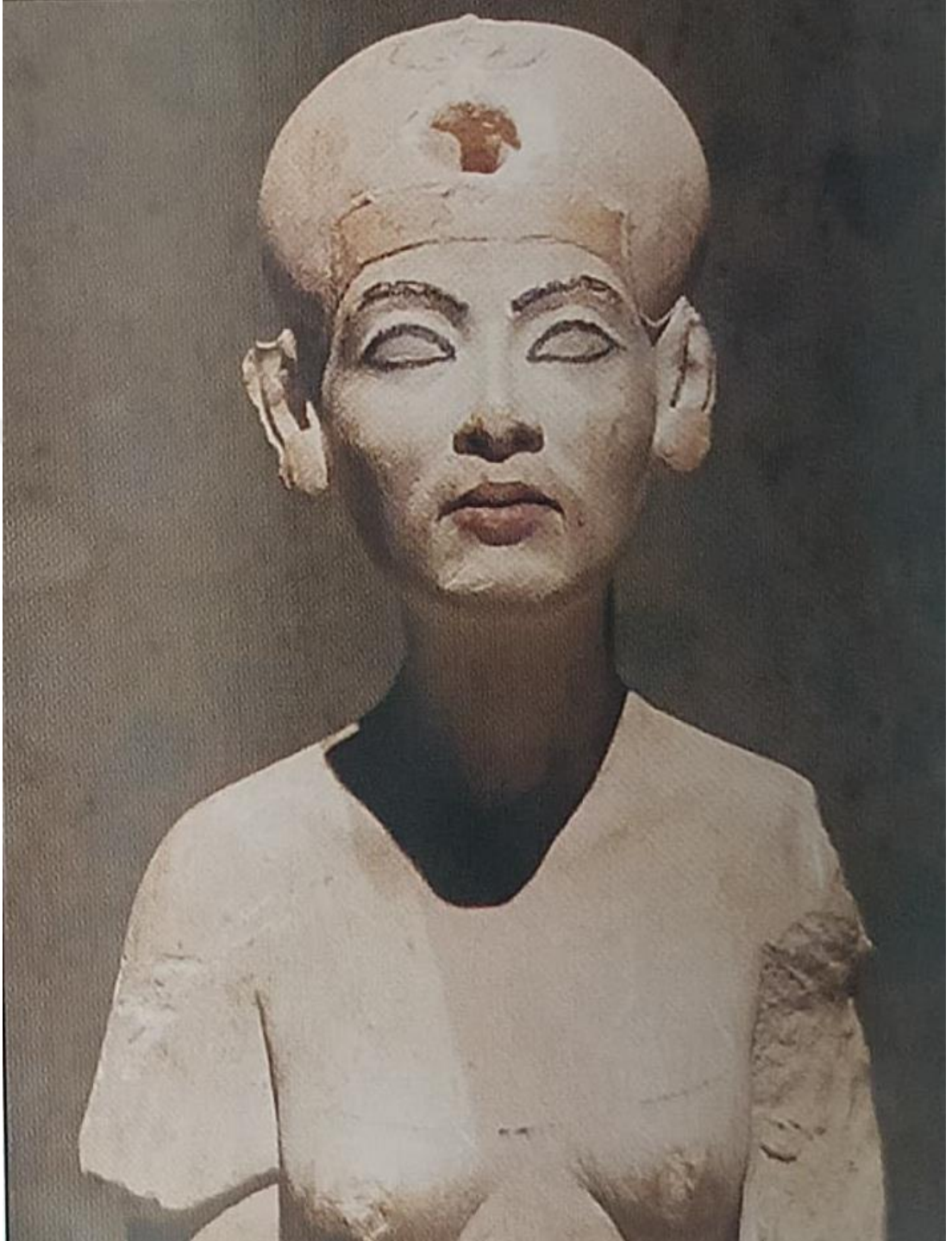
⁶⁵³ Tyldesley, *a.g.e.*, 2018, 132-133.

EK-33. Aten'e Adak Adayan Nefertiti ve Kızı⁶⁵⁴

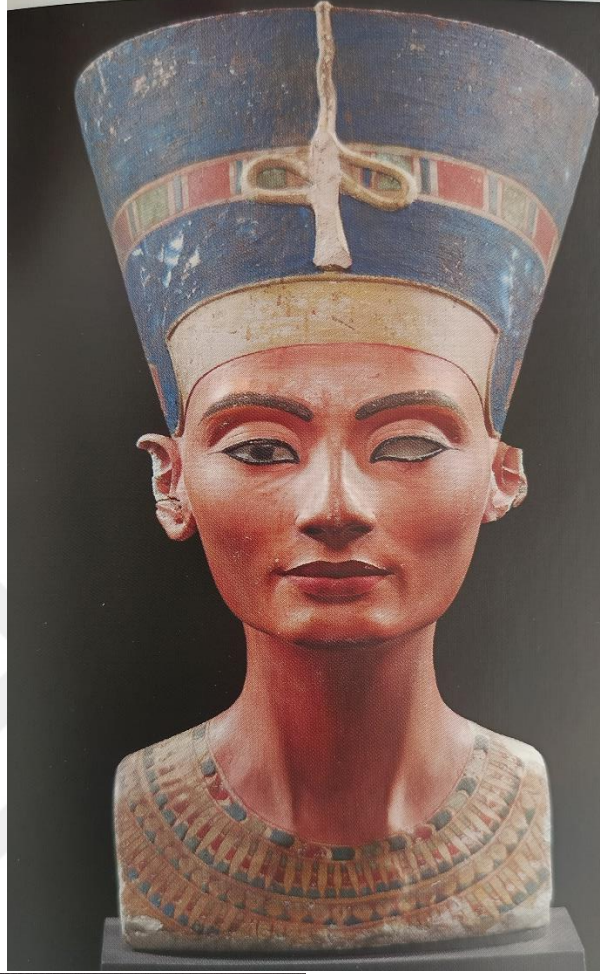
⁶⁵⁴ Samson, J. (2002) *Nefertiti and Cleopatra: Queen-Monarchs of Ancient Egypt*. New York, 19.

EK-34. Yaşlı Nefertiti⁶⁵⁵

⁶⁵⁵ Tyldesley, *a.g.e.*, 2018, 132-133.

EK-35. Nefertiti'nin Thutmosis Tarafında Yapılan İkonik Büstü⁶⁵⁶

⁶⁵⁶ Tyldesley, *a.g.e.*, 2018, 132-133.

EK-36. Çağdaş Sanatta Nefertiti Büstü⁶⁵⁷

Isa Genzken, Nofretete, 2014, "Isa Genzken: Make Yourself Pretty!"

Julian Voss-Andreae, 2016-2017, "Quantum Nefertiti"

⁶⁵⁷ McDonald, J.,T. (2019). How Nefertiti Became a Powerful Symbol in Contemporary Art. İnternet: <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-depictions-nefertiti-way-society-views-gender-race>, Erişim tarihi: 09.08.2024

EK-37. Çağdaş Sanatta Nefertiti Büstü – Diğer Örnekler⁶⁵⁸

Fred Wilson, Grey Area, 1993.

András Gálík (Little Warsaw), The Body of Nefertiti, 2003.

⁶⁵⁸ Tyldesley, *a.g.e.*, 2018, 132-133.

EK-38. Tutankamon'un Tahtı-Ankhesenamen⁶⁵⁹

⁶⁵⁹ İnternet: <https://egyptianmuseumcairo.eg/the-collection/>, Erişim Tarihi: 19.06.2024.

EK-39. Tutankamon Ankhesenamun'un Eline Su Dökerken⁶⁶⁰

⁶⁶⁰ Shaw, *a.g.e.*, 2023, 57.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : ASLANBEY, Salih

Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi Tarih Bölümü	2014
Lisans	Gazi Üniversitesi Tarih Bölümü	2010
Lise	Fatih Lisesi	2002

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

Aslanbey, S. (2021). Antik Mısır'da Parfüm. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(4):51-61.

Hobiler

Yüzme, seyahat etmek, trekking.

